

T.C.
ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ERMENİ SORUNUNUN ERMENİSTAN'IN DIŞ POLİTİKASINA ETKİSİ

ZEHRA AKARSU

Eylül - 2010

T.C.
ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI

ERMENİ SORUNUNUN ERMENİSTAN'IN DIŞ POLİTİKASINA ETKİSİ

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan

Zehra AKARSU

Danışman

Prof. Dr. Kamer KASIM

Bolu- 2010

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE,

Zehra AKARSU 'ya ait “**ERMENİ SORUNUNUN ERMENİSTAN’IN DIŞ POLİTİKASINA ETKİSİ**” adlı çalışma, jürimiz tarafından Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS YETERLİLİK TEZİ olarak kabul edilmiştir. (30.09.2010)

Akademik Unvan ve Adı Soyadı

Üye (Tez Danışmanı) : Prof. Dr. Kamer KASIM

Üye : Doç. Dr. Ali YAMAN

Üye : Yrd. Doç. Dr. Mehmet ARI

Prof. Dr. Gönül ÜLKER

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET

ERMENİ SORUNUNUN ERMENİSTAN DIŞ POLİTİKASINA ETKİSİ

Zehra AKARSU

Yüksek Lisans Tezi

Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Kamer KASIM

Ağustos 2010, xiii+124 Sayfa

Bu yüksek lisans tez çalışmasında, Ermeni Sorununun Ermenistan'ın dış politikasını nasıl etkilediği incelenmiştir. Ermenistan'ın dış politikasının ana aktörleri olan soykırım, diaspora, Karabağ ve Ermenistan'ın diğer ülkelerle ilişkileri ortaya konulmuştur. Çalışmanın ana bölümüne geçmeden önce Ermenistan tarihine, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ermenilere, tehciye, Ermenistan'ın nasıl bir devlet olduğuna yer verilmiştir. Ermeni sorununda soykırım ve diasporanın Ermenistan'ın komşu ülkelerle, bölge ülkeleriyle ve dış güçlerle nasıl etki içinde olduğundan bahsedilmiştir. Ermeniler soykırım yapıldı iddiasıyla kendilerine tazminat ödenmesi ve toprak verilmesi talebinde bulunarak, Türkiye ile Ermenistan arasındaki sorunu uluslararası gündeme taşımaya çalışmaktadırlar ve komşusu olan Türkiye'yle ilişkilerini olumsuz etkilemektedir. Ayrıca Karabağ sorununda dış politikasının merkezi haline getirmeye çalışmaktadır.

Çalışmada, Ermenistan'ın diasporayı, dış politikasında nasıl bir araç olarak kullandığı ülkeler bazında tek tek incelenerek anlatılmıştır. Ermenistan'ın komşu ülkeleri haricinde bölge ülkesi olan Rusya'ya büyük ölçüde bağlı olduğu gözlenmiştir. Türkiye-Ermenistan ilişkisinde ise Türkiye ne kadar olumlu adım

atmaya çalışsa da Ermenistan'ın izlediği politikalar yüzünden iki ülke arasındaki gerginlik imzalanan protokolle de çözülememiştir. Ermenistan komşusu Azerbaycan'la olan ilişkisinde Karabağ'ı sadece Azerbaycan'a karşı değil uluslararası gündeme taşıyarak da büyük bir problem oluşturmuştur. Ermenistan izlediği bu dış politikadan dolayı, dünyaya açılma kapısı olan komşusu Gürcistan'a ekonomisi açısından ihtiyaç duymaktadır. Ermenistan komşularına karşı izlediği dış politikalar yüzünden karşılıklı güvene dayalı bir ilişki kuramamaktadır. Ermenistan sadece komşu ülkeleriyle değil Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa Birliğiyle de ilişkilerini de karşılıklı çıkara dayandırmaktadır.

Tezin asıl argümanı, kapalı bir coğrafyaya sahip olan Ermenistan'ın komşu ülkelerle sorunlarını uluslararası boyuta taşıyarak dış politikasını nasıl olumsuz hale getirdiğidir. Ermenistan denize çıkışı olmamasının yanı sıra, ticaretteki bağımlılıkla da ve uyguladığı dış politikalarla da özgürlüğünü bir kat daha sınırlandırdığı gözlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ermenistan, Soykırım İddiası, Diaspora, Karabağ, Türkiye, Rusya

ABSTRACT**THE MATTERS OF ARMENIA AND EFFECTS ON THE ARMENIAN
FOREIGN POLICY****Zehra AKARSU****Master Thesis****Department of International Relations****Thesis Supervisor: Prof. Dr. Kamer KASIM****2010, xiii+124 Pages**

In this postgraduate thesis how the matters of Armenia affect the Armenian foreign policy is analyzed and the main factors of the Armenian foreign policy; genocide, Diaspora, Karabakh and the Armenia relationships with other countries, is stated. Armenian history; Armenians in the Ottoman Empire, forced emigration, the features of Armenia as a government, is mentioned before the main part of this work. When the Armenian matters are taken into account, Armenian genocide, Diaspora issue, the way of Armenia's relations with neighbor, regional countries and foreign powers are dealt with. Armenians places the problem which is between the Turkish Republic and Armenia, on the international agenda by demanding compensation with the so-called Armenian genocide claim. As a result, Armenia's this approach deeply damages its relations with Turkish Republic. Moreover, recently it is seen that Armenia attempts to put Karabakh question to the center of its foreign policy.

The work undertakes the question how Armenia uses the Diaspora issue as a tool in its foreign policy and fulfills it by studying on the basis of related countries with detail. It is observed that apart from its neighbor countries, Armenia heavily depends on Russia which shares the same region. Disagreement between the governments of Turkey and Armenia could not be overcome in spite of many positive steps of Turkish Republic and the binding protocols, because Armenia

insists on its same uneasy foreign policies .Armenia not only takes Karabakh as a matter in its relations with Azerbaijan but also bring it onto the international agenda and expands the problem to the wider circle. While Armenia keeps on its own foreign policy, at the same time he depends on its neighbor Georgia which is the only portal to move out to the world, for the economical reasons. Armenia's foreign policy kills even possible fiduciary relationships with other countries or prevents them from beginning. Armenian political relations base on mutual interests not only with just its neighbor countries but also United States of America and European Union.

The Thesis fundamentally argues how the shut geographical-positioned Armenia damages its foreign policy by putting its own problems with its neighbor on the international angle. What the detected point here is, in this way Armenia limits its freedom and hardens its trading one more times if we consider its sea- blind earth, depended trade, immoderate foreign policy.

Key Words: Armenia, Armenian Genocide Claim, Diaspora, Karabakh, Turkish Republic, Russia

Aileme...

TEŞEKKÜR

Büyük bir özveri ve sabır ile tüm bilgi birikimini ve tecrübelerini benimle paylaşan saygıdeğer bilim adamı, tez danışmanım sayın hocam Prof. Dr. Kamer KASIM' a, lisans ve yüksek lisans dönemi boyunca bilgi birikimlerini bizlerle paylaşan Uluslararası İlişkiler Bölümü'nün saygıdeğer hocalarına, başta Doç. Dr. Muhittin ATAMAN' a, bu günlere gelmemi sağlayan, maddi ve manevi hiçbir desteklerini esirgemeyen anneme, babama, kardeşime, yüksek lisansa başlamamda ve bitirmemde bana hep destek olan İlhan ZENGİN' e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa No</u>
KAPAK.....	i
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	vi
İTHAF.....	viii
TEŞEKKÜR.....	ix
İÇİNDEKİLER DİZİNİ.....	x
HARİTALAR DİZİNİ.....	xiv
KISALTMALAR DİZİNİ.....	xv
GİRİŞ.....	1
BÖLÜM I: ERMENİ SORUNU’NUN ORTAYA ÇIKIŞI	5
1.1. ERMENİ TARİHİ	10
1.2. OSMANLI İMPARATORLUĞU’NDA ERMENİLER.....	11
1.3. TEHCİR (Sevk ve İskân)	16
1.3.1. Tehcirin Tanımı.....	16
1.3.2. Sevk ve İskân (Tehcir) Kararının Çıkmasına Sebep Olan Olaylar.....	17
1.3.3. Tehcire Tabi Olan Bölgeler.....	22
1.3.4. Tehcir Döneminde Türkiye’ye Gelen Amerikalı Heyetleri Ve Raporları.....	24
1.3.4.1. King- Crane Heyeti Ve Raporu.....	24

1.3.4.2. General Harbord Heyeti ve Raporu.....	25
1.4. ERMENİ FALİYETLERİ.....	26
1.4.1. Terör Grupları.....	29
1.4.2. Başlıca Ermeni Terör Örgütleri.....	30
1.4.2.1. ASALA (Ermenistan'ın Kurtuluşu İçin Gizli Ermeni Ordusu).....	30
1.4.2.2. ASALA-MR (ASALA İhtilalci Hareketi).....	31
1.4.2.3. JCAG (Ermeni Soykırımı Adalet Komandoları).....	32
1.4.2.4. ARA (Ermeni İhtilalci Ordusu).....	33

BÖLÜM II:KAFKASYA'DA BAĞIMSIZ BİR ÜLKE OLARAK ERMENİSTAN

2.1. ERMENİSTAN NASIL BİR ÜLKE.....	34
2.1.1. Jeopolitik Ve İktisadi Yapı.....	34
2.1.2. Nüfus.....	36
2.2. ERMENİSTAN'IN BAĞIMSIZ OLUŞU.....	37
2.3. ERMENİSTAN'IN DIŞ POLİTİKASI.....	37
2.3.1. Soykırım.....	40
2.3.1.1.Soykırımın Tanımı.....	40
2.3.1.2. Uluslararası Hukukta Soykırım	41

BÖLÜM III: ERMENİ DİASPORASI.....

3.1. DİASPORA NEDİR.....	44
3.1.1. Diaspora Ermenileri.....	45
3.1.2. Diaspora Partileri.....	46

3.2. ÜLKELERE GÖRE ERMENİ DİASPORASI.....	47
3.2.1. Amerika Birleşik Devletleri'nde Diaspora.....	47
3.2.2. Rusya'da Diaspora.....	51
3.3.3. İngiltere'de Diaspora.....	53
3.3.4. Fransa'da Diaspora.....	54
3.3.5. Lübnan'da Diaspora.....	57
3.3.6. Avustralya'da Diaspora.....	59
3.3.7. Almanya'da Diaspora.....	60
 BÖLÜM IV: ERMENİSTAN'IN KOMŞULARI VE RUSYA İLE İLİŞKİLERİ.....	62
4.1. Ermenistan-Türkiye İlişkileri.....	62
4.2. Ermenistan-Azerbaycan İlişkileri.....	70
4.2.1. Dağlık Karabağ Sorunu.....	72
4.3. Ermenistan-Gürcistan İlişkileri.....	78
4.4. Ermenistan-İran İlişkileri.....	81
4.5. Ermenistan-Rusya İlişkileri.....	83
4.5.1. Rusya'nın Ermeni Sorununa Yaklaşımı.....	83
4.5.2. Rusya'nın İzlediği Politikaların Etkileri.....	86
 BÖLÜM V: ERMENİSTAN'IN AVRUPA BİRLİĞİ VE AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİYLE İLİŞKİLERİ.....	90
5.1. Ermenistan-Fransa İlişkileri.....	91

5.2. Ermenistan- İngiltere İlişkileri.....	95
5.3. Ermenistan-ABD İlişkileri.....	97
SONUÇ.....	99
EKLER.....	102
Ek 1: Üye Olduğu Uluslararası Kuruluşlar.....	102
Ek 2: Dış Temsilcilikleri.....	104
Ek 3: Sözde Soykırımı Kabul Eden Ülkeler.....	105
Ek 4: Türkiye Cumhuriyeti İle Ermenistan Cumhuriyeti Arasında Diplomatik İlişkilerin Kurulmasına Dair Protokol Metni.....	107
KAYNAKÇA.....	111

HARİTALAR DİZİNİ

Harita 1: Ermenistan Haritası.....	34
Harita 2: Dağlık Karabağ Haritası.....	72

KISALTMALAR DİZİNİ

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
A.g.e.	Adı Geçen Eser
A.g.m.	Adı Geçen Makale
A.g.t.	Adı Geçen Tez
ARA	Ermeni İhtimalci Ordusu
ASALA	Ermenistan'ın Kurtuluşu için Gizli Ermeni Ordusu
ASALA-MR	ASALA İhtilalcı Hareketi
Gös. yer	Gösterilen Yer
JCAG	Ermeni Soykırımını Adalet Komandoları
s.	Sayfa
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCK	Türk Ceza Kanunu

GİRİŞ

Jeopolitik konumu ve çok uluslu bir imparatorluk olmasından dolayı Osmanlı İmparatorluğu dönemin büyük güçlerinin üzerinde rekabet ettiği bir ülke olmuştur. En çarpıcı örneği: Osmanlı İmparatorluğu içinde yaşayan “Milleti Sadıka” olarak adlandırılan Ermeni milletin Türklerle düşman haline getirilmesidir. Bunu da “sözde soykırım” iddiasıyla, soykırım anıtlarıyla, parlamentolarında dile getirerek, sözde soykırımı kabul etmeleriyle başarmaya çalışmışlardır. Osmanlı İmparatorluğu’nun zayıflamaya başladığı dönemde Türkler ve Ermeniler birbirine düşürülerek düşman haline getirilmişlerdir. Soğuk Savaş döneminin sona ermesinden sonra Kafkasya uluslararası politikada gündeme gelmeye başlamasıyla sadece bölge ülkelerinin değil, bölge dışı güçlerinde odağı haline gelmiştir. SSCB’nin dağılmasından sonra 1991 yılında bağımsızlığını ilan eden Ermenistan Cumhuriyeti, soykırım iddialarını bir devlet politikası olarak Türkiye’ye karşı ileri sürmüştür. Sözde soykırımın tanınmasını hedefleyen girişimler için birçok ülkede yoğun çalışmalarla arka arkaya soykırım anıtları dikilmiştir. Hatta kimi ülkelerin okullarında “sözde soykırım” ders olarak okutulmaya başlanmıştır. Ermeniler gibi diğer dünya devletleri de birbirleri üzerinde siyasi ve ekonomik çıkar sağlamaya çalışmalarından dolayı bu iddiayı hep taze tutmaya çalışmaktadırlar. Osmanlı İmparatorluğu içinde bulunduğu savaş sırasında aldığı tedbirlerle, yer değiştirme uygulamaları “soykırım” gibi gösterilmeye çalışılmıştır. Ermeni komiteleri, iddialarını Ermenistan devletinin açık desteği ve Ermeni diasporası aracılığıyla sürdürmeye ve bu iddialarını dünya kamuoyuna kabul ettirmek için ellerinden geleni yapmaya devam etmektedirler. Amaçları sözde soykırım iddialarını tüm dünyaya “tanıtmak”, bu iddiaları Türkiye’nin “tanınma”sını sağlamak, sözde soykırımdan dolayı Türkiye’den “tazminat” ve “toprak” istemektir ve “Büyük Ermenistan” rüyasını gerçekleştirmeye çalışmaktır.

“Ermeni Sorununun Ermenistan Dış Politikasına Etkisi” adlı tez çalışmasında Ermeni sorununun tarihi gelişimi incelendikten sonra Ermenistan dış politikasına etkisine değinilmiştir. İlk bölümünde Ermeni sorununun Ermenistan dış politikasını nasıl etkilediği incelenirken Ermeni tarihinden kısaca bahsedilmiştir. Bu tarih içerisinde Ermeni halkının “soykırım” olarak nitelendirdiklerinin aslında sadece Osmanlı İmparatorluğu’nun yer değiştirmek için gerçekleştirdiği bir politika olduğuna değinilmiştir. Bu açıklanırken, tehcirin çıkmasına sebep olan olaylar, tehcir sırasında alınan tedbirler anlatılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde, Ermenistan’ın dış politikasına değinmeden önce Ermenistan’ın bağımsızlık süreci ve yapısına değinildikten sonra Ermenistan’ın dış politikası anlatılmıştır. Ermenistan’ın dış politikasında önemli bir araç olan soykırım iddialarını ve soykırım iddiasını Ermenistan’ın nasıl politik bir araç olarak kullandığı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Daha sonra çalışmanın üçüncü bölümünde ise, Ermenistan’ın dış politika aracı olarak diasporayı nasıl ve neden kullandığı detaylıca ele alındığından ve diaspora dış etken konusunda öncelikle değerlendirilmesi gereken bir konu olduğundan dolayı ayrı bir bölüm başlığı altında incelenmiştir. Diaspora anlatılırken Diaspora örgütlenmelerinden başlayıp, ülkelerdeki Ermeni diasporaları tek tek incelenmiştir.

Dördüncü bölümde ise, Ermenistan’ın dış politikasında diaspora Ermenilerinin dışında Ermenistan’ın komşu ülkelerle olan ilişkilerinde ve Rusya’yla nasıl ilişki içinde olduğundan bahsedilmiştir. Ermenistan’ın komşusu olmayan ancak Ermenistan üzerinde büyük etki ve rolü olan Rusya’yla da ilişkileri bu bölümde ele alınmıştır. Rusya’nın Ermeni sorununa yaklaşımı, Rusya’nın izlediği politikaların etkilerine bir bir değinilmiştir. Ermenistan üzerinde etkin olan Rusya’nın siyasi, ekonomik ve kültürel etkisi Ermenistan’da kendisini göstermiştir. Ermenistan, Rusya’nın Kafkasya’daki en önemli kalesi haline gelmiştir ve bu da Rusya’nın Ermenistan üzerindeki baskısının arttırmasına neden olmuştur. Ermenistan’ın Türkiye ile ilişkilerinde yaşadığı sorunlar, Ermeni güçlerinin Azerbaycan topraklarını

işgal altında tutması gibi nedenler Ermenistan'ı Rusya'ya daha bağımlı hale getirmiştir.

Çalışmada Ermenistan-Türkiye ilişkilerinin başlangıç aşamasından günümüze dek yaşanan, çözilemeyen ve çözülmeye çalışılan konulardan bahsedilirken iki ülke arasında imzalanan protokolün getirmesini hedefledikleri ve getirdiklerine değinilmiştir. Ermenistan-Türkiye ilişkilerinde soykırım iddialarının tanınması ve Türkiye ile olan sınırın tanınması gibi konularda Ermenistan dış politikasının bir amacı haline gelmiştir. Ermenistan-Azerbaycan ilişkisinde büyük problem oluşturan Dağlık Karabağ Sorunundan detaylıca bahsedilmiştir. Çünkü Ermenistan bağımsızlığını kazandığında en önemli dış politika sorunu Dağlık Karabağ'dı. Dağlık Karabağ sorunu sadece Ermenistan Azerbaycan arasında yaşanan sorun olmaktan çıkıp bölgesel ve hatta uluslararası bir nitelik kazanmıştır ve Ermenistan'ın Azerbaycan'ın dışındaki komşularının yanı sıra Rusya ve Amerika Birleşik Devletleri'yle olan ilişkilerini de etkilemiştir. Ermenistan- Gürcistan ilişkisinde ise Gürcistan, Ermenistan'ın dış dünyaya açılan kapılarından birisidir. Ermenistan dış politikası açısından Gürcistan her zaman önemli olmaya devam edecektir. Ermenistan Türkiye ve Azerbaycan ile normal diplomatik ilişkilere sahip olamadığından dolayı ekonomisi için Gürcistan'a ihtiyaç duymaktadır.

Ermenistan için önemli bir diğer komşu ise İran olduğu için Ermenistan-İran arasında yaşanan diplomatik ilişkilerden de bahsedilmiştir. İran hem Karabağ savaşı sırasında hem de Rusya-Gürcistan savaşı sırasında önemli bir ticaret kaynağı haline gelmiştir. Dağlık Karabağ savaşı sırasında İran Ermenistan'ın gerekli ihtiyaçlarını karşılamıştır. Ermenistan'ın Rusya'ya enerji alanındaki bağımlılığının azalmaya başlamasıyla da İran önem kazanmaya başlamıştır. Ermenistan komşularına yönelik irredentist bir politika izlediğinden dolayı komşu ülkelerle karşılıklı güvene dayalı bir ilişki kuramamaktadır.

Son bölümde ise Ermenistan'ın Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa Birliği ülkeleriyle ilişkilerinden ayrı bir başlık altında bahsedilmiştir. Amerika Birleşik Devletlerinin Ermenistan politikasında ABD içerisindeki güçlü Ermeni lobilerinin önemli bir katkısı olmuştur. Ter-Petrosyan Ermenistan'ın Amerika

Birleşik devletleriyle ilişkilerini bu ülkedeki diaspora kuruluşlarının aleyhindeki uğraşlarına rağmen iyi tutmaya çalışırken, Koçaryan'da Amerika Birleşik Devletleri ile olan ilişkilerini Ter-Petrosyan gibi geliştirmeye çalışmıştır. Fransa, Ermenistan'la kendine çıkar sağlamak amacıyla yakından ilgilenen devletlerden biridir. İngiltere'de ise 10.000-20.000 arasın Ermeni nüfusu bulunmasına rağmen Ermeni sorunu üzerinde etkin bir rol oynayamamıştır. Amerika Birleşik Devletleri Ermenistan'ı kilit nokta görmesine rağmen Ermenistan ise tam tersi İran ve Rusya'ya yönelmiştir.

Bu çalışma hazırlanırken öncelikle Ermeni tarihi ve Ermenistan'a ilişkin kaynaklar taranmıştır. Ermeni sorununun Ermenistan dış politikasına olan etkisi sebebiyle konunun dış politika boyutunu ele alan kaynaklar da incelenmiştir. Ermeni sorununun Ermenistan dış politikasında nasıl gelişmelere neden olduğu gözlemlenmiştir. Ermeni sorunu ve Ermenistan'ın dış politikasıyla ilgili çok sayıda kaynak taranmıştır. Çalışmada alan araştırmasına başvurulmamış, tarama-değerlendirme yöntemi yanında betimleme yöntemi uygulanmıştır. Aynı zamanda tezin araştırma aşamasında üniversite kütüphanelerinden ve stratejik araştırma merkezleri kütüphanelerinden faydalanılmıştır. Ayrıca uluslararası ilişkiler ve siyasetle ilgili aylık- haftalık yayınlar takip edilmiş, dergiler taranmıştır ve güncel değişiklikler içinde konuyla ilgili kurumların internet sayfalarından yararlanılmıştır.

BÖLÜM I

ERMENİ SORUNU'NUN ORTAYA ÇIKIŞI

19. yüzyılın başlarında Fransız İhtilalı'nın etkisiyle Ermeniler milli benliklerini kazanmak için sınırlı diyebileceğimiz faaliyetler göstermişlerdir.¹ Bu faaliyetler 1839 Tanzimat ve 1856 Islahat Fermanları'ndan etkilenmeye başlamıştır. Ancak Islahat Fermanı'nda Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan bütün tebaanın (Müslümanlar ve Gayrimüslimler) eşit duruma getirilmesi Ermenileri rahatsız etmiştir. Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıf durumundan faydalanarak hem Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamak, hem boğazları ele geçirerek sıcak denizlere inmek istemesi, hem de Balkanlar'da Osmanlı İmparatorluğu'nun üstünlüğünü sona erdirerek “Slav Irkı”ndan olanları kendi bünyesi altında bir araya getirmek istemesi, İngiltere ve Fransa'yı harekete geçirmiştir. İngiltere ve Fransa Osmanlı İmparatorluğu'yla ittifak yaparak Rusya'ya saldırmışlar ve savaş sonunda Rusya'nın bu isteklerinin kesintiye uğramasını sağlamışlardır (Kırım Savaşı 1856). Kırım Savaşı sonrası Rusya kendini toparlama sürecine girerek, 1877-78 yılına kadar, Osmanlı İmparatorluğu ile problemsiz bir dönem geçirmiştir. Ancak Avrupa Uyumu'nun yıkılması fazla gecikmemiştir. Bu uyumun Osmanlı İmparatorluğu açısından sona ermesine ve ardından da 1877-78 (93. Harbi) savaşlarının çıkmasına neden olmuştur. Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu arasında yaşanan bu savaş bir noktada Ermeni sorununun da ortaya çıkışını beraberinde getirmiştir. Çünkü savaşı kazanan Rusya, savaş sonrası imzalanan anlaşmalarda Ermeniler için özerklikler istemiştir. İşte bu özerklik isteği Ermeni sorununun temel kaynağı haline gelmiştir. Diğer Gayrimüslimler gibi Osmanlı İmparatorluğu içerisindeki ayrıcalıklarını

¹ **Rıdvan Tümenoğlu**, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeni Sorunu Ve Avrupa Devletlerinin Ermeni Politikaları”, Türkiye Uluslararası İlişkiler Stratejik Araştırmalar Merkezi, <http://www.turksam.org/tr/a456.html> 18 Nisan 2006 (Erişim Tarihi: 31.01.2008)

kaybeden Ermeniler, 1877-78 Osmanlı İmparatorluğu-Rus savaşı sonrasında, Rusya'dan “işgal altına aldığı Doğu Anadolu topraklarından çekilmelerini, bölgeye yönelik özerklik verilmesini veya Ermeniler lehine ıslahat yapılmasını”² istemişlerdir. Bu istekler adeta yerine gelircesine Ayestefanos ve Berlin Anlaşmaları'nda dile getirilmiştir. Böylece Ermeni sorunu Osmanlı İmparatorluğu'nun içişleri sorunu olmaktan çıkarak, uluslararası bir boyut kazanmıştır. Ayestefanos Anlaşması'nın 16.Maddesi Ermenilerle ilgili bir maddedir. Bu maddeye göre; “Osmanlı İmparatorluğu, Ermenilerin can ve mal güvenliğini korumayı taahhüt etti.” Bu madde Ermeni sorunun resmiyet kazanmasını sağlamıştır. 16. Maddeye göre Ermenistan diye bir devletin varlığı ve Ermeni Milleti'nin Kürtler ve Çerkezler tarafından tehdit edildiği gibi konular Babiâli'ye kabul ettirilmiştir. Rusya'ya karşı buralarda yapılması taahhüt edilen ıslahatlara hemen başlanacak ve bu ıslahatlar tamamlanıncaya kadar Rus işgali devam edecektir. Yani Rusların Doğu Anadolu'yu boşaltmaları ıslahatların uygulanışına bağlı kalmıştır. Rusların Doğu Anadolu'daki önemli stratejik noktaları ele geçirmeleri, İngiliz ticareti için önemli olan bu ticaret yollarının Rusya gibi rakip bir devletin kontrolü altına girmiş olması İngilizlerin büyük tepkisine yol açmıştır. Bu durum İngiltere'nin rahatsız olmasına ve kabullenmemesine neden olmuştur.³ Bu anlaşmanın sonucundan rahatsız olan İngiltere, Fransa ve özellikle Almanya çıkarları için anlaşmanın değişmesini sağlayarak, Berlin Kongresi'nin tertip etmişlerdir. Bu kongre sonunda ise Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu arasında Berlin Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmanın 61. Maddesi Ermeni sorununu kapsamıştır. Bu madde de Ayestefanos'un 16. Maddesi hafifletilerek, sadece Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgede reformlar yapması istenilmekte; bu reformların ise büyük ülkelere raporlar halinde sunulması belirtilmiştir.⁴ Böylece Ermeni sorunu kapsamında bir yandan büyük devletler

² Baktambulcom, “Ermeni Sorunu”, <http://www.baktambul.com/showthread.php?t=327> (Erişim Tarihi: 31.01.2006)

³ **Şenol Kantarcı**, “Tarihi Boyutuyla Ermeni Sorunu: Başlangıçtan Lozan'a”, *Ermeni Sorunu El Kitabı (Genişletilmiş İkinci Baskı)*, ed: Şenol Kantarcı, Kamer Kasım, İbrahim Kaya ve Sedat Laçiner, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 2003, s. 19.

⁴ **Hatem Cabbarlı**, “Ermenistan'da Türkiye İmajı”, İnsanlığa Karşı Suçlar Araştırma Enstitüsü Ermeni Araştırmaları, Sayı: 7, Sonbahar 2002, <http://www.iksaren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=104> (Erişim Tarihi: 30.01.2006)

Osmanlı İmparatorluğu'nun içişlerine karışma hakkı kazanırken, diğer yandan ise Avrupalı devletler Ermenilerin hamiliğine soyunmuşlardır.

Ermeniler Berlin Konferansı ile siyasi açıdan büyük yararlar elde etmişler ve ileride belirleyecekleri stratejilerinde dikkate alacakları bazı derslerde almışlardır ve bunların başında 61. Madde ile “Ermeni Meselesi” milletlerarası siyasi sistemin gündemine girmektedir. Diğer önemli konu ise Ermeniler amaçlarına İngiltere'nin desteği olmaksızın ulaşamayacaklarını anlamışlardır.⁵ *“Ayrıca İngiltere çok geçmeden Babiâli'yi Berlin Antlaşmasının yükümlülüklerini yerine getirmeye davet etmiştir. Bununla da yetinmeyerek hazırlamış oldukları ıslahat tekliflerini önce Avrupa ahengine tasvip, daha sonra da Babiâli'ye dikte ettirmeye çalışmışlardır. Padişah ıslahatları uygulama hususunda ayak diretince, Osmanlı İmparatorluğu'na müeyyide uygulayacağı yolunda tehditlere başlamıştır. İngiltere'nin buradaki niyeti, Doğu Anadolu'da şeklen bir Avrupa ahengi oluşturmak gibi görünse de, gerçekte fiilen kendi himayesinde bir Ermeni topluluğu çıkarmaktır.”*⁶ İngiltere bu isteğine karşı destek göremeyince geri çekilmek zorunda kalmıştır(1985). İngiltere bundan sonraki adımlarında daha dikkatli davranmaya çalışacaktır. 1895 sonrasında Almanya korkusu Rusya ile İngiltere'yi birbirine yaklaştıran önemli bir etken olmuştur. İngiltere zaten Osmanlı İmparatorluğu'nun taksimine hazırdı ve bu düşüncesini ara ara Rusya'ya iletmiştir. Aradaki ihtilaflarını uzlaşmacı yollardan çözümlmeyi tercih eden Rusya ve İngiltere, söz konusu yakınlaşmalarını 1907'de bir antlaşma ile noktalamıştır. Artık bundan sonra Ermeni ıslahatları konusunda Osmanlı İmparatorluğu'na yapılan müdahalelerde bu iki devlet birlikte hareket etmişlerdir.

Ermeniler 1 Kasım 1914 tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'nun İngiltere, Fransa ve Rusya'yla savaşa girmesini fırsat bilerek, Rus saflarına katılarak Rus işgal kuvvetleriyle birlikte Doğu Anadolu topraklarına girmişlerdir. Rus ordusuna katılmayan Ermeniler ise çeteler kurarak isyan etmişlerdir. 1920 yılında imzalanan Serv Antlaşması Doğu Anadolu'nun büyük bir kısmını Ermenistan'a verirken Ankara bunu kabul etmemiştir. Ermenistan'ın kabul ettirme çabaları sırasında 1920'de Gümrü Antlaşması imzalanmış ve günümüz Türkiye-Ermenistan sınırı

⁵ Kantarcı, a.g.e., s. 21.

⁶ Kantarcı, a.g.e., s. 22.

belirlenmiştir, sınır 13 Ekim 1921 Kars Antlaşmasıyla kesinlik kazanmıştır ve Ermeniler Sevr antlaşmasının geçersizliğini de kabul etmişlerdir. 1923 yılında imzalanan Lozan Antlaşmasında ise, 31. Maddede ‘Türkiye’den ayrılanların iki yıl içerisinde Türk vatandaşlığını tercih edebilmesi, böylece ayrılan Ermenilerden isteyenlerin Türkiye’ye dönebilme olanağı tanınmıştır.’⁷ Lozan Antlaşmasına ABD’de hayır kampanyaları 1923-1965 yılları arasında devam etmiştir ve yine bu yıllar arasında Ermeniler dünyanın çeşitli ülkelerine dağılmış olan Ermeniler adına iş gören Taşnaksutyun ve Hınçak arasında ayrılıklar kendisini göstermiş ve aralarında mücadele etmişlerdir.⁸

Ermeni Sorunu’nun tarihsel süreci bu şekilde cereyan ederken 1965 yılındaki, “Ermeni Sorunu”nun 50. yıl kutlamaları ile sorun uluslararası gündeme gelmiştir. Bu tarihle beraber Ermeni sorunu uluslararası alanda etkinlik kazanmaya başlamış; hatta uluslararası alana taşınmasıyla beraber terör eylemlerine dönüşmüştür. Ancak 1983 yılındaki, Fransa’da, yaşanan Orly Havaalanındaki bombalı saldırı ile terör dönemi büyük ölçüde son bulmuştur.⁹ Fakat sorun uluslararası alandaki gündemini, terör boyutundan ülkelerin parlamentolarına taşınan karar tasarıları ile sürdürmüştür. Tabi bu yasa tasarılarının çıkarılmasının arkasında, bu ülkelerde büyük bir etkinliği olan Ermeni Lobilerinin faaliyetleri yer almaktadır.

Türklerin Kurtuluş Savaşını başarıyla tamamlamasından sonra Fransız-Ermeni ilişkileri biraz daha azalmaya başlamıştır. Lozan’dan sonra artık konu Fransız devleti politikası dışına çıkmaya başlamışsa da 1970’li yıllarla birlikte Fransa’nın geniş özgürlük ve demokratik haklarından faydalanarak Ermeniler propagandalarıyla tekrar Fransız kamuoyu üzerinde etkili olmaya başlamıştır.

⁷ **Şenol Kantarcı**, “Tarihi Boyutuyla Ermeni Sorunu: Başlangıçtan Lozan’a”, *Ermeni Sorunu El Kitabı (Genişletilmiş İkinci Baskı)*, Ed: Şenol Kantarcı, Kamer Kasım, İbrahim Kaya ve Sedat Laçiner, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 2003, s. 39.

⁸ **Kantarcı**, a.g.e., s. 40

⁹ Orly Havaalanında 15 Temmuz 1983 tarihinde Türk Hava yolları gişesinin önüne bırakılan bir bavulun infilak etmesi sonucunda 8 kişi ölmüş 60 civarında da yaralanan olmuştur. Ölenlerden sadece ikisi Türk’tür. Bakınız: **Ömer Engin Lütem**, “Ermeni Sorununun Tarihsel Boyutu”, http://www.eraren.org/bilgibankasi/tr/index1_1_3.htm (Erişim Tarihi: 02.08.2010) Ayrıca bakınız: **Baskın Oran** (Editör), *Türk Dış Politikası Cilt: II 1980-2001*, 7.Baskı, , İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, s. 32

Ermeni soykırımının olduğunu kabul edenler bu tarihte çalışmalarını daha da yoğunlaştırarak ellerine geçen her fırsatı değerlendirmeye çalışmaktadırlar. 24 Nisan 1915 tarihini sözde Ermeni soykırımının başlangıcı olarak kabul ettiklerinden dolayı bu tarihin önemi daha da artmıştır. Aslında 24 Nisan 1915 günü Osmanlı İmparatorluğu yönetimi, Ermeni komitelerini kapatmış, bu komitelerin mensuplarından yaklaşık 235 kişiyi tutuklamıştır işte yaşanan bu tutuklama olayları “soykırım”ın başlangıcı olarak gösterilmiştir.¹⁰ 24 Nisan tarihi sadece parlamento tasarılarında yer almayıp, özellikle bazı ülkelerin liderleri tarafından da sıkça kullanılır hale getirilmiştir. Özellikle Amerika Birleşik Devletleri başkanları 24 Nisan tarihinde yaptıkları konuşmalarda sözde soykırım iddialarını açıkça tanımamakla beraber, Ermenilerin çektikleri acılardan bahsetmeye başlamışlardır. 1978 yılında Başkan Jimmy Carter döneminde başlayan bu açıklamalar, Bill Clinton’un başkanlığı döneminde her yıl uygulanan bir pratik haline gelmiştir.¹¹ Şu anki Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Barack Hussein Obama ise 24 Nisan’ı Ermenice “Meds Yeghern”¹², Türkçe ise “büyük felaket” olarak çevrilen sözleriyle açıklamıştır. *“Başkan Obama, seçim sürecinde Ermeni iddialarını desteklediğini açıkça ifade etmiştir. Bu durum Ermeni lobisini daha da cesaretlendirmektedir. Amerika Birleşik Devletleri Başkanları bugüne kadar soykırım dememişler ancak imha ve katliam gibi ifadeler kullanmışlardır.”*¹³

¹⁰ <http://www.ermenisorunu.gen.tr/turkce/24041915/index.html> (Erişim Tarihi: 12.06.2010)

¹¹ **Oya Eren**, “24 Nisan ve Sözde Soykırım İddiaları”, Eraren, (24Nisan 2007), <http://www.eraren.org/index.php?Page=Print&MakaleNo=2377&Yer=Makaleler> (Erişim Tarihi: 12.02.2008)

¹² <http://www.beyazgazete.com/haber/2010/04/24/obama-buyuk-felaket.html> (Erişim Tarihi: 28.06.2010)

¹³ **Kamer Kasım**, “Ermeni Lobisi ve Karşılıklı Beklentiler Kısacasında Türk Amerikan İlişkileri”, <http://www.usakgundem.com/yazar/1119/ermen-lobisi-ve-karsilikli-beklentiler-kiskacinda-t%C3%BCrk-amerikan-iliskileri.html> (Erişim Tarihi: 27.05.2010)

1.1. ERMENİ TARİHİ

‘Ermeni kelimesi ilk olarak bugünkü İran’ın Kirmanşah şehrinin birkaç km doğusunda bulunan Bisutun (Behistan) kasabasının yakınındaki kayalıklarda oyma yazılarda görülmüştür... Ermeni adını nerden geldiği hakkında kesin bir şey söylenemiyor, fakat Anadolu’da ve Teselya’da buna benzer adı taşıyan kasabalar, dağlar, limanlar milattan önce görülüyor.’¹⁴

Kazım Karabekir “*Ermeni Dosyası*” adlı kitabında Ermeni kelimesinin Farsça ‘misafir’ anlamına gelen İrman’dan gelmiş olması ihtimalini daha yüksek görmektedir.

Ermenilerin siyasi tarihi maddeler halinde sıralanacak olursa;¹⁵

- Ermeni krallığının ilk devri: M.Ö: 323’den 189 yılına kadar uzanmıştır.
- Artoksias (Artaxios) Hanedanı 190’da başlar ve M.Ö:1 de sona ermiştir.
- Türlü Ecnebi hanedanı Miladi 2-53
- Arsasideler (Arsocides) hükümlerlikleri 53-429’a kadar sürdü ve Ermeni krallığına sahip olmuşlardır.
- Arap egemenliğindeki Ermenistan 636-885 yılları arasında
- Bogradit Hanedanı(Yahudi) 885’den 1045 yılına kadar ve
- Son hanedan Bubem Hanedanı. 1080’de Büyük Ermenistan istiklalini kaybeder kaybetmez Kilikya’da Küçük Ermenistan kurulmuştur. Bu hanedan ise Ermeni krallığıyla birlikte 1375’te Mısırlıların Sis’e girmeleri ve son kralı V. Leani’yi esir almalarıyla sona ermiştir.

¹⁴ **Kazım Karabekir**, *Ermeni Dosyası*, İstanbul: Emre Yayınları, 2005, s. 45-46.

¹⁵ **Karabekir**, a.g.e., s. 55-56.

1.2. OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA ERMENİLER

1789 Fransız İhtilali, İmparatorlukların çözülmesine ve milliyetçilik hareketlerinin tüm dünyayı etkisi altına alması anlamını taşıyordu. Bu süreç 1815 Viyana Kongresi'yle (Avrupa Uyumu) kesintiye uğramışsa da, Fransız İhtilali'nin etkileri bu kısa kesintinin ardından kaldığı yerden devam etmiştir. Konunun Osmanlı İmparatorluğu açısından önemine bakıldığında ise Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa Uyumu olan, Viyana Kongresi'ne katılmamış ve bu uyumun dışında kalmıştır. Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu yıkılma sürecine girmeye başlamış ve zayıf bir devlet haline gelmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun bu durumu Avrupa Devletleri'nin politikalarında etkili olmamasını da beraberinde getirmiştir. İşte bu süreç Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa siyasal gelişmelerinde “denge politikası” izlemesine neden olmuştur. Denge siyaseti bazen olumlu sonuçlar vermişse de; genel anlamda başarısızlıkla sonuçlanmıştır. İşte bu başarılı olan kısımda, yani 1850 yılında, Fransa ile olan ilişkilerdeki olumlu hava İngiltere'ye de yansımış ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa Uyumu'na katılmasına sebep olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu 19.yüzyıla dağılmış bir şekilde girmiştir; devlet hem içeride hem de dışarıda bir dizi sorunlarla uğraşmak zorunda kalmıştır. Osmanlı İmparatorluğu savaşlar sonunda topraklarını bir bir kaybederken, içeride de milliyetçilik akımının etkisi kendini göstermeye başlamış ve devlet içerisindeki milletler, Avrupalıların da etkisiyle, bağımsızlık mücadelesine başlamışlardır. Buradan hareketle *“bu faaliyetlerin ilk aşamaları olan kendi halklarını Avrupa'ya tanıtmak, Avrupa'da kamuoyu oluşturmak ve bu yolla Avrupa otorite devletlerinin desteğini sağlamak için yapılan çalışmalar sonucu, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir iç meselesi olan Ermeni Sorunu Avrupa Devletleri'nin özellikle Doğu siyasetinin*

önemli bir gündem maddesi haline gelmiştir. Avrupa, Ermenileri bu şekilde tanımış ve Ermeni Sorunu bu bağlamda ortaya çıkmıştır”.¹⁶

Osmanlı İmparatorluğu, Ermenilerin bölgede ayrılıkçı hareketler göstermesi ve Ruslarla işbirliği yaparak Van, Malazgirt ve Bitlis'i işgal altına alması üzerine seferberlik ilanından dokuz aylık bir süreç sonunda, Ermeniler konusunda tedbirler almaya başlamıştır. Van İsyanı'nın patlak vermesi üzerine bu olayları başlatan ve Ermenileri silâhlandıran komite yuvalarını dağıtmak için 24 Nisan 1915 tarihinde vilâyetlere ve mutasarrıflıklara gizli bir genelge yolladı. Bu genelgede; Ermeni komite merkezlerinin kapatılması, evrakına el konulması ve komite elebaşlarının tutuklanması istenmiştir. 26 Nisan 1915 tarihinde Başkumandanlığın bütün birliklere gönderdiği aynı mealdeki tamimi üzerine Ermeni komiteleri 24 Nisan 1915 tarihinde kapatılarak, yöneticilerinden 235 kişi devlet aleyhine faaliyette bulunmak suçundan tutuklanmıştır. Ancak bu gelişmeler Ermenilerin daha şiddetli cevap vermelerine neden olmuştur. Van'da Ermenilerin isyanı bütün hızıyla devam ederken diğer bölgelerdeki Ermeniler de, Van'da isyan eden Ermeniler gibi, isyan etmeye başlamışlardır. Ermeni asıllı Rus askerleri, Taşnak Örgütü'nün de yardımını alarak birçok Türk köyüne baskınlar yapmışlardır. Hatta Taşnaklar kendilerine yardım etmeyen Ermenilere zulüm etmişlerdir. Netice olarak, Osmanlı İmparatorluğu, yeni bir kanun çıkararak isyanları önlemeye çalışmıştır. 27 Mayıs 1915'te “Yer Değiştirme Kanunu” olarak adlandırılan kanuna göre: “ Askere güvenlik gerekçesi ile çatışmanın olduğu bölgelerde ahaliyi güvenli bölgelere nakil etmek dâhil her çeşit İnzibat-i tedbiri alma yetkisi verilmiştir”. Ancak anlaşılacağı üzere burada keyfi bir uygulama söz konusu olmamıştır. Böylece bu kanunla birlikte bölgedeki Ermeniler, Doğu Anadolu'daki Ermeni nüfus, çatışmanın olmadığı bölgelere Şam, Musul ve Halep'in doğusuna nakledilmeye başlanmıştır. Gerek sevkıyat esnasında gerekse sevkıyata son verildikten sonra emniyetlerinin alınmasına, haklarının zayı olmamasına çok dikkat edilmiştir. Bu hususta devlet çok para sarf etmiştir. Buna rağmen sevkıyat esnasında Kürtler ve sair eşkıyanın saldırısına uğrayarak veya humma ve tifo hastalıklarına yakalanarak ölenler olmuştur. Sevk esnasında ihmalleri,

¹⁶ **Rıdvan Tümenoğlu**, “Osmanlı İmparatorluğu'da Ermeni Sorunu Ve Avrupa Devletlerinin Ermeni Politikaları”, Türkiye Uluslararası İlişkiler Stratejik Araştırmalar Merkezi, <http://www.turksam.org/tr/a456.html> 18 Nisan 2006 (Erişim Tarihi: 12.12.2008)

uygunsuzlukları görülen görevlilerin derhal cezalandırılması yoluna gidilmiştir. Bu olaylar sonucunda yolda birçok Ermeni hayatını kaybederken, bunun sorumlusu, Ermeniler tarafından Osmanlı İmparatorluğu olarak gösterilmiştir. Buradan hareketle de Ermeniler bu “Tehcir Kanunu”nu “Soykırım” olarak tanımlamışlardır. Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerinde dağılma sürecine girmesi ve arkasından Birinci Dünya Savaşı’nın yaşanması Ermeni Sorunu’nun daha da alevlenmesine neden olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu’nun devamı olan Türkiye, Osmanlı İmparatorluğu’ndan kalan ve 1914-15 tarihlerinde yaşanan Ermeni Tehciri olarak adlandırılan sorunla karşı karşıya kalmıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında ve öncesinde yaşanan gelişmeler her ne kadar Lozan Barış Görüşmeleri’nde kapatılmış görünse de, Ermeniler kendi kimliklerini tanımlamak ve bu kimliği tüm dünya kamuoyuna tanıtılabilmek adına, özellikle 1965’ten sonra, faaliyetlerine hız kazandırmışlardır.

Türk dış politikasını meşgul eden konularından biri olan Ermeni Sorunu’nda Fransa’nın ayrı bir önemi vardır. Bu konuda tarihsel süreci incelediğimiz zaman, Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerinde, Fransa ile Ermeniler arasında yakınlaşmalar başlamış; hatta Balkan ve Birinci Dünya Savaşı sırasında Fransa Ermenilerin hamiliğini üstlenmeye çalışmıştır. Fransa, savaşlar esnasında kurulan yakınlık nedeniyle ve kendi çıkarlarını temsil eden Ermenilere çok sayıda vaatlerde bulunmuş, ancak Milli Mücadele döneminde savaştan çekilmesi üzerine, Ermenilere verdiği vaatleri yerine getirememiştir. Fakat verilen sözlerin yerine getirilememesi Fransa’da bir “suçluluk” hissiyatı uyandırmış ve bu hissiyatı bastırabilmek içinse “Ermeni Soykırımı” yapıldığı inancına sahip olmaya başlamıştır. Konuyu biraz da Fransa’daki Ermeni Lobisinin etkinlik kazanmasının nedenlerine bakarak, Fransa’nın “soykırım” iddialarını neden kabul ettiğini açıklığa kavuşturabiliriz. 1915 yılı itibariyle Fransa’daki Ermeni nüfusunda bir artış yaşanmış ve böylece başta ABD ve Rusya olmak üzere Fransa, Ermeni nüfusunun en çok olduğu üçüncü ülke konumuna yükselmiştir. 1914 yıllarında Ermeni nüfus Fransa’da sadece 4000 civarındaydı. Bu sayı az olmasına rağmen, Osmanlı İmparatorluğu’nda ticaretin büyük kısmının Ermenilerin ve diğer Gayrimüslimlerin elinde olması, bu nüfusu Fransa için önemli hale getirmekteydi. Ayrıca 1915 sonrasında Ermenilerin Fransa’ya göç etmeleri hem

burada nüfusun hem de etkinliklerinin artmasına neden olmuştur. Bu göçleri teşvik eden ise, yukarıda belirttiğimiz gibi, savaş yıllarındaki Ermeni-Fransız yakınlaşmasıdır. Bu nüfusun Fransa’da özellikle Paris yakınlarında toplanmaları ve gelenlerin ise gerek Fransızca bilmeleri gerekse de ticari kabiliyetleri toplum içinde süratli bir şekilde benimsenmelerine ve güçlenmelerine yol açmıştır. Bu unsurların bir araya gelmesi Fransa’da Ermeni Diasporası’nı önemli bir aktör haline getirerek, seçim zamanlarında dikkate alınan bir unsura dönüştürmüştür. Bu durumsa Diasporayı Türkiye ile Fransa arasındaki ilişkileri belirler hale getirmiştir.¹⁷

1920’de ise SSCB’nin Ermenistan’ı topraklarına katması ve ardından 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasıyla Lozan Barış Görüşmeleri sırasında Ermeni sorunu hiçbir şekilde gündeme getirilmemiştir. Ancak Ermeni sorununu gündeme getiren yıl 1965 tarihi olmuştur. 1965’te Ermenistan’ın resmi olarak sözde soykırım anma törenleri düzenlemesinin ardından “soykırım” iddiaları canlandırılmış ve günümüze kadar da etkisini devam ettirmiştir. 1965 tarihi itibarıyla hem Ermeni Diasporası hem de Ermeni Ulusal Kilise’si, 1915’de yaşanan tehciri “Ermeni Soykırımı” olarak çeşitli ülkelerde tanıtmaya çalışmışlardır. Hatta daha da ileri giden Ermeni Diasporası olayın terör boyutuna varmasına neden olmuştur (1973-1975’li yıllar). Bu gelişmeler ışığı altında, böyle bir soykırım olmadığı görüşünde olan Türkiye, olayların başlangıcında olayları önemsememiş ancak Ermeniler tarafından bir çok ülkenin parlamentosunda, 1915 olaylarını “Soykırım” olarak kabul ettirmeleri ve Türkiye’yi uluslararası alanda zor durumda bırakmaları üzerine, Türkiye, konuya eğilmeye başlamıştır.

Birinci Dünya Savaşında Osmanlı İmparatorluğu, her cephede savaşırken içeride de Ermeni çeteler Osmanlı halkını katletmekteydiler. Orduda bulunan Ermeni askerler düşmanla birlik olup Osmanlı İmparatorluğu’na saldırmıştır. *“Devletin bunları yatıştırmak ve durdurmak için aldığı tedbirler istismar edilmiş ve itilaf devletlerinin de tahrik ve vaatleriyle Ermeniler bin yıl refah içinde yaşadıkları ülkeyi*

¹⁷ Sedat Laçiner, “Ermeni Sorunu ve Türk Dış Politikası (1965-2004)”, Usak Gündem, <http://www.usakgundem.com/makale.php?id=6>

parçalamaya başlamışlardır.”¹⁸ Birinci Dünya Savaşında Osmanlı İmparatorluğu pek çok cephede savaşmıştır ancak en çok yarayı Doğu cephesinde almıştır. Çünkü Doğu cephesinde Ermeni kökenli Ruslar bulunduğundan içeriye daha rahat girmişlerdir. Doğu cephesinde kilit nokta Van’dır. Van’ın düşmesi ile bu bölgelerin Ermenilerin kontrolü altına girmesi kolay olmuştur. Savaş sırasında Ermeni kökenli Rus askerler binlerce Müslüman’ı, yaşlıları, çocukları öldürerek büyük katliam yapmışlardır. Osmanlı İmparatorluğu kuvvetlerine arkadan vuran Ermeniler Osmanlı İmparatorluğu birliklerinin harekâtını engellemişler, Rus işgalini kolaylaştırıcı her şeyi yapmışlardır. Osmanlı İmparatorluğu ordusu içinde, Rus ordusu ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu topraklarına giren Ermenilerin vermiş oldukları zararlar şöyle sıralanabilir; askere çağırılanların çoğu orduya katılmamış, orduya katılanlar silahlı ve silahsız kaçmış, Rus ordusuna öncülük ve kılavuzluk yapmışlar, ordunun durumu hakkında düşmana istihbarat vermişler, cephedeki orduya yiyecek ve cephane ulaşmasına mani olmuşlardır.¹⁹ Belli bölgelerde artan olaylar, Müslümanların mal ve namuslarına artan tecavüzler karşısında Osmanlı İmparatorluğu yeni tedbirler almak istemiyordu, çünkü hiçbir yönetim bir ölüm kalım savaşı verirken bir iç huzursuzluk çıkmasını ve bir kısım halkının kendisine tavrı almasını istemezdi.²⁰ Ermeniler Osmanlı İmparatorluğu’nun bu alttan alma tavrını Osmanlı İmparatorluğu’nun aczine ve zayıflığına yorumlayarak çalışmalarını daha da hızlandırmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu’nun en büyük özelliklerinden birisi çok uluslu ve çok dinli bir devlet olmasıdır. Ermenilerin hiçbir zaman dinsel hürriyetleri başta olmak üzere hak ve hürriyetlerinden mahrum tutulmadıkları, Osmanlı İmparatorluğu millet sisteminin zamanın en ileri hak ve özgürlükler sistemi olduğu söylenebilir. Osmanlı İmparatorluğu yurttaşları arasındaki eşitlik, can ve mal güvenliği Tanzimat Fermanıyla da vurgulanmıştır. Ermeniler hiçbir meslekten yasaklanmadıkları gibi bazı önemli meslekler Ermenilerin yetenekleri sayesinde Ermenilerin tekeline

¹⁸ **Hüsamettin Yıldırım**, *Ermeni İddiaları ve Gerçekler*, Ankara: Sistem Yayınları, 2000, s. 7.

¹⁹ **Hamza Bektaş**, *Ermeni Soykırım İddiaları ve Gerçekler*, Bursa: Uludağ Üniversitesi Araştırma Merkezi, 2001, s. 110.

²⁰ A.g.e. s. 112.

geçmiştir. Hatta devlet bürokrasisinde çok önemli görevlerde dahi yer almışlardır. Örneğin Balkan Savaşlarında dışişleri bakanlığında da bulunmuşlardır. Osmanlı İmparatorluğu'nun alt kademesinden üst kademesine kadar birçok çalışma alanında Ermenilere güvenildiği Ermenilerin bulunduğu konumlardan bellidir. Örneğin 1876-1915 yılları arasında Ermenilerden 29 kişi paşa, 22 kişi dışişleri, maliye, ticaret olmak üzere bakan, 33 kişi milletvekili, 7 kişi büyükelçi, 11 kişi başkonsolos olarak Osmanlı İmparatorluğu'nda önemli görevlerde bulunmuşlardır.²¹ Osmanlı İmparatorluğu Mebusan Meclisinde görev yapan Ermeni Mebusları, mecliste yaptıkları konuşmalarda, kendilerini Osmanlı İmparatorluğu vatandaşı olarak tanımlamakta, Ermenilerin Osmanlı İmparatorluğu'nun ayrılmaz bir parçası olduğunu ve içinde bulundukları Osmanlı İmparatorluğu-Rus savaşında birer Osmanlı İmparatorluğu vatandaşı olarak ellerinden ne gelirse yapmaya hazır olduklarını belirtmişlerdir.²² Savaş öncesinde Ermeniler ile Osmanlı İmparatorluğu arasında bir sorun yokken savaş sonrasında yapılacak olan reformu İngiltere ve Fransa desteklemiştir. Yaşanan bu gelişmeler Osmanlı İmparatorluğunu tedbir almaya yöneltmiştir ve Osmanlı İmparatorluğu tehcir kararını çıkartmıştır.

1.3. TEHCİR (Sevk ve İskân)

1.3.1. Tehcirin Tanımı

“Tehcir: (hicretten) göç ettirme anlamına gelen Arapça bir kelimedir. Yer değiştirmek anlamı da vardır. Ancak bazı tarihçiler ‘tehcir’ kelimesini ‘deportation’

²¹**İbrahim Kaya**, “Ermeni Sorununun Hukuksal Boyutları: Ulusal ve Uluslararası”, *Ermeni Sorunu El Kitabı*, Ed: Şenol Kantarcı, Kemer Kasım, İbrahim Kaya ve Sedat Laçiner, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 2002, s. 58.

²²**Yılmaz Koç**, *Osmanlı Mebusan Meclisinde Görev Yapan Ermeni Mebuslar Ve Faaliyetleri*, Afyonkarahisar: Afyonkarahisar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2009, s. 143.

sürgün edilmek manasında da kullanmışlardır.”²³ ‘Sürgün’ ülke dışına göç anlamına gelir. Bu anlamda zorunlu göç, ister ülke içine ister ülke dışına yapılsın, grubu yok etmeye yönelmedikçe soykırım olarak tanımlanamaz. Tehcir ile sürgün arasındaki fark; tehcirde tehcire tabi tutulan kişinin gönderildiği yerde serbest bir şekilde yaşaması, sürgünde ise belirli bir mekân içinde, hapishane veya kamplarda dış dünya ile irtibatı kesik olarak yaşamasıdır.

1.3.2. Sevk ve İskân (Tehcir) Kararının Çıkmasına Sebep Olan Olaylar

1914-1915 tarihlerinde Ermeniler tarafından gerçekleştirilen hareketler;

-1914 yılı ocak ayında *Hınçak ve Taşnak örgütlerince organize edilen Kayseri Ermeni isyanlarıdır*²⁴. Olaylar sırasında Ermeniler bomba imalathanelerini tespit etmişler ve birçok Ermeni suçüstü yakalanmıştır.

-Zeytunin Ermeni ahalisi, seferberlik ilan edilir edilmez ayaklanmıştır.

-Diğer bir isyan Van isyanıdır. *Van isyanı niteliği itibarı ile Osmanlı İmparatorluğu tarafından sevk ve iskân kararının en önemli sebeplerinden birini teşkil eder. Rus ordusu içindeki Ermenilerle Van vilayetindeki yaklaşık 35-40 bin civarındaki Ermeni buluşmuş, şehirde kalan 20 binin üzerinde Türkü katletmiş*²⁵

-Sevk ve iskân kararının çıkartılmasına sebep olan diğer bir olay Bitlis, Muş, Diyarbakır ve Elazığ’daki Ermeni terör ve faaliyetleri; Muş ve çevresinde bölgeye Osmanlı İmparatorluğu ordusu için asker almaya giden Osmanlı İmparatorluğu memurları öldürülmüştür,

²³ **Zafer Özkan**, *Tarihsel Akış İçerisinde Terörden Politikaya Ermeni Meselesi*, İstanbul: Baskı Er Ofset san., 2001, s. 85.

²⁴ **Şenol Kantarcı**, “Tarih Boyunca Ermeni Sorunu”, *Ermeni Sorunu El Kitabı*, Editörler: Şenol Kantarcı, Kamer Kasım, İbrahim Kaya ve Sedat Laçiner, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 2002, s. 31.

²⁵ A.g.m., s. 32.

-27 Mayıs 1915 öncesi Erzurum'da, Sivas'ta, Trabzon'da, Ankara'da, Urfa'da, İzmit'te, İzmir'de ve daha birçok yerde Ermeni isyan ve terör olayları gerçekleşmiştir.

Tehcir kararı bütün Ermenilere uygulanmamıştır. Katolik ve Protestan mezhebinde bulunan Ermenilerin yanı sıra, Osmanlı İmparatorluğu ordusunda subay ve sıhhiye sınıflarında hizmet gören Ermeniler ile Osmanlı İmparatorluğu Bankası şubelerinde ve bazı konsolosluklarda çalışan Ermeniler devlete sadık kaldıkları sürece göçe tabi tutulmamıştır. Diğer yandan, hasta, özürlü, sakat ve yaşlılar ile yetim çocuklar ve dul kadınlar da sevke tabi tutulmamış, yetimhaneler ve köylerde koruma altına alınarak ihtiyaçları devletçe, Göçmen Ödeneği'nden karşılanmıştır. Bu durum, Osmanlı İmparatorluğu'nun yer değiştirme konusundaki iyi niyetini göstermesi açısından önemlidir.²⁶

Sevkin uygulandığı yerler ve genel olarak sevk edilenlerle ilgili durum ise şöyledir: Savaş içerisinde Ruslar ile işbirliği yapılan vilâyetler ve Ermeni terör eylemlerinin yoğunlaştığı illerin Ermeni halkı sevk edilmiştir. Bu uygulama tamamen güvenlik kaygısı ile hareket eden devletin bir tedbiri olarak değerlendirilmelidir. Birinci Dünya Savaşı'nda Ermeni ayaklanmaları ve Osmanlı İmparatorluğu yönetiminin aldığı karşı tedbirler incelenirken, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir dünya savaşının içinde olduğu, seferberlik ilan edildiği; Ermeni unsurların, casusluk, silâhlı ayaklanma, Osmanlı İmparatorluğu'nun, başta devletin bekası olmak üzere, devletler hukukuna ve hayati ulusal güvenlik ihtiyaçlarına uygun, gerekli ve ölçülü tedbirleri aldığı ve uygulamaya çalıştığı unutulmamalıdır. Osmanlı İmparatorluğu'nun yaptığı işlem, hukukî bakımdan sınır dışı etme mahiyetinde değildir, sadece ülke içi nakildir. Devletin içinde bulunduğu durum ve ülke bütünlüğü, ulusal güvenlik ihtiyaçları gibi konulardan dolayı bu önlemler zorunlu hale gelmiştir.²⁷ Rus kuvvetleriyle Osmanlı İmparatorluğu ordusuna karşı faaliyette bulunan Ermeniler bir önlem olarak, yerleştirme kararı alınarak göçe tabi tutulmuşlardır. *“Dolayısı ile Ermenilerin sadece Ermeni olmaları*

²⁶ A.g.m. s. 34.

²⁷ **İbrahim Kaya**, a.g.m., s. 60.

böyle bir kararın alınmasında etkili olmamış, ülke güvenliği ve yurt savunması böyle bir önlemi zorunlu kılmıştır.”²⁸

Ermenilerin yaptığı isyan ve katliamlara Osmanlı İmparatorluğu önce sakin bir şekilde yaklaşıp da Ermenilerin terör hareketleri durmak bilmeyince Osmanlı İmparatorluğu, Ermenileri savaş bölgelerinden uzak yeni yerleşim yerlerine götürmek zorunda kalmıştır. “Kafkas ve İran cephelerinin güvenlik hattını oluşturan bölgelerdeki Ermenilerin yerlerinin değiştirilmesinde amaç onları imha etmek değil, devlet güvenliğini sağlarken onları korumak amacını gütmüştür ve dünyanın en başarılı yer değiştirmelerinden biri olmuştur.”²⁹ “27 Mayıs 1915 tarihli yer değiştirme kanunu ve bu kanuna dayalı olarak çıkartılan emirler çerçevesinde; Erzurum, Van ve Bitlis vilayetlerinden çıkarılan Ermeniler Musul’un güney kısmı, Zor ve Urfa sancağına; Adana, Halep ve Maraş civarından çıkartılan Ermeniler ise Suriye’nin doğu kısmı ile Halep’in doğu ve güney doğusuna nakledilmişlerdir. Bu arada Ermenilerin sıkça dile getirdiği gibi 1,5 milyon Ermeni ölmemiştir. Gerek Osmanlı İmparatorluğu ve Ermeni gerekse yabancılara ait istatistikler, Birinci Dünya Savaşı döneminde Osmanlı İmparatorluğu topraklarında yaşayan Ermenilerin nüfusunun en fazla 1.250.000 civarında olduğunu göstermektedir.”³⁰ Ancak Ermeniler, 1,5-2 milyon Ermeni’nin öldüğünü savunmaktadırlar. “Osmanlı İmparatorluğu’nun son nüfus istatistiği 1914 yılında yapılmıştır. Buna göre Ermeni nüfusu 1.234.671’dir. Yer değiştirmeye tabi tutulan nüfus 82,880’i İstanbul, 60,119’u Bursa’da, 4,548’i Kütahya sancağı ve 20,237’si Aydın vilayetinde olmak üzere toplam 167,768’dir. 9 Haziran 1915’ten 8 Şubat 1916 tarihleri arasında bazı vilayetlerden toplam 391,040 kişi yerleştirilebilecekleri yeni bölgelere sevk edilmiş, bunlardan 356,084’ü yerleşim bölgelerine ulaşmış geriye kalan 35,000 civarındaki rakama Halep’teki Ermeni nüfusa dâhil edilmiştir.”³¹

Tehcir sırasında alınan tedbirlerden bazıları şunlardır;³² yolculukları sırasında rahat ve emniyetleri sağlanmıştır, yerleştirilmeleri için krediler verilmiştir, gebe

²⁸ İbrahim Kaya, a.g.m., s. 61.

²⁹ Kantarcı, a.g.m., s. 34.

³⁰ a.g.m., s. 34.

³¹ a.g.m., s. 35.

³² Özkan, a.g.e., s. 152.

kadınlar, hastalar, sakatlar ve onlara bakacaklar tehcir dışı bırakılmıştır, Lübnan'da Urfa'da, Şam'da yetim evleri açılmıştır, yetim ve öksüz Ermeni çocuklara bakılmış, beslenmiş, okutulmuş, sağlık durumları devamlı kontrol edilmiştir. Tehcir mıntikalarına devamlı müfettişler gönderilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu, Ermenilerin can ve mal güvenliği için aldığı tedbirleri duyurmuş, bu duyuruları telgrafla gerçekleştirmiş ve telgraflarda özetle şunlar bulunmaktadır;³³

- 1- Gönderilen Ermenilerin belirlenen yerlerde iskân edilmesi,
- 2- Sevk ve iskânların yerel idareciler tarafından sağlanması,
- 3- Sevk edilen Ermenilerin can ve mallarının korunması ile beslenmeleri için gereken her türlü tedbirlerin alınması,
- 4- Taşınabilir malların götürülmesine izin verilmesi,
- 5- Bu sevkiyatın savaş harekâtının izin verdiği yerlerde uygulanması emredilmektedir.

Ermenilerin tehcire konu olan taşınmazları devlet tarafından Ermeniler adına müzayede usulü ile satılmış ve daha sonra 'Emval-i Metruke Komisyonu' aracılığıyla alınan ücretler kendilerine teslim edilmiştir. Terk edilen mal ve eşyalar ise devlet memurları tarafından suiistimale neden olur düşüncesiyle önce yasaklanmış daha sonra Ermenilerin kendisinden peşin para ödemek şartı ile ev satın almaları için serbest bırakılmıştır. 11 Ağustos 1915 tarihli genel tebligatta tehcir edilen Ermenilerin taşınmaz malları hakkında alınan tedbirler şu şekilde sıralanmıştır:

- 1- Tahliye edilmiş olan bölgeye hiçbir şüpheli ve meçhul kişilerin konulmaması,
- 2- Eğer Ermenilerden ucuz mal almış olan varsa, satışın iptal edilmesi ve gerçek değerinin takdir olunarak gayr-ı meşru bir menfaat teminine meydan verilmemesi.
- 3- Ermenilerin istedikleri eşyayı götürmelerine izin verilmesi.
- 4- Götüremeyecekleri eşyalar içinde zamanla bozulabilecek olanlarının mecburi olarak satılması, bozulmayacak olanların sahipleri adına saklanması,

³³ a.g.e., s. 168.

5- Taşınmaz malların kira, emanet bırakma ve rehin gibi muamelelerinin sahipleriyle olan alakalarının bozulmaması ve hicretin başlangıcından itibaren bu hükme aykırı uygulamalar yapılmışsa iptal edilmesi.

6- Bu mülkler hakkında muvazaalı durumlara meydan verilmemesi.

7- Sevk edileceklerin mallarını, yabancılar dışında kalanlara satmalarına izin verilmesi.³⁴ Osmanlı İmparatorluğu başka yerlere gönderilen Ermenilerin mülk ve arazilerinin korunmasına ilişkin köklü çözüm getirmek istemiştir. Özetle; Ermenilerin boşalttıkları binalar emniyet altına alınacak, eşyalar deftere kaydedilecek, boşaltılan köylere göçmenler yerleştirilecek, göçmenler bina ve bahçelere iyi bakmazlarsa köyden çıkarılarak göçmenlik hakkından düşürülecekler. Satış ve kiralardan elde edilen paralar sahiplerine verilecektir.

24 Mayıs 1915 tarihinde İngiltere, Fransa ve Rusya Ermeni tehcirinden Osmanlı İmparatorluğu'nu sorumlu tuttuklarını bildirince, Osmanlı İmparatorluğu iddiaları asla kabul etmediğini bildirmiştir. Ermenilere karşı bir katliam yapılmadığını belirterek, isyan çıkmayan ve huzuru bozulmayan yerlerde hiçbir tedbire lüzum görülmediğini açıklamıştır. 30 Mayıs 1915 tarihinde başka bölgelere gönderilen Ermenilerin barındırılmaları, yedirilip, içirilmeleri ile ilgili talimatnamede özetle şunlar isteniyordu³⁵:

*Nakli gereken halkın gönderme işi mahalli idare memurlarının yönetimine ait olacaktır.

*Göç ettirilenler, bütün hayvan ve taşınabilir beraberinde götürebileceklerdir.

*Göç sırasında göçmenlerin can, mal güvenliklerinde, yedirilme ve istirahatlarının sağlanmasında, geçiş yollarındaki memurlar görevlidir. Bu konuda meydana gelecek aksaklıklardan rütbe sırasıyla bütün memurlar sorumlu tutulacaktır.

*Göç sonunda göçmenler, sağlıklı çalışmaya, tarımla uğraşmaya elverişli köy ve kent evlerine yerleştirilecektir.

³⁴ **Yusuf Halaçoğlu**, “Yer Değiştirmeye Tabi Tutulan Ermenilerin Malları”, *Ermeni Tehcirine Dair Gerçekler (1915)*, Ttk Yayını, Ankara 2001.

[Http://Www.Ermenisorunu.Gen.Tr/Turkce/Tehcir/Mallari.Html](http://www.Ermenisorunu.Gen.Tr/Turkce/Tehcir/Mallari.Html) (Erişim Tarihi: 12.06.2010)

³⁵ a.g.e., s. 155-156.

*Yeni yerleşme bölgesinde göçmenlere verilecek arazi yoksa devlet malı köy çiftliklerinden faydalanılacaktır.

*Yeni yerleşim bölgeleri, Bağdat demir yolu hattından en az 25 km. uzakta olacak.

*İskân bölgelerine yerleştirilinceye kadar muhtaç durumda bulunan göçmenlerin masraflarını hükümet karşılayacaktır.

*Yerleşme bölgelerinde her aileye yeterince arazi verilecektir.

*Verilecek arazinin dağıtımını Muhacirin komisyonu yapacaktır.

*Dağıtılan arazinin sınır ve alanı belirlenecek, bir deftere yazılmak suretiyle tapu ve taşınmaz mallar için işlemlere esas olacaktır.

*Tarım yapacaklardan ve sanatkârlardan muhtaç bulunanlara, uygun miktarda araç yahut sermaye verilecektir.

*“Talat paşa imzalı telgrafla Ermeniler, en iyi şekilde korunmaya çalışırken göç edenler, tehcir edilecek Ermeni gruplarına özel yetkililer refakat etmelidirler. Ermenilere yiyecek ve diledikleri gereçleri sağlayınız. Bu amaçla yapılacak masraflar göçmenlere ayrılacak ödenekten karşılanacaktır.”*³⁶ Deniliyor ve tedbirler lüzuma göre arttırılıyor. Yerleştirmeleri yapılan Ermenilerin giyim, kuşam ve sağlık sorunları üzerinde her türlü tedbir alınmıştır. İstedikleri takdirde para yardımı yapılmaktadır. Tehcir sırasında çeşitli sebeplerden ölümler olmuştur. Ölenlerin bir kısmı hastalıktan bir kısmı iklim şartlarından, bir kısmı zor yolculuk şartlarından, bir kısmı da meydana gelen saldırılar dolayısıyla ölmüştür.

1.3.3. Tehcire Tabi Olan Bölgeler

26 Mayıs 1915 tarihinde; tehcirin yapılacağı bölgeler ve Ermenilerin göç ettirileceği hakkında Başkomutanlık tarafından İçişleri Bakanlığına gönderilen

³⁶ a.g.e., s. 163.

direktifte şu hususlar yer almaktadır: “Ermeniler Doğu Anadolu vilayetleri ile Zeytun ve yoğun bulundukları yerlerden Diyarbakır güneyine, Fırat vadisine, Urfa, Süleymaniye yakınlarına gönderilmeleri şifahen kararlaştırılmıştı. Yeniden fesat yuvaları kurmamaları için aşağıdaki esaslara riayet edilmelidir.

1-Ermeni nüfusu gönderildiği yerin İslam nüfusunun %10'unu aşmamalıdır.

2-Göç ettirilecek Ermenilerin kuracakları köylerin her biri 50 evden çok olmamalıdır.

3-Yakın yerlere göç ettirilmemelidir.”³⁷ Verilen direktifte tehcir bölgesinin sınırları ve oranları bildirilmiştir. Ancak uygulamada ise alan biraz daha genişletilerek verilen direktife benzer şekilde gerçekleştirilmiştir.

Adana Emvali Metruke Komisyonu" başkanlığına 5 Temmuz 1915 tarihinde gönderilen tebligatta Adana, Erzurum, Bitlis, Haleb, Diyarbakır, Suriye, Sivas, Trabzon, Mamure-tülaziz, Musul illeriyle Zor, Maraş, Canik, Kayseri ve İzmit Mutasarrıflıklarında gerekli görülen yerlerdeki Ermenilerin tehcir kapsamına alındığı belirtilmiştir. Buna göre: 1- Kerkük sancağının İran sınırına seksen kilometre mesafede bulunan köy ve kasabalar dahil olduğu halde Musul vilâyetinin doğu ve güney bölgesi;

2- Diyarbakır hududundan yirmi beş kilometre dâhilde, Habur ve Fırat nehirleri vadisindeki yerleşim yerleri dahil olmak üzere Zor sancağının doğusu ve güneyi;

3- Haleb vilâyetinin kuzey kısmı hariç olmak üzere doğu, güney ve güneybatısında bulunan bütün köy ve kasabalarla, Suriye vilâyetinin Havran ve Kerek sancakları dahil olmak üzere demiryolu güzergâhlarından yirmi beş kilometre dışarıda bulunan kasaba ve köylerde Müslüman nüfusunun %10'u nispetinde iskân edileceklerdir.”³⁸

³⁷ **Abdullah Demir**, “Hukuk Tarihi Açısından 1915 Ermeni Tehciri” <http://www.e-akademi.org/incele.asp?konu=HUKUK%20TAR%DDH%DD%20A%C7ISINDAN%201915%20ERMEN%DD%20TEHC%DDR%DD&kimlik=-721069565&url=makaleler/ademir-4.htm>

³⁸ **Demir**, a.g.m.

1.3.4. Tehcir Döneminde Türkiye'ye Gelen Amerikalı Heyetleri Ve Raporları

1.3.4.1. King- Crane Heyeti Ve Raporu

Milletler Cemiyeti'nin mandaterlikle ilgili maddesinde; Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılıp bağımsız bir millet haline gelebilecek milletlerin isteklerinin ön planda olması şart tutuluyordu. Bu istekleri belirlemek üzere bir komisyon gönderilmesi kararlaştırılmıştı. Fransa ve İngiltere komisyona katılmayı reddetmiş ve Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson, Dr. Henry King ve Charles R. Crane başkanlığında 'King-Crane Heyeti' adı verilen heyeti bölgeye göndermiştir. *"Bu heyetin hedefi, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki 'misyoner teşkilatı' ile 'American Board of Commissioners for Foreign Missions' ve onun hayırsever üvey evladı konumunda olan 'Near East Relief' tarafından desteklenmekteydi.*³⁹ King-Crane Heyetinin verdiği beyanatta gerek Ortadoğu gerekse Avrupa'da siyasal bir amacının olmadığını belirtmiş ve bağımsız bir Ermenistan'ın Türkiye açısından yararlı olacağını vurgulamıştır. Heyetin İstanbul'da bulunması, çok sayıda aydını Amerikan mandasını destekleyici görüşler belirtmesine neden olmuştur.⁴⁰ Heyet incelemelerini bitirdikten sonra Başkan Wilson'a Türkiye ile ilgili olarak sunduğu raporunda;

- Kilikya hariç, bir Ermeni Mandası kurulması,
- Bir mandacı altında ve Türkiye'den ayrı milletlerarası bir İstanbul devleti kurulması,
- Ayrı bir Türk Devleti için bir mandacı bulunması,
- Türkiye'ye uygulanacak manda rejimi altında İzmir'e özerklik verilmesi,

³⁹ **Mehmet Saray**, *Ermenistan ve Türk – Ermeni İlişkileri*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2005, s. 76.

⁴⁰ **Saray**, a.g.e., s. 86.

-Bütün Anadolu'yu, Ermenistan, İstanbul Devleti ve Türk Devleti'ni kapsayacak tek bir genel manda kurularak bunun Amerika Birleşik Devletleri'ne verilmesi, maddelerini ele almıştır.⁴¹

1.3.4.2. General Harbord Heyeti ve Raporu

General Harbord, Paris Barış Konferansı tarafından Kafkasya ve Ermenistan'da inceleme yapmakla görevlendirilmişti. Fransa'daki Amerikan ordusu Genelkurmay Başkanı General Harbord'ın başkanlığını yaptığı komisyonun; Amerika'nın manda konusunda sağlıklı karar verebilmesi için askeri durum, ülkenin asayişi, trenler, yollar, ziraat ve diğer ticari mali konularda bir rapor hazırlanması bekleniyordu. General Harbord'un diğer bir görevi ise; *“Türkiye'deki Ermenilerin Tehlikede olduğu, Türklerin İzmir'in acısını onlardan çıkarmak üzere hazırlıklar yaptıkları, Doğu sınırında tehcirler dolayısıyla durumun endişe verici olduğu”*⁴² söylentilerinin doğruluğunu saptamaktı. General Harbord İstanbul'daki temasları sırasında Türkler ve Türkiye hakkında incelemelerde bulunmuş, Amerika'nın İstanbul Yüksek Komiseri Amiral Bristol ile de özel olarak görüşmüştü. Amerikan heyeti, birçok şahsiyet ile görüşerek her tür belge, sayım cetveli ve basılmış eser toplamıştı. 14 Eylül 1919 sabahı bir torpido ile Batum'a hareket eden heyet, dönüşünde İstanbul'a uğrayarak incelemelerini tamamlayacaktı. Seyahat programı Türk aydın ve idarecilerini yakından ilgilendiriyordu. Türk aydın ve idarecilerin amacı ise Harbord heyetinin incelemeyi tarafsız yapmasına yardımcı olmaktı. Harbord heyeti yaptığı inceleme sonucu Türklerin Ermenileri yok etmelerinin, Ermeni mahallelerinin kilise ve mekteplerinin yakılıp yıkıldığı haberlerinin doğru olmadığını aksine Türk evleri, cami ve mekteplerinin yakılıp yıkıldığını, Ermeni Kahramanı Arman Garo'nun zulüm ve vahşet izlerini raporuna almıştı. General Harbord, raporunu Amerika'ya döndüğünde Wilson'a sundu. Senatoya sunulan rapor

⁴¹ A.g.e., s. 87.

⁴² a.g.e., s. 89.

sonucunda Doğu Anadolu topraklarını içerecek Ermenistan olasılığı ve mandaterliği 23'e karşı 52 oyla reddedilmişti.⁴³

1.4. ERMENİ FAALİYETLERİ⁴⁴

Ermeni milliyetçiliğinin örgütlenmesi 19. Yüzyılın ikinci yarısında, görünürde hayır cemiyetleri şeklinde başlasa da, daha sonra farklı amaçlar için faaliyet göstermiştir. Ermeni Komiteleri 1880'li yıllardan itibaren kurulmaya başlamıştır. Bu komiteler çeşitli yayınlarla Osmanlı İmparatorluğu adaletsiz diye Avrupa'nın dikkatini çekmek istiyorlardı. Bu komitelerden bir tanesi Hınçak Komitesiydi. Hınçak Komitesi⁴⁵ Kafkasyalı Ermenilerden Avadis Nazarbeg ile ailesi tarafından İsviçre'de kurulmuştur. Amacı Türkiye'deki Ermenilerin bağımsızlığını sağlayarak Rus ve İran Ermenileri ile birleştirerek Bağımsız bir Ermenistan kurmaktır. Faaliyetlerini; propaganda, terör, merkezi heyet tarafından idare edilen düzenli gruplar, hükümet askerleri veya dışarıdan gelecek saldırılara karşı halkı koruyacak hazır kuvvetler ile sürdürmekteydi. Hınçak Komitesi'nin ilk siyasi propagandası şöyleydi; *'Türkiye Ermenistan ahalisi hakkında şu deruni kanaati taşıyoruz: mutlaka kendilerinin gelişmelerine mani olan zincirler kırılmak ve burası behemehal siyasi istiklale sahip olmalıdır. Bu gayeye varabilmek için de, propaganda, dehşet, kışkırtma, dehşete düşürücü hareketler yapılmalıdır. Akıncı isyan çeteleri lazımdır.'*⁴⁶ Ermeni örgütü olan Hınçaklar'ın Amerika'daki ilk çalışmaları halk toplantıları olmuştur. Bu Ermenilerin hemen hemen tamamı İngilizce bilmedikleri için gece kurslarında İngilizce öğrenmeye başlamışlardır. Öğrendikleri dil ile propagandaya büyük önem verdiklerini gösteren Ermeni komiteleri, gazete, dergi, beyanname ve duvar afişleriyle Amerikalıların Türkler

⁴³ **Metin Ayışığı**, "Kurtuluş Savaşı Sırasında Türkiye'ye Gelen Amerikan Heyetleri", Ankara: TTK Yayınları, 2004, s. 101-102

⁴⁴ **Haluk Selvi**, "ABD'de Ermeni Faaliyetleri", *EĞİTİM Tarihten Bir Kesit*, sayı: 38 özel sayı (2003 Nisan), s. 119-126.

⁴⁵ Hınçak'ın anlamı: çan sesi, sesleniş, haykırıştır ve Hınçak Komitesi Kafkasya Ermenileri tarafından 1886-1887 de İsviçre'de kurulmuştur.

⁴⁶ **Karabekir**, a.g.e., s. 218.

hakkındaki düşüncelerini kendi lehlerinde oluşturmaya gayret ediyorlardır. Gazetelerin dışında Ermenilerle ilgili kitaplarda da Ermeni propagandası yapılmıştır. Ermeniler için olayları gazete ve kitaplara duyurma haricindeki önemli olan olaylar ise; Osmanlı İmparatorluğu'nda yürütecekleri ihtilal hareketleri için para ve silah tedarikidir. Yine Osmanlı İmparatorluğu içinde meydana gelen olaylardan sonra ve bu olayların yıl dönümlerinde mitingler tertip etmektir. Ermeniler dikkat çekmek için her yolu denemiş her faaliyette bulunmuşlar denebilir.

İkinci önemli komite Taşnaksutyun komitesidir. “Ermeni İhtilal Cemiyetleri İttifakı” anlamına geliyordu. Taşnaksuyun Cemiyeti'nin⁴⁷ amacı: faaliyet gösteren Ermeni derneklerini birleştirerek Türklere karşı isyan çıkarmaktır. Daha çok Kafkasya'da aktif faaliyette bulundukları görülmüştür. Diğer bir amacı ise Van'da olan Ermeni Cemiyeti Armenagonları, Hınçak'ı birleştirmek ve Türkiye'ye geçen çetelere yardım etmektir.⁴⁸ Kurulduğu günden itibaren terör örgütü olarak faaliyet gösteren komitenin kurulmasında Rusya Ermenilerinin büyük rolü olmuştur. Bazı faaliyetleri şunlardı; Türkiye'deki Ermenileri silahlandırmak, köylülere silah kullanmayı öğretmek, yeni çeteler kurarak çete başlarını yetiştirmekti.

Bu iki cemiyetin amacı ve tarih boyu yaptığı işler bölgedeki Müslümanlara karşı kanlı olaylar ve özellikle de Osmanlı İmparatorluğu sınırları dahilinde İngiltere, Fransa ve Rusya adına isyanlar çıkarmak olmuştur.⁴⁹ 1880'li yıllara gelindiğinde Ermeniler teşkilatlanmalarında yol kat etmişlerdi ve sıra amaçlarına varacak eylemleri gerçekleştirmeye başlayacaklardı.

Bir taraftan Anadolu'da isyan çıkaran Ermeniler diğer taraftan Osmanlı İmparatorluğu'nu arkadan vurmuşlar ve sivil Türk halkını büyük bir katliama maruz bırakmışlardır. Osmanlı İmparatorluğu bir taraftan bunlarla uğraşırken diğer taraftan da İngiliz ve Fransız donanmaları Çanakkale boğazını zorluyorlardı. Osmanlı İmparatorluğu orduları Galiçya'dan, Doğu Anadolu ve Irak'a kadar çeşitli cephelerde düşmanla savaşıyordu. Bu olaylar karşısında Osmanlı İmparatorluğu önce Ermeni

⁴⁷ 1890'da Tiflis'de kurulmuştur.

⁴⁸ gös. yer.

⁴⁹ **Bilal Dedeyev**, “Dağlık Karabağ Sorununun Tarih Arka Planına Bakış”, *Karabağ Savaşı Siyasi-Hukuki-Ekonomik Analiz*, Editörler. Osman Nuri Aras, Bakü: Kafkasya Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2008 s. 25.

Patriği ile Ermeni toplumunun diğer önde gelenlerine ve milletvekillerine; Ermenilerin Müslümanları arkadan vurmaya ve katletmeye devam etmeleri halinde gerekli önlemleri alacağını bildirmekle yetiniyorlardı. Uyarı sonuç vermeyince 24 Nisan 1915 tarihinde Osmanlı İmparatorluğu Ermeni komitelerini kapatarak Ermeni yöneticilerin 235'ini devlet aleyhine faaliyette bulunmaktan tutukluyor.⁵⁰ Daha öncede bahsettiğimiz gibi her yıl 24 Nisan 'Ermeni soykırımın yıl dönümü' olarak anılıyor.

Bu tarihten sonra Birinci Dünya Savaşı'na kadar olan süreç içerisinde Ermenilerin faaliyetleri daha da hızlanmıştır. Bağımsızlık için bir çok komite ve örgüt kurmuşlar, büyük devletlerin etkisi ve kurulan örgütlerin baskısıyla Osmanlı İmparatorluğu içerisinde isyanlar çıkarmışlardır. "Ermeniler tarafından sırasıyla, Anadolu'da: Armenakan ve Vatan Koruyucuları, Cenevre'de: Hınçak, Tiflis'te: Taşnak komiteleri kurdurulmuştur. Bu komitelere hedef olarak Doğu Anadolu toprakları ve Osmanlı İmparatorluğu Ermenilerinin bağımsızlık kazanması gösterilmiştir. Bu amaçla kışkırtılan Ermeni komiteleri, 1890 yılındaki ilk Erzurum isyanı olmak üzere, Kumkapı gösterisi, Kayseri, Yozgat, Çorum ve Merzifon olayları, Sason isyanı, Babiâli gösterisi, Zeytun ve Van isyanı, Osmanlı İmparatorluğu Bankası'nın işgali, II. Abdülhamit'e suikast teşebbüsü ve 1909 Adana isyanlarını çıkartmışlardır.⁵¹ Her ne kadar ayaklanmalar çıksa da, Osmanlı İmparatorluğu bu çıkan isyanları önemsememiş ve de ciddi önlemler almamıştır. Bu ise beraberinde isyanların devamını getirmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun isyanları önemsememe nedeni; dışarıda ölüm kalım savaşı verirken, içerde de kendi halkının tepkisini çekmek istemediğindendir. Ancak Ermeniler bunu Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflığına yorumlamışlardır. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu, I. Dünya Savaşı'na girdikten sonra Ermeni komitelerinin düşmanla işbirliği yapması ülke geneline yayılan isyan ve katliamları karşısında öncelikle bölgesel tedbirlere başvurmuş ve olayları yerinde bastırmayı ve savunma durumunda kalmayı tercih etmiş, hadiselerin yatışacağı düşüncesiyle kesin bir tedbir alma yoluna gitmemiştir.

⁵⁰ **Hamza Bektaş**, *Ermeni Soykırım İddiaları ve Gerçekler*, Bursa: Uludağ Üniversitesi Araştırma Merkezi, 2001, s. 112.

⁵¹ Baktambulcom, "Ermeni Sorunu", <http://www.baktambul.com/showthread.php?t=327> (Erişim Tarihi: 31.01.2006)

Ermenilerin silahlarıyla firarlarına, dini liderlerinin isyanlardaki büyük rollerine rağmen, Hükümet bu isyanları bireysel bazı uygulamalar şeklinde kabul etmeyi uygun bulmuştur. İsyanlarla geçen bir yüzyıl geride kalırken, 20.yüzyılın başlarında iki önemli savaş yaşanmıştır. Bunlardan ilki 1908-12 yılları arasındaki Balkan Savaşları; ikincisi ise 1914-18 yılları arasındaki Birinci Dünya Savaşı'dır. Osmanlı İmparatorluğu bu iki savaşa da katılarak, savaşlar sonunda yıkılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu Balkan Savaşlarından aldığı yaranın ardından Birinci Dünya Savaşı'na katılmış ve birçok cephede savaşmıştır. Ancak burada tekrar belirtilmesi gereken nokta: Bu savaş esnasında en çok yara aldığı cephe, Doğu Cephesi olmuştur. Bu cephede Ruslarla savaşmış fakat Ruslara ilk yardımı yapan ise Osmanlı İmparatorluğu halkı olan bir kısım Ermenilerden gelmiştir. Bu durum ise Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğu Cephesinde yenilgiye uğramasının temel sebebi olmuştur.

1.4.1. Terör Grupları

Terör kavram olarak “korkutma, yıldırma” anlamına gelirken, tanım olarak, bir güce bir iktidarı zorla kabul ettirmek amacıyla sistemli bir biçimde şiddet kullanma, yıldırma olarak tanımlanmaktadır.⁵² Ermeni terörü Türkiye'nin karşılaştığı en eski terör hareketlerinden biri olduğu için Türkiye'ye en büyük zararı veren terör eylemlerindendir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde başlayan Ermeni terör hareketleri şekil ve kısmen içerik değiştirse de genelde devamlılık göstermiştir.⁵³

Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerinde Ermeni milliyetçileri sık sık ayaklanmış ve bu ayaklanmalarda terör yöntemlerini sıklıkla kullanmışlardır. Ama asıl terör ayaklanmalardan sonra çıkmıştır ve Ermeni terörü tehciri bahane ederek büyük bir operasyon başlatmıştır. NEMESİS⁵⁴ adı verilen bu harekât tehcirin intikamı olarak sunulmuştur. Bu harekâtı başlatan kişiler bu yolla kendilerine büyük

⁵² **Yavuz Cankara, Gökmen Kılıçoğlu, Ercan Karakoç**, “Ermeni Terörü ve ASALA Terör Örgütü”, *Dünden Bugüne Türk Ermeni İlişkileri*, (Genişletilmiş İkinci Baskı), Editörler: İdris Bal, Mustafa Çufalı, Ankara: Lalezar Kitabevi, 2006, s. 682.

⁵³ **Sedat Laçiner**, “Ermeni İddiaları ve Terör”, *Ermeni Sorunu El Kitabı*, ed: Şenol Kantarcı-Kamer Kasım-İbrahim Kaya-Sedat Laçiner, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi (Genişletilmiş İkinci Baskı), 2003, s. 96.

⁵⁴ NEMESİS: Eski Yunan efsanelerinde adalet ve intikam tanrısı olarak geçer.

bir katliam yapıldığını, kendilerinin de bu olayın intikamını almak istedikleri mesajını vermek istemişlerdir. Nemesis çalışmalarına 1919'da İstanbul ve Erivan'da başlamıştır. Toplantılarında bazı Osmanlı İmparatorluğu yöneticilerini sözde Ermeni katliamından sorumlu tutarak, haklarında gıyaben idamlarına karar verilmiş ve bu kişilerin bulundukları yerlerde vurulması da istenmiştir.⁵⁵

1920-1973 yılları arasında terör olayları çok fazla yaşanmamasına rağmen, Ermeni terörü açısından önemli gelişmelerin yaşandığı bir dönem olmuştur ve Ermeni terörünün zemini hazırlanıp, güçlendirilmiştir. 1973-1994 yılları arasında ise 33 Türk diplomatı öldürülürken, 34 diğer ülke vatandaşları ise terör eylemleri sonucu öldürülmüştür.⁵⁶ 1980'li yılların ilk kısmında terör olaylarının devam ettiği görülmüştür. 1980li yıllarda bağımsız bir Ermenistan olmaması Ermenileri diaspora hareketine daha da yoğunlaştırmıştır. Yaşanan bu terör olayları iç ve dış nedenlere bağlanabilir. İç nedenleri arasında ilk sırada diaspora etkisi gelmektedir ve diaspora konusu ayrı bir bölümde incelenecektir. Başka ülkelerde yaşayan Ermeniler asimilasyona karşı en önemli unsur olarak geçmiş olayları görüp, “soykırım” yapıldığına inandıklarından dolayı diasporayı birleştirici en önemli unsur haline getirmişlerdir. İç nedenlere bir diğer örnek de Orta Doğu bölgesinde yaşayan Ermenilerin terör olaylarını çok yakın yaşamalarıdır. Yaşanan terör olaylarının dış nedenleri arasında yaşanan kötü komşuluk ilişkileri, Türkiye ile Batı dünyası arasındaki ilişkilerin bozulması olduğu söylenebilir.

1.4.2. Başlıca Ermeni Terör Örgütleri

1.4.2.1. ASALA (Ermenistan'ın Kurtuluşu İçin Gizli Ermeni Ordusu)

ASALA 20 Ocak 1975'de Lübnan'da kurulduğu tahmin edilen sol bir terör örgütüdür. Lideri Agop Agopyan'dır. SSCB tarafından kurulduğu da iddia edilmektedir. SSCB'ye göre ise ASALA ulusal kurtuluş mücadelesi vermektedir.

⁵⁵ Laçiner, a.g.e., s. 101.

⁵⁶ Laçiner, a.g.e., s. 316.

ASALA'nın temel hedeflerinden ilki, Doğu Anadolu Bölgesini kopararak SSCB Ermenistan'ına katmak olduğu söylenmektedir. Tüm Ermenileri ise SSCB önderliğinde toplamak da bir diğer hedef sayılabilir. Taşnaklardan ayrılan yönü ise SSCB'yi "doğal müttefiki" saymasıdır. Taşnaklar ise tamamen bağımsız bir Ermenistan'dan yanadır. ASALA'nın temel bir kaç özelliğine değinecek olursak: teorik ve teknik açıdan mükemmel bir eğitim almışlardır. Geniş kalabalıklardan çok siyasi hedefleri seçerek nokta saldırıları yapmışlardır. Hemen hemen tüm dünyayı "operasyon sahası" olarak görmüşlerdir. Eylemlerinin çoğunu Fransa ve Yunanistan'da gerçekleştirmişlerdir. Sadece Türk hedeflere değil Batılı hedeflerine de saldırmışlardır. Örgüt ilk terör eylemini 22 Ekim 1975'te Viyana'da Türkiye'nin Avusturya Büyükelçisi Daniş Tunagil'i öldürerek başlatmıştır. Bu saldırılarını sadece 1979 yılına kadar Türk hedeflerine dönük olarak gerçekleştirmişlerdir. 1979'dan sonra ise Batılı ülkelerde saldırıya uğramıştır.⁵⁷

ASALA, amaçları ve izlediği politikalar gereği üç yönlü destek bulmuştur. Destek verenlerden ilki, Sovyetler-Doğu Bloğu ve Sosyalist ülkeler, ikincisi Türkiye'yi terörle içten ve dıştan yıpratmayı jeopolitik beklentileri bakımından politikalarının esası sayan Yunanistan, Suriye gibi ülkeler ve üçüncü destek verenler ise, komünist partiler ve Ermeni kiliseleridir. ASALA'nın temel stratejisi ise dünyadaki ilerici Ermeni hareketlerini bir noktada (Lübnan'da) toplamak ve bir merkezden yönlendirmektir. Yani ilerici Ermeniler ASALA çatısı altında birleşecek ve "ASALA Halk Hareketini" başlatacaklardır.⁵⁸

ASALA terör örgütü kendi içinde görüş ayrılıkları yaşamış, ASALA-MR, ASALA-PMLA, SASSOON gibi gruplara ayrılmıştır.

1.4.2.2. ASALA-MR (ASALA İhtilalcı Hareketi)

ASALA-MR Monte Melkonan (Melkonyan) tarafından 1983 yılında, Fransa Hükümeti ile bozulan ilişkileri düzenlemek amacıyla kurulmuştur. ASALA-MR' nin başlıca iki stratejisi vardır, ilki dünya Ermenilerini seferber etmek, diğeri ise diğer

⁵⁷ Sedat Laçiner, *Türkler Ve Ermeniler*, Ankara: Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu Yayını, 2005, s. 322

⁵⁸ Cankara-Kılıçoğlu-Karakoç, a.g.m., s. 694.

etnik terör örgütleri ve özellikle ayrılıkçı Kürt örgütleri ile Türkiye'ye karşı ittifak yapmaktır. “*Artık kalem kalemdir, silah ise silahtır. Diasporada gereğinden fazla entelektüel vardır. Bizim ihtiyacımız olan dövüşçüler, askerler ve fedailerdir.*” Sözü ile terörü amaç edindiklerini açıkça ortaya koymuşlardır. ASALA-MR Kuzey Amerika ve Batı Avrupa kanadını tamamen kontrolü altına almış ve bölgedeki tüm militanları kendi tarafına çekmiştir. Melkonyan, 1993'te Dağlık Karabağ'da Azerilerle çarpışırken öldürülmüştür ve Ermenistan Cumhurbaşkanı onu milli kahraman ilan etmiştir. Örgüt etkinliğini 1985'ten sonra büyük ölçüde yitirmiştir.⁵⁹

1.4.2.3. JCAG (Ermeni Soykırım Adalet Komandoları)

JCAG 1976 yılında kurulduğu sanılan sağ bir Ermeni örgütüdür. “Adalet Komandoları” olarak da bilinmektedir. Kurucuları Nemesis üyeleri ve Taşnaklardır. Anti-komünist bir örgüttür ve ASALA'nın tersine Batılı hedeflere saldırılar düzenlemediği gibi SSCB idaresinde bir Ermenistan istememektedir. JCAG'ın kurulması ve teröre başlaması ASALA'nın terör yoluyla sesini duyurmasına bir tür cevap sayılabilir. “*ASALA terör eylemleri yoluyla sesini duyurdukça Taşnaklar Ermeniler arasındaki etkilerini kaybetme korkusuna kapılmışlar ve bir tür rekabet sonucunda onlarda terörü bir yol olarak seçmişlerdir. Bu nedenle ASALA tarafından taklitçilikle de suçlanmıştır. Bu da ASALA ile arasında ideolojik yaklaşım dışında bir fark olmadığını göstermektedir.*”⁶⁰ Örgüt Taşnak Partisinin askeri kanadı olarak faaliyet göstermekte olup, ilk kez 1975'te Viyana büyükelçimizin öldürülmesi olayı ile adını dünya kamuoyuna duyurmuştur. Örgütün amacı, Bağımsız Büyük Ermenistan devletini kurmaktır.⁶¹

⁵⁹ Cankara-Kılıçoğlu-Karakoç, a.g.m., s. 695.

⁶⁰ Laçiner, a.g.e., s. 323.

⁶¹ Cankara-Kılıçoğlu-Karakoç, a.g.m., s. 696.

1.4.2.4. ARA (Ermeni İhtilalcı Ordusu)

Fransa’da kurulan örgüt, Brüksel Büyükelçimizi öldürülmesi olayını ASALA ve JCAG ile birlikte üstlenerek adını duyurmuştur. Irkçılığı savunan ARA, ASALA’nın metotlarına ve fikirlerine tamamen karşıdır. Teorik olarak JCAG’ın paralelinde hareket etmektedir. Taşnak Partisi-Ermeni Soykırım Adalet Komandoları ve ASALA haricindeki Ermeni terör örgüt ve kuruluşları tarafından desteklenmektedir.⁶² Ermeni terör örgütleri sağ olsun sol olsun Türkiye hedefinde birleşmişlerdir. Temel hedefleri Türkiye’yi vurmaktır.

Ermeni sorunu ve terörünün tarihsel yapısı incelenip ortaya çıkan parametrelere bakıldığında Osmanlı İmparatorluğu idaresinde yaşayan azınlıkların bağımsızlık peşinde koştuklarını ve bunun için mücadele ettikleri görülmektedir. Tehcir sırasında yaşanan olayların tüm dünya kamuoyuna bilinçli olarak yanlış aksettirilmesi ve bunun intikamının alınacağını her fırsatta dile getirilmesi Ermeni terörünün oluşumunun alt yapısını oluşturmuştur. *“Bundaki asıl sebep bir Ermeni bilinci oluşturarak yüzyıllar boyu sahip olunamayan ortak millet şuurunun ortak acı paydasında yaratılmaya çalışılması ve özellikle diasporada yaşayan Ermenileri bir araya getirip kendi benliklerini korumalarını sağlamaktır.”*⁶³

⁶² Göş. yer.

⁶³ Cankara-Kılıçoğlu-Karakoç, a.g.m., s. 699.

BÖLÜM II

KAFKASYA’DA BAĞIMSIZ BİR ÜLKE OLARAK ERMENİSTAN

2.1. ERMENİSTAN NASIL BİR ÜLKE

2.1.1. Jeopolitik Ve İktisadi Yapı

Harita 1. Ermenistan Haritası

⁶⁴ http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/2/2b/Ermenistan_haritas%C4%B1.PNG
(Erişim Tarihi: 20.07.2010)

Denize çıkışı olmayan Ermenistan coğrafi olarak kapalı bir ülkedir ve dağlık bir bölgede bulunmaktadır, buda ulaşım yollarının yetersiz olmasına neden olmaktadır. Bu coğrafi konumundan dolayı da ekonomisi zayıf bir ülkedir. Doğal kaynaklar açısından da zengin bir ülke değildir. Ayrıca enerji kaynakları açısından fakir bir ülke olmasına rağmen farklı kaynaklarının bulunmaması da Ermenistan açısından ciddi problem oluşturmaktadır. Ekonomisini zayıflatan bir diğer unsur ise, dış göçlerden dolayı çok fazla beyin göçü yaşamasıdır. Beyin göçü nedeniyle ülke ekonomisi zayıflamaktadır. Ticareti açısından İran ve eski Sovyet coğrafyasına giden kara ve demir yollarının önemli kısmı Azerbaycan ve diğer ülkelerden geçmektedir. Ermenistan bu zorluklar nedeniyle diğer ülkelerle ulaşımında uzun süre sıkıntılar yaşamıştır.

Bir ülkenin gerek dış politikasında gerekse savunmasındaki çeşitlilik ve etkenlik o ülkenin zenginliği ve ekonomik yapısına bağlıdır. *‘Dış ticaret hacmi yüksek ve ticaret ürünleri daha çeşitli olan ülkelerin çevrelerinde bir istikrar şeridi yaratmaya çalıştıkları ve silahlı çatışmalardan, en azından kendi bölgelerinde özenle kaçındıkları bilinen bir gerçektir.*⁶⁵ Ermenistan’ın etnik çatışmaların kolayca gerçekleştiği Kafkasya bölgesinde olması ve Çeçenistan, Karabağ, Osetya, Abhazya vb. bölgelerde her an çatışma çıkması ve çıkabilme ihtimallerinde devam etmesi beklentisi bölgeye yatırım yapılmasını önleyen büyük bir etkidir. Bu durumda Ermenistan’ın ticaret yapabilme gücünü zayıflatmaktadır. Bu nedenler Ermenistan’ı ekonomide dışa bağımlı bir hale getirmek için yeterli olmaktadır. Şu bir gerçek ki ekonomik bağımsızlığı olmayan ülkeler sınırlı özgürlüğe sahiptir ve bir ülkenin en önemli güç göstergesi ekonomisidir.

Diaspora dış etkenlerden biri olarak öncelikle değerlendirilmesi gereken konulardan biridir. Koçaryan döneminde diaspora, siyasi amaçlarını gerçekleştirebilmek için ekonomik güçlerini ülkenin iç ve dış siyasetini yönlendirecek şekilde harekete geçmiştir. Diaspora şirketleri maddi nüfuzları sayesinde siyasi karar alma mekanizmalarında lehlerine uygulamalar yapmayı sağlarken, diaspora ayrıca özelleştirme ve yardım alma adı altında Ermenistan

⁶⁵ Laçiner, a.g.e., s. 153.

ekonomisinde kontrolü ele almaya başlamıştır. Jeopolitik konumunun yanı sıra ekonomisi de Ermenistan'a dış siyasetinde istikrarlı ve ılımlı bir yol çizebilmesi için gerekli araçları verememektedir. Böylece dış etkenlere daha açık bir hale gelen Ermenistan, yukarıda değindiğimiz bu engeller sonucunda dış politikada saldırgan ve radikalleşmiş bir ülke olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.1.2. Nüfus

Gücün önemli bir parçası olan nüfus Ermenistan için dezavantaj olan bir etkidir. Ermenistan nüfusu göç sebebiyle devamlı bir azalış göstermektedir. Nüfus kalitesi ve büyüklüğü açısından Japonya ile birlikte nüfusu en az artan bir ülkedir. Dış göç nedeniyle nüfusu daha da azalmaktadır. İlk olarak 1988 depremi ile büyük bir göç vermiş, ardından Karabağ savaşı bir iç istikrarsızlık nedeni iken diğer yandan da göçün önemli bir nedeni olmuştur. *“1990-1991 kışında yaşanan enerji krizi ise yurt dışına göçlerin en çok yaşandığı yıllar olmuştur. Günde sadece 1-2 saat elektriğin verilebildiği bu kışta evlere gaz ve diğer ısıtma kaynakları da verilmemiştir. Yüz binlerce insanın işsiz kaldığı yıl göçün de en yoğun olduğu dönemlerden olmuştur. 1990-1991 kışında hızlanan süreç 1993'te zirve yapmıştır. 1993'te 250.000 civarındaki kişi yurt dışına göç etmiştir.”*⁶⁶

Ermenistan'ın nüfus azlığı ve var olan kalifiye elemanlarının Rusya, Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa ülkelerine göç etmesi ekonomiyi zayıflatan bir neden olarak sayılabilir. Ermeniler ülkelerinde yaşamamakta, dünyanın farklı bölgelerine dağılmaya devam etmektedirler. Ermenistan nüfusunda kaliteli insan sayısının azalması, ülkenin gelişmesi açısından büyük bir dezavantajdır.

⁶⁶ Laçiner, a.g.e., s. 159.

2.2. ERMENİSTAN'IN BAĞIMSIZ OLUŞU

Ermenistan'ın 28 Mayıs 1918'de ilan ettiği bağımsızlık uzun sürmemiş, Sovyetler Birliği tarafından ortadan kaldırılmıştır. SSCB'nin dağılmasından sonra Ermeni Parlamentosu 21 Eylül 1991 yılında yapmış olduğu referandumdan sonra 23 Eylül'de bağımsızlığını ilan etmiştir. Ermenistan Cumhuriyeti bağımsızlığını ilan ettiğinde Türkiye Cumhuriyeti bu bağımsızlığı tanıyan ilk ülkelerden biri olmuştur. Ermenistan'ın bağımsızlığını ilan edip yeni yönetimini belirlemesinin ardından dış politikasında zor bir sürece girmiştir. Tecrübesizlik, uzman bulunamaması, diplomat ve diplomatik binaların eksikliği gibi konularda sorunlar yaşamıştır. Örneğin Türkiye ile ilişkileri değerlendirecek politik uzmanları olmaması nedeniyle soykırım üzerinde çalışan tarihçiler ve dilbilimciler bu konuda yardımcı olmuşlardır. Batı ülkelerinden Ermeni kökenli uzmanlar danışmalık yapmaları için davet edilmiştir. Ermenistan bağımsızlığını kazandığında en önemli dış politika sorunu Dağlık Karabağ idi. Dağlık Karabağ sorunu Ermenistan'ın Azerbaycan'ın dışındaki komşularıyla, ayrıca Rusya ve ABD ile olan ilişkilerini de etkilemiştir. Ermenistan kendi iç dinamikleri yanında diaspora tarafından da etkilere açık olan bir dış politika süreci yaşamıştır.

2.3. ERMENİSTAN'IN DIŞ POLİTİKASI

Bir Kafkasya ülkesi olan Ermenistan'ın izlediği dış politikanın, uluslararası sistemden bağımsız olarak ele alınması mümkün değildir.⁶⁷ *“Başta Rusya olmak üzere dış güçlere aşırı bağımlı bir Ermenistan ortaya çıkması ve Ermenistan'ın ulusal çıkarlar üzerine kurulu açık ve temel bir dış politik eksen oluşturamaması sorunların kronikleşmesine neden olmaktadır. Rusya'nın Kafkasya'da kalan tek askeri üssünün Ermenistan'da olması, ekonomik olarak neredeyse ülkenin tüm alt yapısına hâkim olması ve bunun kısa/orta vadede değişmeyeceği gerçeği ise*

⁶⁷ **Kamer Kasım**, *Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya*, Ankara: USAK Yayınları, 2009, s. 1.

*Ermenistan için ciddi bir dezavantajdır. Şu aşamada Rusya bölgesel dengeler açısından Ermenistan için olmazsa olmaz müttefik olarak görülse de, uzun vadede Ermenistan için geniş dünya vizyonunu sınırlandırıcı bir etkidir”.*⁶⁸ Ermenistan içinde Rusya’nın hâkimiyeti gözle görülür düzeydedir. Fakat bunu dengelemek adına başta Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa Birliği olmak üzere Batı dünyasının yoğun biçimde çalıştığı da görülmektedir. Ermenistan’ın bu bağlamda daha renkli ve işbirliğine odaklı bir dış politika izlemesi zorunluluktur. Gürcistan ve Azerbaycan’daki değişim ve dönüşümleri izleyen, bunda Türkiye’nin ve Batı dünyasının yapıcı rolünü gören Ermeni kamuoyunun beklentilerinin önüne geçilmesi de, artık çok mümkün gözükmemektedir. Rusya müttefik rolüne rağmen Ermenistan’ın örneğin İran demir yolu yapımı, ulaşım ve enerji gibi alanlarda işbirliğini engellerken; Türkiye öncülüğünde Azerbaycan ve Gürcistan için açılan ufuklar, en azından Ermeni kamuoyunu gittikçe artan biçimde sistemi sorgulamaya sevk etmektedir.⁶⁹

Ter-Petrosyan⁷⁰ birbiriyle bağlantılı üç dış politika hedefi koymuştur. Bunlar; Ermenistan’ın dış ilişkilerinin normalleşmesi, Rusya’ya olan bağımlılığın azaltılması ve Karabağ sorununa çözüm bulunmasıdır. Ter-Petrosyan Ermenistan dış politikasının iyileştirilmesini hedefleri arasına koymuştur. Bundan dolayı Türkiye ile normal diplomatik ilişkilerin kurulması ve Karabağ sorununun da çözülmesi gerektiğinin bilincinde olan Ter-Petrosyan “soykırım” iddialarının Ermenistan Bağımsızlık Bildirgesi’nde yer almasına karşı çıkmıştır. “*Ancak çoğunluğun oyuyla iddialar ‘Ermenistan Cumhuriyeti Ermeni soykırımının uluslararası alanda tanınmasının sağlanması için çabaları destekleyecektir.’ Şeklinde Bağımsızlık Bildirgesinde yer almıştır*”⁷¹. Ter -Petrosyan Türkiye ile ilişkileri normalleştirmenin Ermenistan ekonomisi için iyi olacağını, Azerbaycan’ın görüşmelerde pozisyonunu

⁶⁸ **Mitat Çelikkpala**, “Ermenistan Devlet Başkanlığı Seçimleri, İç Ve Dış Politikadaki Değişimin Habercisi Olabilir Mi?”, *Stratejik Analiz*, Sayı: 95 Mart 2008, s.s. 50-57

⁶⁹ **Çelikkpala**, a.g.e.,

⁷⁰ Ermenistan’ın ilk devlet başkanıdır. 16 Ekim 1991 tarihinde Ermenistan devlet başkanlığına seçilmiştir. 3 Şubat 1998’de görevinden istifa etmiştir. Ermenistan politik yaşamında Dağlık Karabağ’ı Ermenistan yönetimine bağlamak isteyen Karabağ Komitesindeki liderliğiyle tanındı.

⁷¹ **Kasım**, a.g.e., s. 46.

zayıflatacağını ve Hazar Bölgesi enerji kaynaklarının taşınmasında Ermenistan'ın transit ülke olarak bu sayede rol alabileceğini ileri sürmüştür. Ter- Petrosyan, Dağlık Karabağ sorununun Ermenistan ile Azerbaycan arasında bir çatışma olmadığı izlenimini vermeye çalışsa da Devlet Başkanlığı döneminde Azerbaycan topraklarının Ermeni kuvvetlerince işgal edilmesi ve bunun Ermenistan'ın desteği olmadan mümkün olamayacağı gerçeği Türkiye ile ilişkileri normalleştirmesini engellemiştir. Üstelik Kelbecer'in işgalinden sonra Türkiye'nin kara sınırını kapatmasıyla Ter -Petrosyan döneminde Ermenistan – Türkiye ilişkilerinin normalleşme şansı kalmamıştır. Ter-Petrosyan Devlet Başkanlığı dönemince Türkiye ile ilişkileri normalleştiremediği gibi Ermenistan'ın Rusya'ya olan bağımlılığını azaltma amacına da ulaşamamıştır. *“Ermenistan dış politikasında çok yönlülüğü hedeflemesine rağmen Karabağ sorunundan dolayı oluşan güvenlik kaygıları, ülkeyi Rusya'ya daha da bağımlı kılmıştır. Ter –Petrosyan İran ile ilişkilere de Ermenistan dış politikasında önem vermiştir. Türkiye ve Azerbaycan ile olan ilişkilerdeki durum ve Gürcistan'ın da Ermenistan'a kuşkuyla bakması İran'ın Ermenistan açısından hem ekonomik hem de politik bakımdan önemini artırmıştır. İran'ın Dağlık Karabağ sorununda arabulucu rolü oynama çabası devam eden Ermeni işgali nedeniyle başarısız olmuş Şusa'nın işgalinden sonra İran Dışişleri Bakan Yardımcısı Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'ın bir parçası olduğunu ve sınırlarda değişiklik yapılmasına karşı olduğunu açıklamıştır. Ter-Petrosyan ABD ile ilişkileri bu ülkedeki diaspora kuruluşlarının aleyhindeki çalışmalarına rağmen iyi tutmaya çalışmıştır.*⁷²

Koçaryan ise Rusya'ya olan bağımlılığı azaltmak istemiş ve bu nedenle ABD ile ilişkilerini geliştirmeye yönelik hamleler yapmıştır. *“Ermenistan ile Rusya arasındaki askeri işbirliği üç temel anlaşmaya dayanmaktadır. Karşılıklı Dostluk İşbirliği ve Güvenlik Anlaşması, Ermenistan topraklarındaki Rus Askeri Üsleri Hakkında anlaşma ve Ermenistan Topraklarında Rus Sınır Birliklerinin Statüsüne dair anlaşma. Askeri açıdan olduğu gibi ekonomik bakımdan da Ermenistan giderek Rusya'nın kontrolüne girmiştir. Rusya'nın Ermenistan'daki sanayi tesislerini almasıyla birlikte askeri işbirliği ekonomik bir boyut kazanmıştır. Ermenistan'ın ithalatında en büyük paya sahip olan Rusya Ermenistan'daki enerji tesisleri üzerinde*

⁷² Kasım, a.g.e., s. 47-48

de söz sahibi olmuştur."⁷³ Ermeniler SSCB döneminde de "Büyük Ermenistan" hayallerinin bir parçası olarak gördükleri Dağlık Karabağ'ı Ermenistan'a bağlama mücadelesine devam etmiştir.⁷⁴ Ermenistan'ın komşularıyla yaşadığı, Batılı ülkelerle yaşadığı bu gelişmelerde dış politikasında soykırımı büyük bir araç olarak kullanmaktadır.

2.3.1.Soykırım

2.3.1.1. Soykırımın Tanımı

Soykırım: millî, dinî, ırkî veya etnik grup üyelerinin hem biyolojik hem de kültürel olarak varlığının tamamen veya kısmen yok etmek amacıyla, katli, bedensel, zihinsel fiziksel zarar vermektir. 1948 Birleşmiş Milletler Soykırım Sözleşmesinin ilgili maddesi soykırımı şöyle tanımlamaktadır: *"Madde 2: Bu sözleşmeye göre, soykırımın bir milli, etnik, ırki veya dini grubu, grup niteliğiyle, kısmen veya tümüyle yok etmek kastıyla, aşağıdaki fiillerin işlenmesidir;*

- a) *Grubun mensuplarını katletmek*
- b) *Grubun mensuplarına ciddi bedensel ve psikolojik zarar vermek,*
- c) *Grubun maddi varlığının kısmen veya tamamen yok olmasına yol açacak hayat şartlarına kasten tabi tutmak,*
- d) *Grubun içinde doğumları önlemek amacıyla önlemler dayatmak,*
- e) *Grubun çocuklarını bir başka gruba zorla nakletmek.*"⁷⁵

"Soykırım" kavramı ilk kez, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 9 Aralık 1948 tarihli kararıyla onaylanıp 1 Ocak 1951'de yürürlüğe giren "Soykırımın Önlenmesine ve Cezalandırılmasına İlişkin Sözleşme" adlı uluslararası sözleşmede kullanılmıştır.

⁷³ **Kasım**, a.g.e., s. 48-50

⁷⁴ **Bilal Dedeyev**, "Dağlık Karabağ Sorununun Tarih Arka Planına Bakış", *Karabağ Savaşı Siyasi-Hukuki-Ekonomik Analiz*, Ed: Osman Nuri Aras, Bakü: Kafkasya Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2008 s. 15-34

⁷⁵ **Kaya**, a.g.m., s. 58.

2.3.1.2. Uluslararası Hukukta Soykırım

Soykırım tanımının yer aldığı ilk hukukî belge, Birleşmiş Milletler Teşkilâtı'nın 11 Aralık 1946 tarih ve 96(I) sayılı kararıdır. Bu kararda soykırım, milletlerarası hukuka göre suç sayılır ve cezalandırılmasının da milletlerarası bir mesele olduğu belirtilir. Soykırım suçunun tanımına ve unsurlarına Soykırım Suçunun Yasaklanması ve Cezalandırılmasına Dair Sözleşme'nin 2. maddesinde yer verilmiştir. Bu tanım Uluslararası Ceza Mahkemesi'ni kuran 1998 Roma Sözleşmesiyle de olduğu gibi kabul edilmiştir. Bu da göstermektedir ki, tanım geçerliliğini hala korumakta uluslararası camiaca benimsenmeye devam etmektedir. Ceza hukuku açısından soykırım suçunun maddi ve zihni olmak üzere iki bileşeni mevcuttur. Bunlardan biri olmadan suç unsurundan bahsetmek mümkün değildir. Soykırım işlenmesinde ilk önce zihni unsur olan kastın bulunması gerekir. Soykırım, Sözleşmenin 2. Maddesinde belirtilen beş eylemden birini “kasden” yapmak olarak tanımlamıştır. Bu duruma göre kast unsuru olmadan eylem gerçekleşmiş olsa, sonuçları oluşsa bile soykırımdan bahsedilemez.⁷⁶ 1915 Ermeni tehcirinin uluslararası hukuk tarafından benimsenmiş tanımına uygun olarak bir soykırım olmamıştır.

Türk Hukuku'nda ise Soykırım Suçu 1948 tarihli Soykırım Sözleşmesi'nin 5. maddesi gereği taraflar, sözleşme hükümlerinin uygulanmasını sağlamak üzere, kendi anayasalarına uygun olarak gerekli mevzuatı vazedip bunları yürürlüğe koymaya, özellikle soykırım suçundan veya iştirak hallerinden dolayı suçlu bulunanlara müessir cezai müeyyideleri göz önünde bulundurmaya taahhüt etmiştir. Sözleşmeye 1950 yılında katılma yoluyla taraf olan Türkiye, böyle bir düzenlemeyi ancak 2004 yılında kabul edilen Yeni Türk Ceza Kanunu ile hayata geçirebilmiştir. Anayasamızın 90. maddesi uyarınca, usulüne göre yürürlüğe konmuş uluslararası sözleşmeler kanun hükmündedir. Soykırım Sözleşmesi bu bakımdan iç hukukumuzun bir parçası olup, kanun hükmünde ise de, hem sözleşme düzeni altında

⁷⁶ Kaya, a.g.m., s. 59.

bu taahhüdü geçilme ile de olsa yerine getirmek hem de bu fiilleri işleyenlere verilecek cezaları belirlemek bakımından yerindedir.

Koçaryan, Ter-Petrosyan'ın aksine, "Ermeniler 1915 soykırımını hiçbir zaman unutmayacaklar, özellikle de onu yapan ülke bunu kabul etmediği sürece Türkiye, Ermeni ulusundan soykırım dolayısıyla özür dilemeli" ⁷⁷ ifadesini kullanmıştır. Ayrıca soykırımın tanınması politikasını izlemiştir. Ter-Petrosyan soykırımı diplomatik bir konu yapmayı reddetmiştir. Ter-Petrosyan Türkiye ile normal diplomatik ilişkilerin kurulabilmesi için soykırım iddialarından vazgeçilmesi ve Karabağ sorununa çözüm bulunması gerektiğini savunmuştur. Ter-Petrosyan Ermenistan Bağımsızlık Bildirgesine soykırım iddialarının korunmasına karşı çıktı. Koçaryan iktidara geldiği ilk günden itibaren Sözde Soykırım iddialarını uluslararası alanda seslendirmeye başlarken, diaspora Ermenileri de bu yönde destek olmaya başlamışlardır. Ermenistan'ın yeni dış politika hedefleri arasında sözde soykırımın önemli bir yeri olduğunu sıkça dile getiren Koçaryan, Diaspora Ermenilerine de yardım çağrısında bulunmuştur.

Osmanlı İmparatorluğunun çok uluslu ve çok dinli bir devlet olmasından dolayı, Osmanlı İmparatorluğu yönetiminde yaşayan Ermenilerin dönemin en ileri ölçüsünde haklara sahip oldukları görülmektedir. Günümüzde ise Ermenilere Lozan Antlaşması ile belirlenmiş azınlık hakları tanınmıştır. 1915 olaylarının soykırım olarak adlandırılması mümkün gözükmemektedir çünkü soykırım suçunun oluşması açısından gerekli olan manevi unsurdaki soykırım kastının bir devlet ya da organizasyon politikası olarak uygulandığını gösteren bir delil mevcut değildir. Tam tersi olarak Osmanlı İmparatorluğu o dönemde göç edenlere yönelik olarak gerçekleşen suç fiillerini engellemek için gerekli talimatları görevlilere bildirmiştir. Eğer bir kast söz konusu olsaydı, hem göç sırasında göç edenlerin zarar görmemesi için birtakım esaslar belirlenmez hem de suiistimali bulunan kişiler cezalandırılmazdı. Ermeniler, soykırım yaşadıkları iddiasıyla diaspora örgütlenmelerine gitmişlerdir. Amaçları soykırımı kullanarak ulus bilinçlerini ayakta tutmaya çalışmaktır. Ermeni diasporası ender diasporalardan biridir çünkü hem dünyanın en iyi örgütlenmiş ve farklı dönemlerde farklı kültürel ve siyasi mekânlara

⁷⁷ Nazmi Gül, "Kafkasya", *Stratejik Analiz*, Cilt. II/sayı 15 (Temmuz 2001), s. 142.

ayak uydurabilmiş hem de dağılarak yok olmamış ve gereksinimleri için gerekli kurum ve örgütleri oluşturabilmişlerdir. Ermeni diasporası ender olduğu kadar etkin de bir diasporadır, nedeni Ermenilerin yüzyıllar öncesinden farklı nedenlerle ve farklı biçimde göç etmeye başlamaları olduğu gibi “soykırım”ı iyi kullanarak bunu varlıklarını sürdürebilme aracı olarak görmektedirler.

1915 yılı ve sonrasında gelişen olaylar, diaspora tarihi açısından bir milat kabul edilmiştir. Bu tarihten sonra diaspora, sadece “soykırım” ve onun tanınması üzerine yoğunlaşmıştır. Soykırımın tanınması bireysel ya da toplumsal düzeyde Ermeni kimliğinin önemli bir parçası haline gelmiştir. Diaspora, soykırımın tanınmasını sağlamak için uluslararası düzeyde faaliyetlerini sürdürmeye devam etmektedir. Diaspora “soykırım”ın tanınması konusunda iki tür yaklaşıma sahiptir. İlki, bir tarihi olayın tanınması, yaralarının sarılması için bir gereksinim olarak görmektedirler ve diğer yaklaşımları ise Türkiye’den çeşitli tazminat ve toprak taleplerini içermektedir.⁷⁸

⁷⁸ **Soner Karagül**, “20. Yüzyılda Ermeni Diasporası Ve Faaliyetleri”, *Dünden Bugüne Türk Ermeni İlişkileri*, Ed: İdris Bal-Mustafa Çallı (Genişletilmiş İkinci Baskı), Ankara: Lalezar Kitabevi, 2006, s.576.

BÖLÜM III

ERMENİ DİASPORASI

Ermenistan'ın bağımsızlığını kazanmasının ardından diaspora Ermenileri Türkiye'deki gelişmelere ve ülkenin geleceğine yönelik politikalara etkin bir biçimde müdahale ettiler. ABD, Rusya, İran, Fransa, Lübnan'da geniş ve aktif bir Ermeni diasporası bulunmaktaydı. Bunlar 1988 Erivan depreminin ardından dünya kamuoyunun Ermenistan'a geniş çaplı insani yardımda bulunmasını düzenlediler. Diaspora Ermenileri bağımsızlığın ardından, yaşanan siyasi istikrarsızlık ve savaş halinden dolayı Ermenistan'a yatırım yapma konusunda çekingen davranırlarken, bunun yerine siyasi alandaki etkinliklerini Ermenistan'a Batı ülkelerinde (özellikle de ABD'de) lobicilikle destek vermek yönünde kullandılar. Bağımsızlığının ardından kısa süre içerisinde Ermenistan dış politikasının tamamlayıcı unsuru haline gelen diaspora, Ermenistan'ın ABD ve Avrupa ile siyasi ve ekonomik ilişkiler kurmasında büyük rol oynadı. Siyasi-ekonomik gücünü yukarıda saydığımız devletlere etkin bir şekilde kullanabilen diaspora, Türkiye'ye karşı ise Fransız Parlamentosunda soykırım iddialarını kabul ettirmeyi başarmıştır. Diaspora özellikle 2000 li yıllarda soykırım iddialarını destekleyici faaliyetler üzerine yoğunlaşmıştır.⁷⁹ Diaspora Ermenistan dış politikasında bu kadar etkin ve aktif olmasından dolayı ayrı bir bölümde ve detaylıca incelenmiştir.

3.1. DİASPORA NEDİR

Diaspora, dağılma anlamına gelmektedir, ayrıca diaspora; çeşitli nedenlerden dolayı ülkelerinden ayrılmak zorunda kalıp dünyanın pek çok yerine göç etmiş, ama

⁷⁹ Oran, a.g.e., s. 413.

göç etmesine rağmen ülkesi ile ilişkilerini koparmamış aksine bağlarını daha da güçlendiren azınlıklar topluluğudur. 1990'lı yıllarla duyulan bir kavram haline gelmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda yaşanan Ermeni Tehciriyle beraber birçok Ermeni Fransa, Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Rusya ve Kanada gibi ülkelere göç etmişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu'nun uygulamak zorunda kaldığı sevk ve iskân kanunuyla göç ettirilen Ermeniler dünyanın birçok yerine dağılmışlardır. Türklerden intikam almak ve toprak elde etmek isteyen Ermeniler "Ermeni Davası"nı ortaya atmışlardır.

3.1.1. Diaspora Ermenileri

Ermeni diasporası dünyada en iyi örgütlenmiş diasporalardan biridir. Ermeni diasporası "Dış Diaspora" ve "İç Diaspora" olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Dış diaspora diye kastedilen batı ülkelerine göç eden Ermenilerden bahsedilirken, iç diaspora ise SSCB ülkelerine göç eden Ermenilerdir. Çeşitli dönemlerde dünyaya dağılan Ermeniler, zamana göre farklı siyasi ve kültürel mekânlara ayak uydurmasını bilmiş; çeşitli olaylara rağmen dağılıp yok olmamış, ihtiyaçları için gereken kurum ve örgütleri oluşturmuşlardır. Ermeni diasporasının kalıcı oluşu iki temel nedene bağlanabilir; birincisi, Ermeniler yaşadıkları yerlerden ayrılmaya yüzyıllar önce başlamışlar ve bu göç farklı tempolarla ve farklı nedenlerle günümüze kadar sürmüştür. Ermenistan Cumhuriyeti'nden dışarıya göçler halen devam etmektedir. Ermenistan nüfusunun hemen hemen yarısı ülkelerini terk etmişlerdir. İkinci neden ise; 1915'te yaşanan olayların 'soykırım' olarak canlı tutulması faaliyeti diasporadaki Ermenilerin milli bilinçlerini ve dayanışmalarını canlı tutmanın bir aracı haline gelmiştir.⁸⁰

Tehcire tabi tutulanlar veya onların çocukları, önce yakın doğu ve doğu Avrupa'ya yerleşmiş, sonra başka ülkeler özellikle ABD'ye, Kanada'ya, Avustralya'ya ve Avrupa'ya göç etmişler. Ermeni diasporasının gündemi sürekli

⁸⁰ Yıldırım, a.g.e., s. 223.

değişmiştir. Diaspora Ermenileri zamanla ekonomik durumlarını iyileştirmişlerdir, ekonomik açıdan başarılı olmuşlardır ama hala yoksul diaspora Ermenileri de mevcuttur. Varlıklı Ermeniler cemaat kurumlarına önemli katlarda bulunmaktadır. Büyük diaspora örgütlerinin bütçeleri oldukça fazladır. Ermeni Yardımcı Kuruluşu (Armenian Relief Society, ARS), Amerika Ermeni Asamblesi (Armenian Assembly of America, AAA), Ermeni Genel Hayır Birliği (Armenian General Benevolent Union, AGBU)... Gibi vakıfları mevcuttur.

3.1.2. Diaspora Partileri:

Ermenistan'ın bağımsızlığından sonra, Ermeni diasporası Ermenistan'ın dış politikasında önemli bir şekilde rol oynamaktadır. Diaspora dünyanın çeşitli ülkelerindeki örgütleri ve diaspora partileri aracılığıyla Ermenistan'ın politik yaşamında etkili olmuştur. Ermenistan dış politikasının karar verme sürecinde başkanın etkisi büyüktür. Ermenistan'ın dış politika yapım sürecinde etkili olan ve başkanın hareketlerini de sınırlandıran güçler mevcuttur, bu güçlerin en önemlileri Ermeni diasporası ve diaspora partileridir. Üç diaspora partisi mevcuttur bunlar, Ermeni Devrimci Federasyonu (Taşnak), Sosyal Demokrat Hınçak Partisi ve Ermeni Liberal Demokrat Parti (Ramgavar) dır. Ter-Petrosyan'ın başkanlığı döneminde diaspora partileri ile arasında gerginlik yaşanmıştır. Özellikle Taşnaklar kendi adaylarının Ermenistan devlet başkanı olmalarını istiyorlardı, ancak seçimi kaybettiler. Ter-Petrosyan, soykırım iddialarına karşı çıktığı için diaspora partilerinin yanı sıra Ermenistan Komünist partisi tarafından da eleştirilmiştir. Bu diaspora partileri Ermenistan'ın komşuları üzerinde toprak iddialarında bulunmakta ve Türkiye'nin toprak bütünlüğünü tanımamaktadırlar. Ter-Petrosyan ve diaspora partileri arasındaki gerginlik Ter-Petrosyan'ın Ermeni Devrimci Federasyonu'nun faaliyetlerini 1994 yılında durdurmasıyla yeni bir sürece girmiştir. Yaşanan bu olaydan sonra dünyanın çeşitli ülkelerindeki Taşnak örgütleri, Ter-Petrosyan yönetimine karşı bir kampanya başlatmışlardır. 1996 yılındaki başkanlık seçimlerinde Ter-Petrosyan yeniden seçilmiştir ve diaspora bu seçimlere hile

karıştırıldığını ileri sürerek Ter-Petrosyan aleyhine kampanya başlatmışlardır. Ayrıca bazı diaspora örgütleri Ermenistan'ın dış temsilcilikleri önünde Ter-Petrosyan'ı protesto eden gösteriler düzenlemişlerdir. Diasporanın Ter-Petrosyan yönelik eleştirileri Karabağ sorununda barış sürecinin hızlanmasıyla daha da artmıştır. Karabağ sorununa çözüm bulunamaması, Türkiye ile ilişkilerin normalleşmesini amaçlayan Ter-Petrosyan'ın dış politika amaçlarını engellemiştir. Ter-Petrosyan Ermenistan'ın Rusya'ya olan bağımlılığının azaltılması amacına da ulaşamamıştır. Ter-Petrosyan 1998'deki istifasından sonra Koçaryan Ermenistan Devlet Başkanı olmuştur. Koçaryan Ter-Petrosyan döneminden farklı bir politika izlemiştir. Koçaryan'ın Dağlık Karabağ yönetimiyle olan yakın bağı ve diasporanın Ermenistan dış politikasındaki artan ağırlığı Karabağ sorununun çözümü ve Ermenistan-Türkiye ilişkilerinin gelişmesi önünde engel teşkil etmiştir. Koçaryan'ın başkanlığında diasporanın Ermenistan politikasına etkisi artmıştır. Ermeni Devrimci Federasyonu Koçaryan tarafından faaliyetlerine izin verilmesiyle dış politikada rol oynamaya başlamıştır. Diaspora ve diaspora partileri Ermenistan yönetiminin Türk ve Ermeniler arasındaki sivil toplum girişimi konusundaki görüşlerine dahi müdahale etmişlerdir.⁸¹

3.2. ÜLKELERE GÖRE ERMENİ DİASPORASI

3.2.1. Amerika Birleşik Devletleri'nde Diaspora

Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada'daki Ermeni Diaspora Kuruluşları çeşitli isimler altında örgütlenmişlerdir. Bu kuruluşların genel olarak faaliyetleri, Ermeniler arasında birlik ve dayanışma sağlamak, milli bilincin yok olmasını önlemek, bunun için sözde Ermeni soykırımını sürekli gündemde tutarak Türk düşmanlığını körüklemek Ermeniler arasında işbirliği ve koordinasyonu sağlamak,

⁸¹ **Kamer Kasım** , “Ermenistan’ın Dış Politikası: Ter-Petrosyan ve Koçaryan Dönemlerinin parametreleri” , *Stratejik Analiz*, Cilt:3, Sayı:27, Temmuz 2002, s. 42-49.

yoksul Ermenilere yardım etmek, propaganda faaliyetleri ile Türkiye aleyhinde girişimleri kapsamaktadır.⁸²

ABD diaspora faaliyetlerinin en yoğun olduğu ilk dört ülke arasındadır ve diğer ülkedeki diaspora Ermenilerinin de başını çekmektedir. Ermeni diasporasının en büyüğü AAA (Armenian Assembly of America)dır. Türkiye'ye yönelik ABD yardımlarının engellenmesi, Türkiye'ye ABD'nin silah satışının önlenmesi, Azerbaycan'a ABD yardımı yapılmasının önlenmesi ve Ermenistan'ın her alanda ABD tarafından desteklenmesi ABD'deki Ermeni lobisinin ana amaçlarındandır.

Washington'da 1945 yılında Ermeniler tarafından "Adalet" isimli bir Amerikan komitesi kurulmuştur. Komite, bir bildiri yayınlayarak Anadolu'nun Doğu bölgelerinin Ermenistan Cumhuriyetine geri verilmesini ve Wilson tarafından çizilen Türk-Ermeni sınırının uygulanmasını istemişlerdir.⁸³ ABD'deki Ermeni Lobisinin yanı sıra özellikle Ermenistan'ın bağımsızlığını kazanmasının ardından konu kendini daha da hissettirmeye başlamıştır. Ermeni Lobisi ABD'de azınlık bir grup olsa da, ekonomi ve siyaset üzerindeki etkileri nedeniyle ABD'nin bazı eyaletlerinde "soykırımı" kabul ettirebilecek boyuttadır çünkü tüccar ve iş adamı Ermeniler ekonomi alanındaki çalışmalarıyla siyaseti de etkileme gücüne sahiptirler. Dünya'nın diğer ülkelerinde olduğu gibi ABD de Ermeni Lobisi etkin bir rol oynamaktadır. Bundan dolayı ABD'de Ermeni Lobisi "sözde soykırımı" tanıtmak amacıyla birçok komite ve örgüt kurmuşlardır. Bu örgüt ve komiteler aracılığıyla Temsilciler Meclisi'nde "soykırım" kararı çıkarma girişimleri, Eyalet Meclis ve Senatolarında "soykırım" tasarılarını geçirebilmeleri, bu olayı sembolleştirmek için Washington'da "soykırım müzesi" açmak istemeleri, konunun ders kitaplarında yer almasını sağlamaya çalışmaları gibi farklı yollarla "sözde soykırımı" tanıtmaya çalışmışlardır. ABD'de iyi bir örgütlenme anlayışına sahip olan Ermeni Lobisi'nin kurmuş olduğu Ermeni Ulusal Enstitüsü ve Amerikan Ermeni Komitesi gibi kuruluşlar da ayrı bir önem taşımaktadır.

⁸² **Şenol Kantarcı**, "ABD ve Kanada'da Ermeni Diasporası: Kuruluş ve Faaliyetleri", E: Ö. Engin Lütem, *Ermeni Araştırmaları*, Ankara: Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Eylül-Ekim-Kasım 2001, s. 78-79.

⁸³ **Bilgi Gözü**, "Lozan'dan Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Ermeni İlişkileri" Ermeni Sorunu-İddialar, Gerçekler, http://www.ermenisorunu.gen.tr/turkce/ozet/dort_t.html

2000’li yılların başına gelindiğinde “Ermeni Soykırım” tasarılarının kabul edildiği Eyalet sayısı 24’e ulaşmıştır. Ancak konunun en önemli ayağını 2000 yılında soykırım tasarısının Temsilciler Meclisi Alt Komisyonu’nda oylamaya sunulması oluşturmaktadır. Buna yol açan süreç ise, Kasım 1999 yılındaki 134 Kongre üyesinin “Ermeni Soykırımı Konusunda Eğitim ve Anma Kararı” adı altındaki tasarıya imzalarını koymaları olmuştur. Bu tasarı; *“1915-23 arasında Anadolu’da 2.000.0000 Ermeni’nin tehcir edildiğini ve 150.0000’inin öldürüldüğünü ileri sürüyor ve ABD Dışişleri Bakanlığı ve bununla ilgili diğer kamu görevlilerinin bu konuda eğitilmesini öngörüyordu. Tasarıya ayrıca ABD Başkanlarının her yıl 24 Nisanda yayınladıkları ve “katliam” olarak tanımladıkları olayları “soykırım” olarak tanımlamalarını istiyordu”*⁸⁴.

Bu iddiaların tasarı halinde sunulması ve 2000’li yıllarda gündeme oturmasının üç nedeni bulunmaktadır:

“İlki, Ermeni Lobisinin, eyaletler düzeyindeki faaliyetlerin artık Kongre’ye taşınabilecek olgunluğa eriştiğini düşünmesiydi.

İkincisi, Ermenistan’da Mart 1998’de iktidara gelen Koçaryan yönetiminin, kendisinden önceki yönetimden çok daha milliyetçi bir politika izlemesi ve “soykırım”ın uluslararası alanda başlıca dış politika hedefi haline getirmesiydi.

Üçüncüsü, 1994 seçimlerinden farklı olarak, 2000 yılındaki seçimlerden önceki kamuoyu yoklamalarının iki partinin birbirine çok yakın olduğunu göstermesiydi.

*Böyle bir ortamda azınlık oylarının önemi ve değeri çok artmıştı. 398 sayılı bu tasarı Temsilciler Meclisi Uluslararası İlişkiler Komitesinin 14 üyeli Uluslararası Operasyonlar ve İnsan hakları Altkomitesi’nde 14 Eylül 2000’de görüşülmeye başlandı ”.*⁸⁵ Sonuçta tasarı 21 Eylül’de “Sözlü Oyla” Alt Komite’den geçti.

Tasarının alt komiteden geçmesinden bir hafta sonra bu kez Uluslararası İlişkiler Komitesine geldi. Ancak bu komite, alt komiteden geçen tasarı üzerinde bir

⁸⁴ **Oran**, a.g.e., s. 299.

⁸⁵ **Oran**, a.g.e., s. 299.

takım değişiklikler yapmaya çalışarak bir nebze olsun tasarıyı “yumuşatmaya” çalışmıştır. Tasarıda yapılan bu değişikliklerde, Türkiye’den tazminat isteminin ve eğitim konusunun kaldırılması, bunun yerine sadece Temsilciler Meclisi’nin “soykırımı” tanınması ve ABD Başkanları’nın sorundan bahsederken, “soykırımın” Osmanlı İmparatorluğu ile beraber anılması istenmiştir. Bu yapılan değişikliklerle birlikte tasarı 596 sayılı olarak yeni bir tasarı haline getirilmiştir.

Bu gelişmelerin yaşanmasından sonra Türkiye, ABD ile olan ilişkilerinde bir takım düzenlemeler yapacağını belirtmiştir. Buna göre; Ermenistan’la olan ilişkilerinde sınırlamalar getireceğini ve hava koridorunu Ermenistan’a kapatacağını ileri sürmüştür. Ayrıca ABD ile olan ilişkilerinde ise enerji ihaleleri ve askeri teknoloji ve gereçleri ihalelerinde ABD firmalarını dışlayacağını; bunun yanı sıra ekonomik ve ticaret konusunda da ilişkilerin olumsuz yönde etkileneceğini belirtmiştir. Bu durumun yansımaları üst düzey ABD yöneticilerini de rahatsız etmiştir. Ancak bütün bunlara rağmen 596 sayılı tasarı 3 Ekim’de Uluslararası İlişkiler Komitesi’nden 24 olumlu, 11 olumsuz ve 2 çekimser oyla geçerek, Temsilciler Meclisi Genel Kurulu’nda oylanması aşamasına gelmiştir. Ancak ABD’deki üst düzey yöneticiler, ABD Savunma ve Dışışleri Bakanları, CIA Başkanı ve Genelkurmay Başkanı Temsilciler Başkanı’na baskılarını arttırdılar. 20 Ekim 2000’de 435 üyeli Temsilciler Meclisi’nde gündeme alınan tasarı, en nihayetinde eski Başkan Clinton’un Temsilciler Meclisi’ne gönderdiği mektupla geri çekilmiştir. Clinton’un bu tavrının nedeni, bu tasarının iki ülke ilişkilerine zarar vereceği endişesinin hakim olmasından kaynaklanmaktadır. Ona göre; ABD müttefik i Türkiye’nin, Kafkaslar ve Orta Asya’da çıkarları bulunan ABD’nin karşısında olmasını istememekte ve coğrafi konumunun önemini savunmaktaydı. Ayrıca Türkiye’nin enerji ve savunma ihalelerinde ABD şirketlerine koyduğu tavır Clinton’u etkilemekteydi. Böylece tasarı Meclisin gündeminden çıkarılmış ve Türkiye ile ABD arasındaki olası bir krizi de önlemiştir. Ancak burada belirtilmesi gereken önemli bir nokta vardır: ABD’deki Ermeni Lobisi’nin, Ermeni sorununu bu kadar önemli bir karar merciinin gündemine alabilecek kadar etkin olmasıdır. Hatta iki müttefik ülkenin kendi aralarında krize yol açacak kadar etkinliğinin olması, Ermeni Lobisi’nin ABD’deki faaliyetleri hakkında önemli ipucu vermektedir.

ABD başkanları ise “soykırım” kelimesini kullanmamış, “imha ve katliam” ifadelerini kullanmışlardır. Şimdiki ABD Başkanı Obama ise, Ermeni iddialarını destekleyeceğini açıkça belirtmiştir. Bu da Ermeni lobisini daha da cesaretlendirmiştir.⁸⁶

ABD’nin Ermenistan politikasında etkili olan Ermeni diasporası ve diaspora içindeki gruplardan kaynaklanan bir çelişki mevcuttur. Diaspora örgütlerinin çoğu Ermenistan’ın Rusya’ya olan aşırı bağımlılığından memnun olmamasına rağmen, Ermenistan iç politikasında Rusya ve İran ile yakın ilişkileri savunan siyasi parti ve gruplar ABD’deki diasporanın etkili grupları tarafından desteklenmektedir. *“Diasporanın bu politikası ABD’nin çıkarlarıyla çelişmektedir. Çünkü diasporada etkili olan Taşnak örgütleri tarafından Ermenistan’da desteklenen gruplar ve bir Taşnak Partisi olan Ermeni Devrimci Federasyonu Dağlık Karabağ sorununun çözümü noktasında en uzlaşmaz tarafta olan hareketi temsil etmektedir.”*⁸⁷

3.2.2. Rusya’da Diaspora

Rusya’daki Ermeni diasporasının kurulması Ermenilerin Rusya’ya göç etmeleri ile başlamıştır. Bunun en önemli nedenlerinden biri de Rusya’daki Ermeni iş adamları ve aydınlarının en çok yoğun olduğu yer Moskova olmasındandır. Bağımsızlık sonrasında burada yaşayan Ermeniler daha etkin bir örgütlenme sürecine başlamışlardır. Ermeni kuruluşları Ermenistan’a maddi ve manevi yardımların yanı sıra, gazete, dergi ve kitap yayınlamaktadırlar. Moskova’daki Ermeni kuruluşlarından biri de ‘Rusya Ermeniler Birliği’dir (REB). Kuruluşun asıl amacı, Rusya’daki Ermenileri kendi etrafında birleştirmek, Rusya’daki Ermeni ve Rus işadamlarının Ermenistan’a yatırım yapmalarını sağlamak, Karabağ Sorununu

⁸⁶ **Kamer Kasım**, “Ermeni Lobisi ve Karşılıklı Beklentiler Kısacasında Amerikan İlişkileri”, <http://www.usakgundem.com/yazar/1119/ermeni-lobisi-ve-karsilikli-beklentiler-kiskacinda-t%C3%BCrk-amerikan-iliskileri.html> (Erişim Tarihi: 27.05.2010)

⁸⁷ **Kamer Kasım**, “ABD’nin Ermenistan politikası”, (12 Mart 2010) <http://www.usakgundem.com/ders-notu/22/abd%E2%80%99nin-ermenistan-politikas%C4%B1.html> (erişim tarihi: 12.06.2010)

Ermenilerin lehine Rus kamuoyunun gündeminde tutmak ve sözde Ermeni soykırımı konusunda Rusya Duma'sında görüşülmesine çalışmaktadırlar.⁸⁸

Ermeni Diasporasının faaliyeti 1990'lı yılların başlarından sonra başlamasının nedeni Rusya'daki diaspora temsilcilerinin Avrupa'dakiler kadar zengin olmamasındandır. Dolayısıyla Rusya'daki Ermeni diasporası, Rusya'nın siyasi ve ekonomik alanında bazı başarılar elde etmesine ve Ermenistan'ın ekonomik çıkarlarını korumak için yaptığı çabalara rağmen Avrupa'daki Ermeni diasporası kadar etkili değildir.⁸⁹ 1990'lı yıllardan sonra Rusya'da yaşayan Ermenilerin, siyasi ve kültürel örgütlenme sürecine başladığını görülmektedir. Bu örgütlerden ilkleri "Kendi Kaderini Tayin Etme" ve Siyasi Mahkûmların Haklarının Korunması İçin Ermeni Komitesi" idi. Ermeniler bu örgütler aracılığıyla ileriki yıllarda yapacakları siyasi eylemlerin alt yapısını hazırlıyorlardı.⁹⁰ *"Rusya Ermenileri 1990'lardan itibaren açıkça Türkiye'ye karşı toprak iddiaları ileri sürmeye başladılar. Ermeniler 'Batı Ermenistan' diye adlandırdıkları Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlis'ten 1917'ye kadar göç etmiş Ermeniler adına Moskova'da 'Batı Ermenistan halkına yurt dışında temsilcilik kurması hakkında çağrı!' yayınladılar. Bu çağrıda sözde Ermeni faciası konusunda bilgi verildikten sonra Türkiye'nin doğusunda yaşayan Ermeni halkına "soykırım" yapıldığını, bütün ülkelerin yanı sıra Türkiye'nin de "soykırımı" tanınması ve sorumluluğunu üstlenmesi gerektiği bildirilmiştir."*⁹¹ Diyebiliriz ki, Rusya'daki Ermeni Diasporası Avrupa'daki Ermeni Diasporası kadar güçlü değildir. Rusya'daki Ermeni diasporası Rusya'nın siyasi ve ekonomik alanında bazı başarılar elde etmesine ve Ermenistan'ın çıkarlarını korumak için yaptığı çabalara rağmen Avrupa'daki Ermeni diasporası kadar etkili değildir.

⁸⁸ **Hatem Cabbarlı**, "Rusya'daki Ermeni Diasporası: Oluşumu ve Faaliyetleri", Ed: Ö. Engin Lütem, *Ermeni Araştırmaları*, Ankara: Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Eylül-Ekim-Kasım 2001, Sayı:3, s. 147

⁸⁹ **Cabbarlı**, a.g.m. s. 151-152.

⁹⁰ **Cabbarlı**, a.g.m., s. 151.

⁹¹ **Cabbarlı**, a.g.m., s. 146.

3.3.3. İngiltere’de Diaspora

İngiltere’nin Ermeni diasporasının sorunları vardır (kimlik sorunu, entegre olma sorunu gibi). Bu sorunları kendi imkânlarıyla çözmek yerine bir hasıma havale etmeyi tercih etmektedirler. Ne yazık ki bundan sadece Türkiye değil, Türkler değil Ermenilerin kendileri, İngiliz sosyal düzeni ve Ermenistan da zarar görmektedir. Düşmanlık ve kin artarken sorunlar ise çözülmeden olduğu yerde durmaktadır.⁹² Bugün İngiltere’deki Ermeni dernekleri arasında en etkin olanların başında ise Ermeni Enformasyon ve Tavsiye Merkezi (The Centre for Armenian Information and Advice, CAIA) gelmektedir. İngiltere’deki Ermeni örgütleri, daha çok diğer ülkelerdeki dernekler İngiltere’de şube açmışlardır. Bundan dolayı uluslararası alanda başlatılan bir kampanyaya kısa sürede İngiltere Ermenileri de dâhil edilebilmektedirler. İngiltere’deki Ermeni diasporasının birçok sorunu bulunmaktadır. Buna rağmen Ermeniler sorunları ellerindeki imkânları kullanarak çözmek yerine sorunlarını bir dış düşmana havale etmeyi tercih etmektedirler.⁹³

Ermeni terörünün İngiltere’de görece zayıf kalmıştır, bunun nedeni ise İngiltere’deki Ermeni diasporasının ABD ve Fransa ile kıyaslandığında daha küçük kalmasıdır. Ayrıca Ermeni toplumunun önemli bir kesimi bu eylemlerde isteksiz davranmış, daha çok “pasif destek” vermişlerdir. Ermeni terörünü açıkça destekleyen ya da terör eylemleri içinde yer alan grupların çoğu ABD ve Fransa’daki gruplar ile bağlantı halindedirler.

⁹² **Sedat Laçiner**, “11 Eylül Olayları (Yeni Terörizm) ve Ermeni Sorunu”, *Stratejik Analiz*, Sayı:19, Kasım 2001, s. 160-161.

⁹³ **Sedat Laçiner** “İngiltere’de Ermeni Diasporası ve Ermeni Sorunu”, *Ermeni Araştırmaları*, Ed: Ö. Engin Lütem, Ankara: Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Eylül-Ekim-Kasım 2001, s. 160-164.

3.3.4. Fransa’da Diaspora

Fransa'da bulunan Ermeni diasporası uzun yıllardan beri politikada ağırlığını etkin bir şekilde hissettirmiş ve 18 Ocak 2001’de Fransa'ya 1915'te Türklerin Ermenilere soykırım yaptığını resmen kabul ettirmiştir.

Fransa'da Ermeni diasporası Union Internationale des Organisations Terre et Culture (UIOTC) isimli bir federasyonda birleşmişlerdir. Fransa Ermeni cemaatinin iç içe geçmiş iki amacı olduğunu söyleyebiliriz. Birincisi her ne olursa olsun, Fransa’nın Türkiye devletine “1915 Ermeni Soykırımı”nı tanınması yolunda baskı yapmasını sağlamaktır. Bu amaç birkaç adımlı faaliyet planı gerektirmektedir: birinci adım Fransa kamuoyunu “soykırım” gerçek ve tarihi bir olay olduğuna ikna etmektir, ikinci kısım Türk kamuoyunun Fransa Parlamentosuna senatosuna, hükümetine Fransa şehirlerinin belediye meclislerine, kısaca devletin bütün organlarına baskı yapmasını sağlamaktır. Üçüncü kısım ise adı geçen organların resmi olarak ‘soykırım’ı tanımaları ve bu yolla onu bir tez halinde meşru bir tarihe çevirmeleridir. Bu üç etapta Fransa’da tamamen gerçekleştirilmiş durumdadır. İkinci amaç daha soyuttur. Fransa Ermenileri Türkiye’yi ilgilendiren her konuda Türkiye’yi haksız gösterme çabasındadırlar. Bu konunun Ermenilerle ilgili olup olmaması önemli değildir. Amaç ilkel, anti demokratik, vahşi bir Türk devleti, bir Türk milleti imajını Fransa da yaymaktır. Fransa Ermeni diasporasının bu amaçla ve sözde Fransa kamuoyu nezdinde inandırıldıkları ortadadır. Hükümet tarafından 1996’da “sözde soykırım” hadisesi kabul edilmemişken yapılan bir ankete göre; “Fransa otoriteleri 1996 yılında Ermenilerin maruz kaldığı soykırımı resmi olarak tanınmalı mıdır?” sorusuna Fransa halkı %75 evet %14 hayır cevabını vermiştir. Yine 1939 ve 1945 yılları arasında yapılan Yahudi soykırımını reddeden açıklamalar yapmak Fransa yasalarına göre suçtur. Sizce 1915 Ermeni soykırımı içinde aynı şekilde olmalıdır? Sorusuna Fransız halkı %79 evet %13 hayır cevabını vermiştir.

1915’ten başlayarak yaşanan göç dalgasına, 1988 yılında Ermenistan’daki deprem ve bağımsızlık sonrası ekonomik kriz yeni bir göç dalgası daha katmıştır.

Yaşanan göçler beraberinde Fransa’da Ermenilerin dengeleri kurmalarına neden olmuştur. Öyle ki, bu göç dalgasından önce Fransa’da toplumla kaynaşan ve hatta asimile olmak üzere olan Ermeni nüfus, bu göçler sonunda tekrar eski kimliklerini hatırlamışlar ve Fransa’da kaybolmak üzere olan benliklerini korumaya başlamışlardır. Yaşanan gelişmeler sonucunda Fransa’daki Ermeni nüfus 350-400 Bin sayısına ulaşmıştır. Daha önceki yıllarda on binlerle ifade edilen Ermeni nüfusu Fransa’da etkin bir konumdayken, 350-400 bin sayısına yükselen nüfus artık Fransa’yı daha da etkiler hale gelmiştir.⁹⁴

Fransa’da oluşan bu güçlü yapı, Türkiye aleyhine, “Ermeni soykırımı” iddialarını kabul ettirebilmek için faaliyetlerine hız vermiş ve sürekli olarak yerel ve ulusal makamların tanınmaları için baskılarını arttırmışlardır. Bu noktada yaşanan ilk önemli gelişme ise 1998 yılında olmuştur. “*Çoğunluğunu Sosyalist Parti üyelerinin oluşturduğu ve Meclis içinde aslında küçük bir grubu oluşturan milletvekilleri Fransa’nın sözde Ermeni soykırımını tanıdığını belirten bir tasarıyı 29 Mayıs 1998’de kabul etti. Karar sadece 29 oyla alınmıştı*”.⁹⁵ Bu kararın alınmasından sonra Türkiye ile Fransa arasındaki ilişkiler gergin bir ortama girdi. Türkiye bu tasarının Senato’dan geçirilmesinin engellenmesini istiyordu. Bunun içinse Fransa ile olan ticari ilişkilerini askıya alabileceğini ve ayrıca bu tasarının kabulü halinde Ermeni terörünün tekrar canlanabileceğini öne sürmüştür. Ancak Fransa’nın cevabı fazla gecikmedi: Bu tasarıda iddia edilen “Soykırım”ın Türkiye’yi suçlamadığını, sadece tarihle alakasının olduğunu ve bunların yanı sıra Fransız milletvekillerinin bağımsız olduğu için kararlarına sınır konulamayacağı, bu nedenle de Türkiye Fransa ilişkilerinin bu durumdan etkilenmemesi gerektiği ifade edilmekteydi. Bu gelişmeler üzerine tasarı Senato gündemine alınmadıysa da, artan baskılar sonucu ikinci girişiminde, Şubat 2000’de, Senato gündemine gelmiş fakat yeterli oy sağlanamadığı için kabul edilmemiştir.⁹⁶

Tasarı her ne kadar ertelenmiş gibi görünse de, artık bir kez Senato gündemine gelmişti. Bu süreç artık tasarının yasalaşma sürecinin başlangıcı

⁹⁴ **Sedat Laçiner**, “Fransa-Türkiye İlişkilerinde Ermeni Sorunu (2002 Yılına Kadar)”, UşakGündem, <http://www.usakgundem.com/makale.php?id=6> (Erişim Tarihi: 12.06.2010)

⁹⁵ **Laçiner**, a.g.m

⁹⁶ **Laçiner**, a.g.m

olmuştur. Bu tarihten itibaren Ermeni Lobisi Fransa’da faaliyetlerini hızlandırarak Senato’yu siyasal baskı altında tutmayı başarmıştır. Özellikle 24 Nisan 2000’de Ermeniler baskılarını daha da artırarak, yaklaşan seçimleri bir tehdit unsuru haline getirmişlerdir. Seçim faktörü devreye girince de, “oy kaygısı”, zamanın Fransız Cumhurbaşkanı Chirac başta olmak üzere tüm milletvekillerini etkilemiştir. Ermeniler yaklaşan seçimlerle beraber siyasilere, özellikle “soykırımı” kabul etmeyenlere, oy vermeyeceklerinin şantajını yaparak “Ermeni Soykırımı”nın da önünü açmış oluyordı. Azınlık oylarının ülkede etkinleştiği bir ortamda, Ermeni oylarını kaybetmek istemeyen siyasiler ve Chirac artık tasarının gündeme gelmesi konusunda herhangi bir engelle karşılaşmayacağını sözünü vermişlerdir. Böylece konu tekrar gündeme alınarak, Senato’da 8 Kasım 2000’de 40’a karşı 160 oyla kabul edildi. *“Fransız Parlamentosu 18 Ocak 2001’de aldığı kararla Türkiye’yi Ermenilere soykırım yapmakla suçlamış ve kararda “Fransa, 1915’te Ermenilerin maruz kaldığı soykırımı tanır” ibaresine yer verilmiştir. Hükümet kararı engellemek için neredeyse hiçbir şey yapmamış, hatta bazı bakanlar destek açıklamaları yapmış, karar daha sonra da 15 gün içinde Cumhurbaşkanı Jacques Chirac tarafından imzalanarak yürürlüğe girmiştir”*.⁹⁷ Bu yasanın yürürlüğe girmesinin ardından Ermeni Diasporası bu kez de yasayı inkâr edilmesini suç sayacak ve cezalandıracak girişimlere başlamıştır. Bu girişimler yine seçim dönemine yakın yapılmış, bir önceki senaryonun benzeri yaşanarak bu girişimler de geri çevrilmemiştir. Fransa, 12 Ekim 2006 tarihinde, “Ermeni soykırımı”nı inkâr edenlerin cezalandırılmasını öngören kanun teklifini kabul etmiştir. Oturumda Sosyalist Partili 106 parlamenter tasarıya 'evet' oyu verirken iktidardaki Halk Çoğunluğu Birliği milletvekilleri oturuma katılmadı. Tarihçilerin bu yasanın kapsamı dışında tutulmasıyla ilgili değişiklik talebi reddedilirken Ermeni derneklerinin, 'inkârcı avcılığına' çıkmalarını sağlayacak önerge kabul edildi. Tasarı, “Ermeni soykırımı”nı reddedenlere, bir yıla kadar hapis ve 45 bin Euro para cezası verilmesini öngörmektedir. Ayrıca oturumda söz alan İçişleri Bakanı Nicolas Sarkozy'nin yardımcısı Ermeni asıllı Patrik Deveciyan, Türkiye ile yasa teklifine karşı çıkan AB'yi eleştirdi. Türkiye’de ifade özgürlüğü olmadığını ileri süren Deveciyan, TCK'nın 301. maddesine göre soykırım ifadesini

⁹⁷ Laçiner, a.g.m.

kullananların cezalandırıldığını savundu. Yasanın yürürlüğe girmesi için senatoda onaylanması ve cumhurbaşkanı tarafından imzalanması gerekmektedir. Bunlara ek olarak oturum esnasında aralarında Patrik Deveciyan'ın da olduğu bir grup milletvekilinin, yasanın, "akademik ve bilimsel araştırmaları kapsamamasını" öngören değişiklik önergesi kabul edilmedi.⁹⁸

3.3.5. Lübnan'da Diaspora

Milli Mücadele döneminde Fransız ve İngiliz kuvvetlerinin, Maraş, Antep ve Urfa'da Türklere uygulanan baskı ve zulümler sonucunda Ermenilerin büyük bir kısmı Ankara Antlaşması ardından Çukurova ve çevresinin boşaltılması sırasında Fransızlar tarafından Suriye ve Lübnan'a taşınmışlardı. Böylece Fransız himayesinde Çukurova'da bir 'Milli Ermeni yurdu' kurma hedefleri gerçekleştirilememiştir.⁹⁹ 16. yüzyılın başlarından Birinci Dünya Savaşı'na kadar Osmanlı İmparatorluğu hâkimiyetinde bulunan Lübnan, savaşın son demlerinde İngilizlerin eline geçmiş, 24 Nisan 1920 San Remo Konferansında alınan kararla Suriye ile birlikte Fransa'nın mandasına bırakılmıştır.¹⁰⁰ Fransız yönetimi Anadolu'dan göç eden Ermenilere 31 Ağustos 1924 tarihinde Lübnan Vatandaşlığı hakkı tanınmıştır. Anadolu'dan Beyrut'a gelip yerleşen ve zamanla sayıları toplam nüfusun %6'sına ulaşan Ermeniler kendi hastanelerini, kiliselerini, politik derneklerini kurarak Lübnan'ın siyasi hayatında etkin olma çabalarına girişmişlerdir.¹⁰¹

Suriye ve Lübnan'a yapılan ikinci bir Ermeni göçü, 1939 yılında gerçekleşmiştir. Fransız mandasında kalmış olan bölgedeki İskenderun Sancağı'nın 1939 yılında Türkiye'ye teslim edilmesinden sonra da, Fransızlar tarafından 1919 ve 1921 yıllarında Çukurova, Erzin, Dörtöy, İskenderun, Belen, Kırıkhan ve Samandağ

⁹⁸ **Ali İhsan Aydın**, "Fransa'dan Özgürlüğe Darbe", Zaman Gazetesi, <http://www.zaman.com.tr/webapp-tr/haber.do?haberno=434733>, (Erişim Tarihi: 13.10.2006)

⁹⁹ **Erdal İlter**, "Lübnan'da Ermeni Diasporası", *Ermeni Araştırmaları*, Ed: Ö. Engin Lütem, Ankara: Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Eylül-Ekim-Kasım 2001, a.g.m., s. 122.

¹⁰⁰ **İlter**, a.g.m., s. 122.

¹⁰¹ **İlter**, a.g.m., s. 123.

ile çevre köylere yerleştirilen Ermeniler de Suriye ve Lübnan’a göç etmişlerdir. Böylece, İkinci Dünya Savaşı arifesinde, ikinci defa, Çukurova ve çevresinde yeni bir “Ermeni Yurdu” yaratma girişimi de başarısızlıkla sonuçlanmıştır.¹⁰²

Lübnan’da kurulan ilk Ermeni parti olan Taşnak Partisi 1901 yılında Beyrut Amerikan Üniversitesi öğrencileri tarafından faaliyete geçirilmiştir. 1890 yılında kurulan ve Osmanlı İmparatorluğu’ da Ermenilerin isyanlarında başı çeken Taşnak partisi Lübnan’da 1918-20 yılları arasında Ermeni cumhuriyeti heyetini tesis etmiş ancak komünistlerin darbesi sonucu yıkılmıştır. Lübnan’da Ermenilerin siyasi hayatlarında etkili olan diğer iki parti ise Hınçak ve Ramgavar’dır. Osmanlı İmparatorluğu’nda gerçekleştirilen isyanlarda Ramgavar Partisi daha çok sosyal ve kültürel olaylara yönelmiştir.¹⁰³

Lübnan’daki Ermeni toplumunun politik ve kültürel hayatlarında rol oynayan üç parti bulunmaktadır. Yukarıda da saydığımız diaspora partileri olan Taşnak, Hınçak ve Ramgavardır. Taşnaklar Lübnan Parlamentosu’nda temsil edilen en etkin Ermeni partisidir. Lübnandaki Ermeni cemaati dört önemli dönem geçirmiştir. İlki 1934-194 dönemi. Lübnandaki Taşnaklar, Hınçaklar, Ramgavarlar ve Ermeni komünistleri, ülke yönetimine girebilmek için aktif bir politika izlemişlerdir. İkinci dönem olan 1948-1957 yıllarında bir tarafta Taşnak, diğer tarafta Hınçak, Ramgavar ve Ermeni komünistleri iki zıt kutba ayrılmışlardır. 1958-1972 döneminde ise Taşnak partisi disiplinli parti teşkilatı ve milli hislere hitap eden sloganları sayesinde parti programını, Ermeni ideallerinin gerçekleşmesi için metot olarak kullanmıştır. 1973-1986 yıllarında ise Lübnan’da Türkiye’ye karşı Ermeni terör örgütlerinin yeniden kurulduğu görülmüştür. Bu örgütler arasında ASALA, ASALA-RM ve JCAG sayılabilir. 1985 yılından sonra Ermenilerin Lübnan merkezli Türkiye aleyhtarı çalışmalarını terör ortamından yoğun bir propaganda ortamına kaydardıkları görülmüştür.¹⁰⁴

¹⁰² Gös. yer.

¹⁰³ İlter, a.g.m., s. 124.

¹⁰⁴ İlter, a.g.m., s. 119-130.

3.3.6. Avustralya'da Diaspora

Ermeniler Avustralya'ya 1960'lerden başlayarak Suriye Mısır'daki istikrarsızlıklar sebebiyle ve Lübnan iç savaşından 1975'de Lübnan'dan göç etmişlerdir. 2000li yıllar itibarıyla Avustralya'da 30.000 Ermeni yaşamaktadır. Suriye ve Mısır'dan tüccar ve işçi Lübnan iç savaşında ise doktor, öğretmen, mühendis Ermeniler Avustralya'ya gitmişlerdir. Diğer ülkelerdeki gibi Avustralya Ermenileri okullar açıp örgütler kurmuşlardır. Ermeni diasporasının olduğu ülkelerde örgütlenen bazı kurumlar partiler Avustralya'da da şubeler açmışlardır. ANCA (Armenian National Committee of Avustralia) Avustralya'daki en büyük Ermeni örgütüdür. Bu örgüt Avustralya Ermenilerine her alanda (eğitim, kültür, ekonomi, politika) yardım etmektedir. Sözde soykırımın tanınmasını da kendine amaç edinmiştir. Macquire üniversitesi karşılaştırılmalı soykırım çalışmaları Merkezi ile çalışmaktadır. AGBU (Armenian General Benevolent Union of Australia) başka bir büyük Ermeni kuruluşu olup, 1960lardan beri faaliyet göstermektedirler. Eğitim alanında yoğunlaşmışlardır, yüksek öğrenim bursları vermektedirler. Avustralya'da kilise diasporasının uyum sürecinde, kimliğinin korunmasında önemli katkıları olmuştur. Ayrıca Ermeniler faaliyetlerine yayın organlarıyla da devam etmişlerdir. 1994'de medya sektöründe haftada 2,5 saat yayın yapan ARM TV'yi yayın hayatına başlatmışlardır. Diasporanın bir başka özelliği ise siyasi parti örgütlenmelerine gitmesidir. 1960'larda Ermeni Devrimci Federasyonu (EFD Taşnak, 1980'lerde ise Sosyal Demokrat Hınçak Partisinin ve Ramgavar'ın örgütlenmeleri örnek verilebilir. Kendilerini siyasi parti olarak nitelendiren bu örgütlerden EDF terör hareketlerini desteklemiş ve dünyada çeşitli ülkelerde Türk diplomatlara ve diplomatik temsilciliklere yönelik terörist saldırılar düzenlenmiştir. Sonuç olarak Avustralya'daki Ermeniler toplumun her alanında aktif örgütlenmelere gitmiştir. Bu

örgütlenmelerde diğer ülkelerdeki diasporanın da kendilerine örnek oluşturduğu söylenebilir.¹⁰⁵

Avustralya'daki Ermeni toplumu Avustralya'nın Ermenistan ile ilişkilerinde de önemli rol oynamıştır. İki ülke arasında politik ve ekonomik ilişkilerin düşük düzeyde olmasına rağmen karşılıklı temaslar yapılmıştır. Avustralya'daki Ermeni örgütleri de özellikle de ANCA (Amerikan Ermeni Ulusal Komitesi), sözde Ermeni soykırımının tanınması için yoğun çaba sarf etmişlerdir. ANCA'nın hedefleri arasında şunlar yer almaktadır: *“Bağımsız, birleşik ve özgür Ermenistan'ın desteklenmesinde kamusal bilinç oluşturmak. Amerikan Ermeni toplumunun çıkarlarıyla ilgili konularda Birleşik Devletlerin politikasına rehberlik etmek ve etkilemektir. Ermeni toplumu ve seçilmiş otoriteler arasındaki işbirliğine hizmet ederken, devlet politikası konularında Amerikalı Ermeni ortak bakış açısını ortaya koymaktır.”*¹⁰⁶

3.3.7. Almanya'da Diaspora

20.000'e yakın nüfusu ve diaspora faaliyetlerinde %20 payı olan Almanya'daki Ermeni Diasporasının faaliyetleri GAC (German Armenian Community) tarafından organize edilmektedir. Almanya'daki yoğun çalışmalar ve özellikle Almanya'nın soykırımda dünyada tek ülke olma görünümünden çıkma politikasından dolayı Bremen'de Sözde soykırım anıtı dikilmiştir. 1915'te Türklerin Ermenilere soykırım yapması şu anda Almanya'da ders kitaplarında bile yer almaktadır. Almanya'da okul kitaplarında sözde Ermeni soykırımından söz eden tek eyalet olan Brandenburg'ta bu konu ilk kez 2002 yılında ders müfredatına Eyaletin Eğitim eski Bakanı Steffen Reiche tarafından konmuştur.¹⁰⁷

¹⁰⁵ **Kamer Kasım**, “Avustralya’da Ermeni Toplumu”, *Ermeni Araştırmaları*, Ed: Ö. Engin Lütem, Ankara: Eylül-Ekim-Kasım 2001, s. 169-172.

¹⁰⁶ **Soner Karagül**, “20. Yüzyılda Ermeni Diasporası Ve Faaliyetleri”, *Dünden Bugüne Türk Ermeni İlişkileri*, Ed: İdris Bal-Mustafa Çallı (Genişletilmiş İkinci Baskı), Ankara: Lalezar Kitabevi, 2006, s.586.

¹⁰⁷ Ermeni Diasporası ve Türkiye'nin Uluslararası İlişkilerine Etkisi, <http://www.tasam.org/index.php?altid=500>

Ermeni diasporası, üçüncü ülkeler arasında Türkiye’yi karalama ve Türk dış politikasında sorun oluşturmak amaçlı kullanılmaktadır. Türkiye’nin soruna önem vermediği kadar diğer ülkeler sorunu kullanarak Türkiye’nin imajını zedelemeye çalışmaktadır.

Tarih sürecine bakıldığında Alman-Ermeni İlişkilerinin çok büyük önem taşımadığı görülmektedir. Hatta 1915 yılında Almanya Osmanlı İmparatorluğunun müttefiki olduğundan dolayı Ermeniler, yerleşmek için Almanya’yı seçmemişlerdir. Bunun için Almanya, ABD, Lübnan ve Fransa gibi klasik bir diaspora ülkesi olarak değerlendirilmemelidir. 1960’lı yıllarda Almanya’nın işçi alma başlamasıyla Ermeniler Almanya’ya gitmişlerdir.¹⁰⁸

Diaspora Ermenileri değişik ülkelerde yaşamalarına, değişik kültürel, sosyal, ekonomik etkileşim içinde olmalarına rağmen güçlü bir örgütlenmeye sahip oldukları için kimliklerini korumuşlardır. Yaşadıkları ülkelerde asimilasyon tehlikesi yaşamaya başlayan genç diaspora Ermeni kuşakları, soykırımı bir çıkış yolu olarak kullanmışlardır. Özellikle Soğuk Savaş sonrasında meydana gelen gelişmeler diaspora Ermenileri için dönüm noktası olmuştur. Diaspora içindeki çatışmalar ve bölünmeler yerini iş birliğine bırakmıştır. Dağınık biçimde olan Ermeni diasporası onun bölünmüşlüğüne değil etkinliğinin göstergesi olmuştur. Diaspora etkisini Ermenistan üzerinde arttırdıkça yaşanan aşırılık Ermenistan dış politikasına da doğal olarak yansımıştır. Diasporanın Ermenistan dış politikası üzerindeki etkisi tartışmasız üst düzeydedir.

¹⁰⁸ **Aydan İyigüngör**, “Almanya’daki Ermeni Diasporası’nın Profili” *Ermeni Araştırmaları*, Ankara: Eylül-Ekim-Kasım 2001, s. 165.

BÖLÜM IV

ERMENİSTAN'IN KOMŞULARI VE RUSYA İLE İLİŞKİLERİ

4.1. Ermenistan-Türkiye İlişkileri

1991'de SSCB'nin dağılmasıyla, Ermenistan'ın bağımsızlığını kazanmasına karşı Türkiye olumlu ve ılımlı bir politika izlemiştir. Türkiye, Ermenistan'a karşı daima ılımlı bir politika izlediğini, Ermenistan'a karşı tutumuyla göstermiştir. Örneğin, Karadeniz'e sınırı olmayan Ermenistan'ın Karadeniz Ekonomik İş Birliği Teşkilatının kurucu üyesi olmasını sağlamıştır, diğer uluslararası kuruluşlara üyeliğine de itiraz etmemiştir. Ancak Ermenistan aynı olumlu politikayı Türkiye'ye yönelik olarak izlememiştir. Bağımsızlık sonrası Ermenistan, Türkiye'nin ekonomik, diplomatik ilişkiler kurmaya yönelik tüm iyi niyet girişimlerine rağmen, sözde soykırım propagandasına devam etmiştir.

Ermenistan'ın bağımsızlığını kazanmasının ardından Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin ilk dönemlerine bakıldığında, Ermenistan'ın Türkiye'ye yönelik olumsuz davranışlarına rağmen, Türkiye'nin hem bölgeye yönelik hem de Orta Asya'ya yönelik politikaları nedeniyle, Ermenistan'la ilişkilerini geliştirmeye çalıştığı görülmektedir. Bu nedenle de Türkiye 1991'de bağımsızlığını kazanan Ermenistan'ı 16 Aralık 1991'de hiçbir önkoşul ileri sürmeden tanıdı ve bağımsızlığının ardından ekonomik güçlüklerle karşılaşan Ermenistan'a insani yardımda bulundu.¹⁰⁹ Daha sonra Ermenistan'ın, Azerbaycan'a yönelik işgalci politikasının yanı sıra, daha bağımsızlık mücadelesi sırasında Türkiye'ye karşı açıkça saldırgan bir tavır içerisine girmesine rağmen, Türkiye Cumhuriyeti, Eylül 1991'de incelemelerde bulunmak üzere Kafkasya ve Türkistan (Orta Asya) ülkelerine heyetler yollarken, Ermenistan'ı

¹⁰⁹ Oran, a.g.e., s. 406.

da ihmal etmemiştir. Bununla birlikte Ermenistan'a yapılan ve ABD ve Avrupa gibi ülkelerden gelen dış yardımların Ermenistan'a ulaşması için hava koridorlarını sonuna kadar açmıştır. İki ülke ilişkilerinin gelişmesi adına Türkiye hem Ermenistan'a temsilciler göndererek hem de birçok Ermeni temsilcilerinin Türkiye'ye gelmesini sağlayarak somut adımlar atmıştır.

Ermenistan, Türkiye tarafından, 25 Haziran 1992'de kurulan Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü'ne kurucu üye olarak davet edilmiştir. Ancak, Ermenistan'ın ısrarla sürdürdüğü çatışmacı tutum nedeniyle, Türkiye'nin Ermenistan ile diplomatik ilişki kurması mümkün olamamıştır.¹¹⁰ Bu dönemlerde zaman zaman sözde "soykırım" iddialarını bir kenara bırakmanın ve Türkiye ile ilişki geliştirmenin gerekliliğinden bahsedenler olmuşsa da, Ermenistan genelde saldırgan siyasetini sürdürmeye devam etmiştir. İki ülkenin ilişkilerinin gerginleşmesini gün ışığına çıkaran olay ise, Ermenistan'ın Türkiye'den yardım aldığı dönemde Azerbaycan'ın Kelbecer rayonunu işgal edilmesi olmuştur. Türkiye, Nisan 1993 başlarında Azerbaycan'a yönelik Ermeni kuvvetlerinin işgal girişimlerini sürdüren Ermenistan'ı, saldırılarını durdurması konusunda uyararak, aksi takdirde ilişkilerde doğabilecek olumsuz gelişmelerden sorumlu olmayacağını açıklamıştır. 3 Nisan 1993'te Kelbecer'in Ermeni kuvvetler tarafından tamamen işgal edilmesinden sonra Türkiye yine Ermenistan'a yönelik, işgalden vazgeçme çağrılarını sürdürmüş, bu arada ilişkileri de kademeli olarak sınırlandırmaya başlamıştır. Ermenistan'ın işgalci tavrını sürdürmesi üzerine Türkiye, Ermenistan ile olan sınırını kapatmıştır. Bu süreçte, o dönem Cumhurbaşkanı Özal ve tüm önemli muhalefet partileri, dönemin hükümetini Ermenistan'ın yayılmacı politikaları karşısında pasif kalmakla suçlamış, buna karşın Başbakan Süleyman Demirel 13 Nisan 1993'te yaptığı açıklamada Türkiye'nin soğukkanlı tutumunun dünya tarafından yanlış anlaşılmaması gerektiğini vurgulamıştır. Özal'ın cenaze töreni için Ankara'da bulunan Azerbaycan ve Ermenistan Devlet Başkanları Ebulfez Elçibey ve Levon Ter Petrosyan 21 Nisan

¹¹⁰ **Araz Aslanlı**, "Türkiye-Ermenistan Sınırları Açılmalı Mı?"

<http://www.ermenisorunu.gen.tr/turkce/makaleler/makale59.html> (Erişim Tarihi:20.05.2008)

1993'te ilk kez bir araya gelmiş, fakat görüşme sonrasında Ermenistan işgalin sonlandırılmasına yönelik herhangi bir adım atmamıştır.¹¹¹

Ermenistan bağımsızlığını kazandığı dönem itibariyle Ermenistan Devlet Başkanı olan Levon Ter-Petrosyan döneminde Türkiye'nin ılımlı politikaları karşısında daha ılımlı politikalar izlemeyeceği işaretini vermiştir. Ancak Diaspora ve aşırı milliyetçi grupların baskısı karşısında Ter-Petrosyan Türkiye'nin istediği politikalara duyarlı olmaya çalışmışsa da yine de oluşan baskılar, gerek Ermenistan politikaları gerekse de "Bağımsızlık Bildirgesi"nin Anayasa'da kabul edilmesinin önüne geçememiştir. Ter-Petrosyan sonrası Ermenistan Devlet Başkanlığı'na geçen Koçaryan dönemi ise iki ülke ilişkilerinin daha gergin olmasına neden olmuştur. Çünkü Koçaryan Başkanlığı'ndaki Ermenistan Diaspora ve aşırı milliyetçi grupların istediği politikalara cevap vererek Türkiye'ye karşı sert politikalar üretmiştir.

Koçaryan dönemi ile birlikte de iki ülkenin karşılıklı isteklerinin hiçbirinin yerine gelmemesi dolayısıyla, ilişkilerde beklenen düzelme halen gerçekleşmemiştir. Ayrıca bütün bu gergin hava Ermenistan'ın Anayasası'nda kabul etmiş olduğu "Bağımsızlık Bildirgesi"nin tekrarı şeklinde olması Türkiye'nin Ermenistan'a karşı politikalarının tamamıyla değişmesine neden olmuştur. Ermenistan Parlamentosu'nun 23 Ağustos 1990'da kabul ettiği "Bağımsızlık Bildirgesi", "Bağımsızlık Kararı" ve 1995 yılında kabul edilen "Ermeni Anayasası"nda bulunmaktadır. Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti'nin 23 Ağustos 1990 tarihli "Bağımsızlık Bildirisi"nin 12. Maddesinde "Ermenistan Cumhuriyeti, 1915 Osmanlı İmparatorluğu Türkiye'si ve Batı Ermenistan'da gerçekleştirilen soykırımın uluslararası alanda kabulünün sağlanması yönündeki çabaları destekleyecektir" denilmektedir. Ermenistan Parlamentosu, 23 Eylül 1991 tarihinde aldığı bağımsızlık kararında aynı konuyla ilgili olarak "Ermenistan Bağımsızlık Bildirisi'ne sadık kalacağını" beyan ve taahhüt etmiş, 1995 yılında kabul edilen Ermeni Anayasası'nda ise "Ermenistan'ın bağımsızlık bildirisindeki ulusal hedeflere bağlı kalacağı" bir anayasa hükmü haline getirilmiştir. *"Dolayısıyla olmayan bir soykırımın kabul ettirilmesi ve Batı Ermenistan olarak nitelendirilen*

¹¹¹ Oran, a.g.e., s. 406-415.

Türkiye'nin doğusundan toprak talebi, gizli bir emel olmaktan çıkmış, belki de bir başka ülke anayasasında rastlanılmayacak şekilde, resmen dünyaya açıklanmıştır".¹¹² 27 Kasım 2005 tarihinde yapılan halk oylamasıyla Ermenistan anayasasında değişiklikler yapılmıştır.

Ermenistan'ın bağımsızlığıyla başlayan bu süreçte, Ermenistan bağımsızlık Bildirgesi'nde ortaya koymuş olduğu tavrı aynen Anayasa'sında kabul etmiş ve iki ülke arasındaki ilişkilerin gergin bir havada cereyan etmesine neden olmuştur. Türkiye'nin bütün iyi niyet çabaları sonuçsuz kalmış ve Ermenistan bu olumsuz tavrından vazgeçmek için herhangi bir somut adım atmamıştır. Sonraki süreçte Türkiye, defalarca Ermenistan ile ilişkileri normalleştirmek için girişimlerde bulunmuş, ama olumlu sonuç alamamıştır. Örneğin, 1995'te Ermenistan'dan olumlu bir cevap gelir umuduyla, İstanbul-Erivan arasında uçak seferlerine imkân veren H-50 hava koridorunun açılmasına izin verilmiştir ve bu hava koridoru hala açıktır. Ermenistan'ın buna karşılık attığı adımlar Türkiye'ye yönelik daha sert tepkiler şeklinde olmuştur. Ermenistan hem uluslararası kuruluşlar ve yabancı devletler nezdinde Türkiye'yi suçlamaya devam etmiş, hem de PKK terör örgütüne destek vermiştir.¹¹³

Ermeniler, Hay Dat projesini savunmuşlardır, Bu proje çerçevesinde Azerbaycan'ın topraklarının %20 sini işgal etmiştir. Ermenistan'la Azerbaycan arasındaki Dağlık Karabağ sorunu da Türkiye-Ermenistan ilişkilerini etkilemiştir. Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'ı işgal etmesiyle Azerbaycan vatandaşlarının ülke içerisinde yer değiştirmek zorunda kalması yüzünden Türkiye, Ermenistan sınır kapılarını kapatmıştır. Ancak Türkiye, sınır kapılarını kapatmasına rağmen ilişkilerinin sadece Karabağ sorununa dayandırmayıp olumlu adımlar atmaya devam etmiştir. Türkiye'nin tek yanlı iyi niyet politikalarına karşı Ermenistan, ilişkilerini kısa dönemde "sınır kapılarının açılmasına" uzun dönemde ise "soykırımın tanınması" üzerine inşa etmiştir. "*Ermeni iddialarına göre, sınır kapılarının açılması Azerbaycan için diplomatik bir darbe oluşturacak ve Ermenistan, Karabağ*

¹¹² Gözü, a.g.m.

¹¹³ Aslanlı, a.g.m.

sorununda siyasi bir başarı elde etmiş olacaktır. Diğer taraftan Ermenistan, Türkiye, Azerbaycan ve Orta Asya arasındaki ulaşımda kilit ülke durumuna gelecektir. Türkiye'nin Karadeniz limanlarının, karayolları ve demiryollarının serbestçe kullanımı sayesinde mal dolaşımının temini ise, Ermenistan'ın Avrupa'ya ekonomik entegrasyonunu sağlayacaktır."¹¹⁴

Ermenistan'ın sınır ihlali ve soykırım iddialarındaki tutumundan dolayı Türkiye-Ermenistan arasında normal diplomatik ilişkiler kurulamamaktadır. Türkiye Orta Asya'daki diğer ülkelerle ilişkilerinde ilerlemeler gösterirken Ermenistan'ın bu tavırlarından dolayı Ermenistan bölgesinde dışlanmaktadır.

2007 yılında Türkiye'nin AB üyelik süreciyle ilgili olarak Ermenistan o dönem Devlet Başkanı Koçaryan ve diğer Ermeni siyasetçilerden gelen açıklamalar Türkiye'nin üyeliğinin Ermenistan için olumlu bir gelişme olacağı yönünde olmuştur. Bu süreçte Türkiye'nin "soykırımı" tanıyacağı umudunu taşıdıklarını vurgulamışlardır. 2007 yılında hem Ermeni diasporası hem de Ermenistan tarafından Türkiye ile Ermenistan arasındaki sorunlarının çözümsüz kalmasının Türkiye'den kaynaklandığı imajı çizilmeye devam edildi. 2007 yılında, Ermeni diasporasının yoğun faaliyetlerinin yanı sıra Ermenistan'ın büyükelçilerinde, bulundukları ülkelerdeki diasporayı Türkiye aleyhindeki faaliyetlerde örgütlediklerine ve yönlendirdiklerine tanık olundu.¹¹⁵

Ermenistan Millet Meclisi Dış İlişkiler Komitesi 19-20 Aralık 2007 tarihinde Erivan'da "Ermenistan-Türkiye İlişkileri: Sorunlar ve beklentiler" konulu bir toplantı gerçekleştirdi. Yapılan açıklamaya göre toplantının amacı Türk Ermeni ilişkileri önündeki engellerin belirlenmesi, var olan sorunları değerlendirmek ve ilişkilerin normalleşmesi için parlamenter diplomasi mekanizmalarının ortaya çıkarılmasını sağlamaktı. Ermeni basınında bir uzlaşma arayışı olarak da değerlendirilen toplantıya Türkiye'den birçok kişi davet edildi ve davetlilerin hiç biri katılmazken, sadece Agos gazetesinin bir temsilcisi bulundu. Ermeni basınında Türklerin toplantıya

¹¹⁴ **Hasan Kanbolat**, "Türkiye-Ermenistan İlişkileri" <http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=Makaleler&MakaleNo=352>

¹¹⁵ **Oya Eren**, "Türkiye-Ermenistan İlişkilerinde 2008 Yılına İlişkin Beklentiler", *Stratejik Analiz*, Sayı 94 Şubat 2008 Ankara, s. 12-13

katılmamasının Türk hükümetinin tutumundan kaynaklandığı yönünde haberlere yer verildi. Toplantıda iki temel konu üzerinde duruldu, biri Türkiye Ermenistan sınırı diğeri ise soykırım iddiaları. Bu iki temel konunun yanı sıra toplantıda üzerinde durulan bir diğer husus Türk Ceza Kanunu'nun 301. Maddesinin kaldırılmasıyla ilgiliydi. Ancak toplantının iki ülke arasındaki ilişkilerinin iyileştirilmesine hizmet etmediği söylenebilir.¹¹⁶

2008 Ağustosta Rusya Gürcistan arasında yaşanan savaş sırasında, Gürcistan sınırının kapanması Ermenistan'ı zor durumda bırakmıştır. Türkiye ise Ermenistan politikasında ilişkileri normalleştirme baskısıyla karşılaşmıştır. ABD ve Avrupa'da diasporanın soykırım iddialarıyla ortaya çıkması ABD ve AB üyesi ülkeleri zor durumda bıraktığından, Türkiye'den Ermenistan ile ilişkilerinin normalleşmesini istemişlerdir. Ermenistan'ın Batı sistemine kazandırılmasını istediklerinden dolayı da Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesini istemişlerdir.¹¹⁷ Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkilerin normalleşmesi süreci 2007 yılında başlatılmıştır. Kapalı kapılar ardında sürdürülen görüşmeler Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün Türkiye-Ermenistan Dünya Kupası Avrupa elemeleri grup maçını izlemek üzere Ermenistan'a gitmesiyle kamuoyu gündemine girmiştir. 23 Nisan 2009 tarihinde Türkiye ile Ermenistan arasında sorunlar çözümünü içeren "Yol Haritası" üzerinde anlaşılmıştır. Daha sonra 31 Ağustos 2009 tarihinde iki ülke arasında imzalanacak protokollerin parafe edildiği haberi gelmiştir.

"31 Ağustos 2009 tarihinde Türkiye ve Ermenistan arasında protokoller parafe edilmiştir. Protokollerden ilki Ermenistan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti arasında diplomatik ilişkilerin kurulmasına ilişkindir. Diğer protokol ise iki ülke arasında ilişkilerin kurulmasına ilişkindir. İki ülke protokol ile iyi komşuluk ilişkilerinin ruhuna uymayacak bir politika izlemekten kaçınacaklarını taahhüt ederken, terörizm, şiddet ve aşırılığın her türünü kınadıklarını, bu tür hareketleri desteklemekten veya müsamaha etmekten kaçındıklarını ve bu hareketlere

¹¹⁶ **Yıldız Deveci Bozkuş**, "Ermenistan- Türkiye İlişkileri: Sorunlar Ve Beklentiler Konulu Toplantının Düşündürdükleri", *Stratejik Analiz*, Sayı 94 Şubat 2008 s. 90-91

¹¹⁷ **Kasım**, a.g.e., s. 105

*karşı müdahale için işbirliği içinde olacaklarını ifade etmişlerdir.”¹¹⁸ Türkiye Cumhuriyeti İle Ermenistan Cumhuriyeti Arasında Diplomatik İlişkilerin Kurulmasına Dair Protokol 10 Ekim 2009 Cumartesi günü ABD’nin arabuluculuğuyla imza 3 saat 20 dakika gecikmeyle imzalanmıştır. ¹¹⁹ Protokol iki ülke ilişkilerinin geliştirilmesiyle ilgilidir. İki ülke arasında *diplomatik ilişkilerin kurulması hakkındaki protokolde dikkat çeken noktalar, tarafların protokolün yürürlüğe girmesinden sonra diplomatik ilişki kurma konusunda anlaşmaları, iki ülkenin anlaşmalar tarafından belirlenmiş olan sınırların karşılıklı olarak tanınmasını teyit etmeleri, iyi komşuluk ilişkilerinin ruhuna uymayacak bir politika izlemekten kaçınacaklarına ilişkin taahhütlerini yinelemeleri ve sınırın açılmasının kararına vurgu yapmalarıdır.*¹²⁰ Bir diğer önemli dikkat çeken nokta ise protokolün yürürlüğe girmesinden sonra iki ay içerisinde sınırın açılması konusunda mutabakata varmalarıdır. Sarkisyan’ın protokollerin açıklanmasından sonra yaptığı Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin Karabağ sorunundan ayrı olduğu şeklindeki açıklaması, Türkiye-Azerbaycan ilişkilerine zarar verme amaçlı olarak değerlendirilmektedir.*

İmzalanan protokolde sürecin tıkandığı görünmektedir. Sürecin tıkanması uluslararası sistemden kaynaklandığı gibi Türkiye’nin beklentilerinden de kaynaklanmaktadır. “*Türkiye açısından ilişkilerin normalleşmesi için Ermenistan yönetiminin soykırım iddialarını uluslararası alanda gündeme taşımaması, Türkiye’nin toprak bütünlüğünün tanınması ve Karabağ sorununda bir çözüm için en azından anlaşmanın sağlanması gereklidir. İmzalanan protokolde tarihi boyuta ilişkin bir alt komisyon kurulacağına ifade edilmesiyle, Türkiye’nin de önerisi olan Ermeni iddialarının araştırması konusuna yer verildiği görülmektedir. Sınırlar konusunda ise uluslararası hukukun ilgili anlaşmalarında tarif edildiği şekliyle iki ülke arasındaki mevcut sınırların tanındığının ifade edilmesiyle Türkiye’nin*

¹¹⁸ **Kasım**, a.g.e., s. 107

¹¹⁹ İmzalanan protokolün orijinal metni ektedir.

¹²⁰ **Kamer Kasım**, “Türkiye ve Ermenistan Arasındaki Protokollerin Analizi”, <http://www.usakgundem.com/yazar/1225/t%C3%BCrkiye-ve-ermenistan-aras%C4%B1ndaki-protokollerin-analizi.html> (Erişim Tarihi:11.06.2010)

*beklentisinin karşılandığı söylenebilir. Karabağ'ın çözümüne ilişkin protokolde bir ifade bulunmamaktadır.*¹²¹

12 Ocak 2010 tarihinde Ermenistan Anayasa Mahkemesi açıkladığı kararında, protokollerin Anayasaya uygun olduğunu ancak bazı maddelerin Ermenistan Anayasa'sına ve Anayasa'nın atıfta bulunduğu 1990 tarihli Bağımsızlık Bildirgesi ile çelişmeyeceğini ifade etmiştir. Kararda Türkiye'nin protokoldeki bütün kazanımları ortadan kaldırıldığı gibi şimdiye kadar Ermenistan hükümetinin Türkiye'ye yönelik açıktan ileri sürmeye cesaret edemediği bazı hususlar da resmîyete geçirilmiştir. Buna göre; Ermenistan öncelikle sınırların açılması için Türkiye'nin ileri sürdüğü Dağlık Karabağ şartını kabul etmediğini Anayasa Mahkemesi kararı haline dönüştürmüştür. İkinci olarak “soykırımın” tartışılmaz olduğunu belirterek “Diplomatik İlişkilerin Tesisi Protokolü” ve “İkili İlişkilerin Geliştirilmesi Protokolü”nde yer alan Ortak Tarih Komisyonu kararının Ermenistan Anayasası'na aykırı olduğu dolayısıyla böyle bir böyle bir komisyonun kurulamayacağını belirtmişlerdir ve bu kararlarıyla “soykırım” suçlamalarına devam edeceklerini de vurgulamışlardır. Üçüncü olarak ise “16 Mart 1921 Moskova ve 13 Ekim 1921 Kars antlaşmaları geçersizdir” diyerek Türkiye'nin protokollerdeki kazanımını ortadan kaldırmaktadırlar. Moskova Antlaşması Sovyet Rusya ile Türkiye Büyük Millet Meclisi arasında imzalanmıştır. Antlaşmayla birlikte her iki devlette kendilerinden önceki döneme (Sovyet Rusya ve Osmanlı Devleti) ait antlaşmaların geçersiz olduğunu ilan etmişlerdir. Sovyetler, Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Ermenistan ve Gürcistan arasında imzalanmış antlaşmalara göre tespit edilmiş olan sınırı, Batu Gürcistan'a geri vermek şartıyla tanıdılar (madde 2). Buna karşılık Sovyetler, Kars ve Ardahan'ın Türkiye'ye ait olduğunu kabul ettiler. Moskova Antlaşmasından yedi ay sonra Sovyetler Birliği'nin aracılığı ile Türkiye ve Kafkas Cumhuriyetleri arasında Kars Antlaşması imzalandı. Moskova Antlaşması'nın hükümlerinin bir tekrarı olan bu antlaşma ile Türkiye'nin doğu sınırı kesinlik kazandı.¹²²

¹²¹ **Kamer Kasım**, “Protokoller ve ABD'deki Karar Tasarısının Ardından Türkiye-Ermenistan İlişkileri”, <http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=1379> 09.03.2010 (Erişim Tarihi:10.06.2010)

¹²² http://www.turkcebilgi.com/moskova_antla%C5%9Fmas%C4%B1/ansiklopedi (Erişim Tarihi: 06.06.2010)

Son olarak ise Ermenistan'ın Bağımsızlık Bildirgesinde yer alan ve Türkiye'nin Doğu bölgesi ile ilgili olarak protokollerde bulunan beşinci maddenin Ermenistan Anayasası'nın baş kısmına atıfta bulunan Ermenistan Bağımsızlık Bildirgesi'ndeki 11. Madde ile çelişemez tespitinde bulunuyor ve bu kararıyla açılmasını istediği sınırları tanımadığını ortaya koyarak Türkiye'den toprak talebinde bulunuyor.¹²³ Türkiye, Ermenistan'ın bu tavrına derhal itiraz ediyor ve Dış İşleri Bakanlığı "söz konusu kararda, Protokollerin lafzına ve ruhuna aykırı önkoşullar ve kısıtlayıcı hükümler zikredildiği tespit edilmiştir" açıklamasında bulunmuştur. Protokollerin onaylanmasının önünde en büyük engel olarak Dağlık Karabağ sorununda bir ilerlemenin olmaması gösterilmektedir. Şimdi ise Ermenistan Anayasa Mahkemesinin aldığı karar ile Dağlık Karabağ engeli gündemin alt sıralarına düşmüştür.¹²⁴

Mahkemenin kararı kesin ve karara karşı temyiz imkanı yoktur. Karara sadece Türkiye değil, Taşnaklar da kızgındır. Taşnaklar Ermenistan Anayasası'nın Ermeni ülkesini yeniden ele geçirme görevi verdiğini düşündükleri için, protokolleri bu göreve ihanet olarak nitelendiriyorlar.¹²⁵

4.2. Ermenistan-Azerbaycan İlişkileri

Azerbaycan Türkleri neredeyse iki asırdır, Ermeni milliyetçileri tarafından zaman zaman, planlı olarak uluslararası hukuk norm ve prensiplerine aykırı olan, insan hakları ihlalinin kitlesel şekilde bozulması ile sonuçlanan bir politikaya ve tecavüze uğramıştır. Ermenilerin Azerbaycan Türklerine yönelik yaptıkları katliamlar ve tecavüzlerden dolayı yüz binlerce Azerbaycanlı hayatını kaybetmiş,

¹²³ **Sinan Doğan**, "Ermenistan Anayasa Mahkemesi'nin 'Gerekçeli' Kararı sonrası Protokoller ve Türkiye-Ermenistan İlişkileri" 11 Şubat 2010, <http://www.turksam.org/tr/a1917.html> (Erişim Tarihi: 07.08.2010)

¹²⁴ **Doğan**, a.g.m.

¹²⁵ **Sedat Laçiner**, "Ermenistan Anayasa Mahkemesi ve Protokoller" 20 Ocak 2010, <http://www.usakgundem.com/yazar/1400/ermenistan-anayasa-mahkemesi-ve-protokoller.html> (Erişim Tarihi: 07.08.2010)

yaşadıkları birçok şehir, kasaba ve köyler dağıtılarak evinden barkından edilmişlerdir. Kafkasya'da Rusya'nın himayesi altında ayakta duran Ermeniler komşularına karşı toprak iddialarına başlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğu bölgeleri ve Güney Kafkasya'nın Azerbaycan Türklerinin oturdukları topraklarda Büyük Ermenistan kurma hayallerini gerçekleştirmek için girişimlerde bulunurlar.¹²⁶

Batının da kışkırtmasıyla Ermeni milliyetçileri 1862, 1878, 1884 yıllarında Türkiye'nin Zeytin, 1880 yılında Sosun, 1884 yılında Van eyaletlerinde soykırımlar yapmışlardır. 1893–1894 yıllarında Türkiye'den Kafkasya'ya 90.000 Ermeni göçmüş ve bunların büyük çoğunluğu Azerbaycan topraklarında iskân edilmiştir. Böylece, 1896 yılında Güney Kafkasya'da göçmen Ermenilerin sayısı 900.000 kişiyi bulmuştur.¹²⁷ Azerbaycan Türklerinin topraklarının Çar Rusya'sı tarafından ellerinden alınması, onların kendi topraklarından göç edilmesi artık Rusya'ya karşı bir milli uyanış hareketi oluşturmuştur. 20. yüzyılın başlarından itibaren *Taşnaklar* mücadele meydanını Türkiye'den Güney Kafkasya'ya, özellikle Azerbaycan'a geçirdiler. Kafkasya eyaletlerinde ne kadar çatışma ve kargaşa oluyorsa, buna Erivan Ermenileri yol açmıştır. Bu yalnızca Erivan'da veya Ermenistan'da böyle değildi.

Ermeni Cumhuriyeti kurulana kadar ve kurulduktan sonra, 1918–1920 tarihlerinde bu topraklarda oturan Azerbaycan Türklerine karşı tarihte benzeri olmayan vahşilikler yapılmıştır. Azerbaycan Devlet Tarihi Arşivi'ne göre, 1918–1920 tarihlerinde Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Parlamentosu ve hükümetine Erivan, Zengezur, Nahçıvan, Ordubad ve diğer bölgelerden gönderilmiş bir çok dilekçe ve mektuplarda Ermeni çetelerinin Azerbaycan halkına karşı yaptıkları vahşetler hakkında geniş bilgiler vardır.¹²⁸ SSCB içerisinde uzun yıllar birlikte yaşayan iki ülke Rusya'nın da güttüğü politikalar çerçevesinde özellikle SSCB'nin dağılma sürecinden sonra büyük çaplı çatışmalara sürüklenmiştir. Birbirine siyasi ve ekonomik bakımdan aşırı ihtiyaç duymalarına karşın aralarındaki savaş durumuna bir türlü son verememişlerdir.

¹²⁶ **Yusif Hasanov**, “Rus Yönetimi Altında Ermeniler İle Azerbaycan Türkleri Arasında İlişkiler” Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2008, s. 13.

¹²⁷ **Hasanov**, a.d.t., s. 13.

¹²⁸ **Hasanov**, a.d.t., s. 35.

“Bağımsızlığından itibaren Azerbaycan’ın iç ve dış politikada en fazla uğraştığı konular Karabağ sorunu ve enerji kaynaklarının en verimli şekilde uluslararası pazarlara ulaştırılması olmuştur.”¹²⁹

4.2.1. Dağlık Karabağ Sorunu

Harita 2: Dağlık Karabağ Haritası

130

Karabağ coğrafi konum olarak Azerbaycan’ın Kür ve Aras ırmakları ile Ermenistan’ın Sevan gölü arasında bulunan yaklaşık olarak 18000 km² büyüklüğündeki bölgedir. Bu bölge içinde stratejik önemi de olan 4300 km²’lik dağlık bir yapıya sahip olan kısmına “Dağlık Karabağ” adı verilmiştir. Karabağ bölgesi Türklerin ve Müslüman halkın çoğunluğunu oluşturduğu bir bölgedir. Dağlık

¹²⁹ **Kamer Kasım**, *Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya*, Ankara: USAK Yayınlar, 2009, s. 19.

¹³⁰

http://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:Da%C4%9Fl%C4%B1k_Karaba%C4%9F_haritas%C4%B1.PNG (Erişim Tarihi: 19.07.2010)

Karabağ; Azerbaycan, Ermenistan ve İran arasında jeopolitik ve jeostratejik öneme sahip olup bölgesel bir sorun teşkil etmektedir. SSCB'nin 1918'de yıkılmasıyla kurulan bir Ermeni devleti ortaya çıkmış ve Sevr Antlaşmasında vaat edilen toprakları ele geçirmek için Türklerle savaşıyan Ermenilerin yenilgiye uğraması sonucu günümüz sınırlarını kabul etmek zorunda kalmış ve kısa bir süre sonra Sovyetler Birliği'ne katılmıştır.

*Azerbaycan ve Ermenistan'ın bağımsızlıklarını ilan etmeleri ve Dağlık Karabağ'daki yapımında kendisini 'Dağlık Karabağ Cumhuriyeti' olarak adlandırmasının ardından daha önce Sovyetler Birliği'nin bir iç sorunu olan Karabağ devletlerarası bir soruna dönüşmüştür.*¹³¹ Ermeni kuvvetlerinin Azerbaycan topraklarına yönelik saldırıları devam ederken bunların içinde uluslararası alana Karabağ sorununun taşınmasında çok etkili olması bakımından Hocalı katliamının ayrı bir önemi vardır. Hocalıyı ele geçiren Ermeniler binin üzerinde sivilin ölmesine sebep olan katliamı yapmışlardır. Hocalı katliamı Azerbaycan açısından önemli bir kayıptır. Hocalı katliamında Rus askerlerinin Ermenilere yardım ettiği iddiaları Azerbaycan- Rusya ilişkilerinin de gerilmesine neden olmuştur.¹³²

Kafkasların tamamının Sovyet hâkimiyetine girmesiyle birlikte Dağlık Karabağ özerk bölgesi kurulmuş ve Azerbaycan'a bağlanmıştır. 7 Temmuz 1923'te Azerbaycan, Sovyet Sosyalist Cumhuriyet dâhilinde Dağlık Karabağ¹³³ Özerk bölgesi resmen kurulmuştur.¹³⁴ Ermeni kaynaklarına göre o sıralarda nüfusun büyük çoğunluğu Ermeni olan Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'a bağlanmasının esas nedeninin 'böl ve yönet' politikası olduğu belirtilmektedir.¹³⁵ SSCB tarafından jeopolitik nedenle 19. yüzyılda sorun haline getirilen, Ermenilerin azınlıkta olduğu, çoğunlukla Türk unsurların bulunduğu Karabağ Azerilerin oluşturduğu bir hanlıktı.

¹³¹ **Kasım**, a.g.e., s. 31

¹³² gös. yer.

¹³³ Karabağ tarihinde ilk defa Dağlık (yukarı) ve Ova (Aşağı) Karabağ coğrafi adı altında bölünmüştür.

¹³⁴ **Dedeyev**, a.g.e., s. 28

¹³⁵ **Ömer E. Lütem**, "Karabağ Sorunu",

[Http://63.233.183.104/Search?Q=Cache:Enkmiflochsj:Www.Hannover-Bk.De/Ermeni/3.Doc+%22karaba%C4%9F+Sorunu%22&Hl=Tr&Ct=Clk&Cd=4&Gl=Tr](http://63.233.183.104/Search?Q=Cache:Enkmiflochsj:Www.Hannover-Bk.De/Ermeni/3.Doc+%22karaba%C4%9F+Sorunu%22&Hl=Tr&Ct=Clk&Cd=4&Gl=Tr)

SSCB Kafkasya'yı ele geçirdikten sonra bölgenin idaresini kolaylaştıracağı düşüncesiyle Ermeni nüfusunun arttırılması politikasını benimsenmiştir. Bu doğrultuda Osmanlı İmparatorluğu'nun doğu bölgesinde ve İran'da yaşayan Ermenileri bölgeye yerleştirmeye çalışılmıştır ve buna paralel olarak bölgedeki Müslüman halkın bir kısmı Azerbaycan'ın diğer bölgelerine göç etmeye başlamıştır.¹³⁶ Hukuken Azerbaycan sınırları içerisinde olan Dağlık Karabağ, hem İran hem de Türkiye'den getirilen Ermenilerin yerleştirilmesiyle bölgede Ermeni nüfusu arttırılarak, Ermeniler Dağlık Karabağ üzerinde hak iddia etmeye başlamışlardır.

1 Aralık 1920'de ve 1921'de Sovyetler Birliği Karabağ'ın Azerbaycan'a ait olduğunu resmen teyit etmiştir. Dağlık Karabağ çatışması Rusya açısından Kafkasya'da kilit bir noktadır. Dağlık Karabağ, Karabağ'daki Ermenilerin 1988 yılında Ermenistan'a bağlanma istekleriyle başlamıştır. 1991 yılında SSCB'den ayrılan devletlerin bağımsızlıklarını ilan etmeleriyle Dağlık Karabağ'daki Ermenilerin "Dağlık Karabağ Cumhuriyeti"ni ilan etmeleriyle farklı bir boyut kazanmıştır. Dağlık Karabağ Sorunu sadece Ermenistan Azerbaycan arasında değil, tüm Kafkasya'yı ilgilendiren boyuta taşınmıştır. Azerbaycan ve Ermenistan'ın politik ve ekonomik istikrarını etkilerken, bölgesel güçler arasındaki rekabeti de daha tehlikeli kılmıştır. SSCB dağılmadan Dağlık Karabağ'da başlayan çatışmalar, SSCB içerisinde Karabağ Ermenilerinin Azerbaycan'dan ayrılıp Ermenistan'la birleşme taleplerini istikrarı bozucu bir hareket olarak nitelendirmekteydiler ve Karabağ Ermenilerinin bu taleplerini reddettiler. *"Ermeniler, Ermeni Ulusal Hareketi adlı bir örgütlenmeye giderek, Karabağ'ı Ermenistan'a bağlama çabalarına devam etmişlerdir. Silahlı grupların devreye girmesiyle merkezi otorite kontrolü kaybetmeye başladı. Kısa bir süre Moskova, Karabağ üzerinde doğrudan kontrolünü ilan etti. Bunun Kasım 1989'da kaldırılmasıyla Dağlık Karabağ yeniden Azerbaycan'ın kontrolüne geçmiştir. Ancak bunu kabul etmeyen Ermeniler, Dağlık Karabağ'ın Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin bir parçası olduğunu ilan ettiler. İki*

¹³⁶ Lütem, a.g.m.

taraf arasındaki çatışmalar Azerbaycan, Ermenistan ve hatta Dağlık Karabağ'ın bağımsızlıklarını ilan etmeleriyle farklı bir boyuta taşınmıştır.”¹³⁷

1980’li yılların sonuna gelindiğinde Sovyetlerde göreceli bir liberalleşmenin başlamasıyla, Ermenistan ve Karabağ’da kısa sürede milliyetçilik akımları ortaya çıkmış ve Karabağ’ın Ermenistan’a bağlanması talepleri yoğunluk kazanmıştır. “Muhtar Cumhuriyet” statüsünde bulunan Dağlık Karabağ’ın bağımsızlık istekleri 1987 yılından itibaren Ermeniler tarafından çeşitli platformlarda seslendirilmeye başlanmıştır.¹³⁸ Bu talepleri Ermenistan’ın desteklemesi Azerbaycan ve Ermenistan arasında önemli sıkıntılara yol açmıştır. SSCB’nin dağılma aşamasında Ermenistan’ın bölgedeki hak iddiası yeni bir ivme kazanarak Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki Dağlık Karabağ savaşı, her iki ülkenin de henüz SSCB’nin bir parçası olduğu 1988 yılında başlamış ve 1992 yılında genel bir hal almıştır. Savaş sonunda Rusya’nın aktif desteği ve katılımı ile Azerbaycan topraklarının beşte biri Ermenistan tarafından işgal edilmiştir. Bu savaş sonucu yaklaşık bir milyon insan öz vatanlarında göç ederek, sığınmacı durumuna düşmüştür.¹³⁹ “Rusya Azerbaycan ve Ermenistan arasında kanlı savaşa neden olan Yukarı Karabağ sorunu ile ilgili olarak Ermenistan’a ciddi şekilde askeri ve ekonomik yardımda bulunmuştur. Ermenistan bu askeri, ekonomik ve politik destek sayesinde yalnız Yukarı Karabağ’ı kontrol altına almakla kalmayıp Azerbaycan topraklarının % 20’ sini de işgal etmiştir.”¹⁴⁰ Ermenilerin bölgeye gelmeye başlamaları ve özellikle Balkan Savaşlarından sonra yoğun göçlerin olmasıyla Karabağ’da etnik yapıyı değiştirmeye başlamış Ermenilerin çoğunlukta olmaya başladığı bir bölge haline gelmiştir.¹⁴¹ Birinci Dünya savaşı sırasında Rusya’nın yanında yer alan Ermeniler, günümüze kadar zaman zaman yaşanan Azerbaycan – Ermenistan arasında silahlı çatışmalara sebep olan anlaşmazlıklara yol açmıştır.

¹³⁷ **Kamer Kasım**, “Rusya Ermenistan İlişkileri: Bölgesel Hegemon Güç ile Stratejik Ortağı Arasındaki İlişki”, *Rusya Stratejik Araştırmaları-1*, ed. İhsan Çomak, İstanbul: Tasam Yayınları, 2006, s. 236.

¹³⁸ **Lütem**, a.g.m.

¹³⁹ **Dedeyev**, a.g.e., s. 12

¹⁴⁰ **Ömer Kocaman**, “Ermenistan Politikasında Değişim Sinyalleri: Tek Boyutlu Siyasetten Çok Boyutlu Siyasete mi?”, *Rusya Stratejik Araştırmaları-1*, ed. İhsan Çomak, İstanbul: Tasam Yayınları, 2006, s. 248.

¹⁴¹ **Lütem**, a.g.m.

Ermenistan 15 Haziran 1988’de Karabağ’ın Ermenistan’a bağlanmasına dair aldığı kararı Sovyetler Birliği Meclisine ve Azerbaycan meclisine sunmuş, ancak Azerbaycan Meclisi 17 Haziranda toprağının kendi rızası olmadan değiştirilemeyeceği hükmüne dayanarak kararı geçersiz saymıştır. Ermenistan’ın ardından Karabağ Meclisi de 12 Temmuz 1988’de Ermenistan’a bağlanmayı istemiştir. Bu konu Sovyetler meclisinde görüşülerek 18 Temmuzda Karabağ’ın talebi reddedilmiştir.

Azerbaycan ve Ermenistan’ın 1991’de bağımsızlıklarını kazanmalarının ardından 26 Kasım 1991’de Azerbaycan Karabağ’ın özerklik statüsünü feshederek bölgeyi doğrudan merkezi yönetime bağladığını açıklamıştır.¹⁴² Bu kararın ardından Sovyetler Birliği Ermenistan ve Azerbaycan’dan Karabağ’ın hukuki statüsünde herhangi bir değişikliğe mahal verecek bir karardan kaçınmalarını istemiş ve iki tarafta bunu kabul etmiştir. Bu karar, Karabağ’ın hukuken Azerbaycan’a bağlı olmasından dolayı Azerbaycan lehine bir karar olmuştur. 1992 yılında Rus askerlerinin Karabağ’dan çekilmeleri ardından sorun savaş boyutuna dönüşmüş ve 1992 ortalarına gelindiğinde Karabağ Ermeni olmayan nüfustan arındırılmış ve Rusların yardımıyla da 1993- 1994 yıllarında Karabağ ve çevresinde geniş bir çemberi ele geçirmiş ve Ermenistan ile doğrudan kara bağlantısı sağlamıştır. %20’si işgal altında olan Azerbaycan topraklarında yaşanan katliamlar 1992 yılında sorunun uluslararası medyaya taşınmasına kadar uluslararası toplum bu duruma bir tepki göstermemiştir. Bu işgal uluslararası hukuka aykırı olduğu için hiçbir devlet bu işgali kabul etmemiştir. Soğuk Savaş sonrası dönemde Rusya’nın tekrar bölgede etkili olma yönündeki politikalarının olayı alevlendirici yönde olmasının neden gösterilebileceği Karabağ Sorununun uluslararası alanda bir baskı olmadan çözüme ulaştırılması oldukça zor görünmektedir.

Sovyetler Birliğinin dağılma sürecinden önce başlayan, Azerbaycan ile Ermenistan’ın bağımsızlığıyla bölgesel sorun haline gelen ve diziler halinde gerçekleştirilen arabuluculuk çabalarına rağmen çözüme ulaştırılamayan Karabağ sorunu, 1988 yılından başlayıp 1994 ateşkesine kadar yaklaşık 25000 kişi hayatını

¹⁴² **Oran**, a.g.e., s. 401.

kaybetmesine ve bir milyona yakın Azeri Türkünün göç etmesine yol açmıştır.¹⁴³ Karabağ bu bölgeyi çevreleyen yedi Azerbaycan ilinin Ermeni güçleri tarafından ele geçirilmesi, Azerbaycan topraklarının %20 sinin işgal edilmesi ve 1 milyon kadar Azerbaycan vatandaşının mülteci durumuna düşmesine neden oldu. 1994 yılında çarpışmalar sona erdi, ancak taraflar arasında halen kalıcı bir çözüm sağlanamadı. Sorunun çözümü için bugüne kadar Birleşmiş Milletler, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı Minsk Grubu, Birleşmiş Milletler Konseyi gibi birçok uluslararası kuruluş arabuluculuk çalışmalarında bulundu, ancak önemli bir ilerleme sağlanamadı.¹⁴⁴

Azerbaycan BM'den sorunda daha aktif olmasını istemiş ve 14 Mart 2008'de BM Genel Kurulunda 39 oya karşı 7 oyla kabul edilen kararda işgalin sona ermesi, işgal altındaki topraklardan sürülen nüfusun geri dönmesi için gerekli ortamın sağlanması yönünde vurgu yapılmıştır.¹⁴⁵ Ermenistan'ın Karabağ'dan çekilmesi ve göç etmek zorunda kalan Azeri halkın tazminatları ödenerek yeniden topraklarına dönmesi maddelerini içeren karar, Birleşmiş Milletlerin Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne destek vermesi olarak yorumlanıyor. Azerbaycan açısından diplomatik bir zafer olarak kabul edilen Birleşmiş Milletler Genel Kurulu kararı Ermenistan'a bir uyarı niteliği taşıyor. Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü tanımayan Ermenistan için kararın herhangi bir bağlayıcılığı olmasa da, Ermenistan kaynakları kararın sürdürülen barış sürecine katkıda bulunmayacağı yorumlarında bulunuyor. Karabağ sorununun çözümü için oluşturulan Avrupa Güvenlik Ve İşbirliği Teşkilatı Minsk Grubu üyesi olan Türkiye'de Birleşmiş Milletler kararı için lehte oy kullanan ülkeler arasında bulunuyor. Türkiye Karabağ sorununun Minsk süreci kapsamında uluslararası hukuk ülkeleri çerçevesinde çözülmesini istiyor. Alınan kararda, Türkiye'nin bu isteğini destekler şekilde Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun Minsk Grubunun çözüm adına çabalarını arttırmasını istediği vurgulanıyor. Karabağ sorunu Azerbaycan ve Güney Kafkasya'da istikrarın sağlanamamasındaki önemli etkenlerden biridir. Bölgede 1994 yılında imzalanan ateşkes protokolüne rağmen

¹⁴³ **Kamer Kasım**, "Karabağ Sorununda Gelinek nokta"

<http://www.turkishweekly.net/turkce /yorum.php?id=616> (Erişim Tarihi: 24.4.2008)

¹⁴⁴ **Yıldız Deveci Bozkuş**, "PKK; Dağlık Karabağ'a Yerleşebilir mi?", *Stratejik Analiz*, Sayı: 93 Ocak 2008 Ankara s.s. 8-9

¹⁴⁵ **Kasım**, a.g.m

zaman zaman çatışmalara neden olan ihlaller, uluslararası platformda da güvenliğe yönelik bir tehdit olarak görülmeye devam ediyor. Birleşmiş Milletlerde kabul edilen yeni kararda bu tehdit, Ermeni güçlerinin, “tamamen, derhal ve koşulsuz” bir şekilde Azerbaycan topraklarından geri çekilmesi çağrısıyla teyit edilmiş oldu. Karabağ’daki Ermenistan işgalinin ardından bu bölgedeki Azeri nüfus göçe zorlanarak bölgeyi terk etmek zorunda bırakılmıştı. Karar, Karabağ’da yaşayan Azeri ve Ermeni halkın güvenliklerinin garanti altına alınmasını ve Karabağ’dan göç etmek zorunda kalmış Azeri halkın tazminatları ödenerek topraklarına dönmesini destekliyor. Kararın aleyhine oy kullanan ülkeler arasında, Karabağ çözümü için kurulan AGİT Minsk grubu eş başkanı olan ülkeler ABD, Rusya ve Fransa’nın olması dikkat çekti. Aleyhte oy kullanan diğer ülkeler ise Ermenistan, Hindistan, Angola oldu. BM’nin aldığı kararın bağlayıcılığı olmasa da; Azerbaycan’ın Karabağ işgalini ve Ermenistan’ın Karabağ’ın bağımsızlığı için savunduğu gayri meşru gerçekleri uluslararası kamuoyuna duyurması veya hatırlanmasını sağladığından, sorunun çözümüne katkıda bulunacağı aşikâr.¹⁴⁶

4.3. Ermenistan-Gürcistan İlişkileri

Gürcistan, Ermenistan Güney Kafkasya’nın küçük iki komşu devletidir. Ermenistan, dış dünya ile bağlantısını kuzeyde Gürcistan, güneyde İran üzerinden sağlamaktadır. Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Birliği’nin dağılması üzerine, bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Ermenistan, Gürcistan yetkililerinin resmi ziyaretlerinde yaptıkları karşılıklı olumlu açıklamalarına rağmen, iki ülke ilişkilerine rekabet ve güvensizliğin hâkim olduğunu gözlemlemek mümkündür. Bu güvensizlik ve rekabet ilişkileri önemli ölçüde etkilemektedir. Ermenistan Gürcistan ilişkileri karmaşık bir şekilde gelişmiştir. Ermenistan’ın Azerbaycan ve Türkiye ile olan problemleri sebebi ile Türkiye ve Azerbaycan sınırlarının kapalı olması Gürcistan’ı

¹⁴⁶ **Oya Eren**, “BM Kararı Azerbaycan’ı Sevindirdi”, *Stratejik Analiz*, Sayı: 97 Mayıs 2008, s. 10-11

Ermenistan için çok önemli hale getirmiştir. Gürcistan sınırında oluşan bir sıkıntı Ermenistan'da çok ciddi ekonomik kayıplara sebep olmaktadır. Buna rağmen Ermenistan'ın Kafkasya'daki ayrılıkçı hareketlere yönelik politikası Gürcistan'ın menfaatlerine ters düşmektedir.¹⁴⁷

Gürcistan'daki Ermeni nüfusu 2002 nüfus sayım sonuçlarına göre; 248.929 Ermeni yaşamaktadır, bu oran genel nüfusun yüzde 5,7'sine karşı gelmektedir. *Ermeniler, Gürcülerce coğrafi bölge olarak Cavaheti adı verilen, (bölgeye Ermeniler Cavah demektedirler) Gürcistan'ın güneyindeki Sameshi-Cavaheti vilayetine bağlı Ahalkale ve Ninosminde rayonlarında yoğun olarak yaşamaktadırlar.* Abhazya'da da ortalama 70 bin Ermeni bulunmaktadır. Bu sebeplerledir ki Ermeni azınlığı konusu Cavaheti ve Abhazya konusunda kendini göstermektedir.¹⁴⁸

Ermenistan'ın Rus merkezli ve irredentist politikaları Gürcistan açısından hem olumsuz hem olumlu sonuçlar doğurmuştur. Birincisi, Ermenistan'ın Rusya'ya bağımlılığının, bağımsızlığı için ağır bedeller ödeyen Gürcistan tarafından şüphe ve tedirginlikle karşılanması bağımsızlığına yönelik tehdidi artırıcı etken olmasıdır. İkincisi, Ermenistan'ın Rus desteğine dayalı irredentist politikasının, Gürcistan'daki Ermeni azınlığı için önemli bir güvenlik sorunudur. Bu iki sonuç Gürcistan'da Ermenistan'a karşı var olan tarihten gelen güvensizliği arttırmaktadır. Bir diğer faktör; Ermenistan'ın politikalarının, Ermenistan'ın Gürcistan'a bağımlılığına sebep olmaktadır.

Gürcistan Ulusal Güvenlik Doktrinin de; Türkiye ve Azerbaycan stratejik ortak olarak tanımlanmıştır. Bu durum, Azerbaycan ve Türkiye karşı tarihsel düşmanlık besleyen Ermenistan tarafından tehlikeli bir etken olarak düşünülmektedir. Ermeni aydınları kendi çıkarları doğrultusunda Rusya-Ermenistan-İran jeopolitik ekseninin varlığını alkışlarken Gürcistan'ın tarafsız olmasını istemektedirler. Özellikle Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol, Bakü-Tiflis-Erzurum doğal gaz

¹⁴⁷ **Kasım**, a.g.e., s. 83.

¹⁴⁸ **Kamil Ağacan**, "Ermenistan Gürcistan İlişkileri", <http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=364> sonbahar 2005, (Erişim Tarihi: 31.01.2010)

boru hatları ve Bakü-Tiflis-Kars demiryolu hattında Gürcistan'ın rol alması Ermenistan'da düşmanlık da içeren bir kıskançlıkla karşılanmaktadır. Ermenistan uyguladığı politikaların sorumluluğunu üstlenmek yerine, Gürcistan'ı bu bölgesel projelerde yer alarak Ermenistan'ı "izole" etmeye çalışmakla itham etmekte ve adeta bu durumu "ihamet" olarak algılamaktadır.¹⁴⁹

Ermenistan-Gürcistan ilişkilerini etkileyen bir diğer konu toprak bütünlüğü meselesidir. Bu konu, iki ülke ilişkilerinde iki biçimde ortaya çıkmaktadır. Birincisi, fikri düzlemde. Yürütülen etnik temizlik sonucunda mono-etnik bir yapıya ulaşan Ermenistan, Dağlık Karabağ sorunu sebebiyle ulusal azınlıkların, uluslararası hukukta sömürge toplumları için geçerli olan, kendi kaderini tayin hakkını savunmaktadır. Ayrıca Ermenistan, Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrası ortaya çıkan Abhazya, Güney Osetya ve Dağlık Karabağ sorunlarının bütün özgün koşullarına rağmen aynı nitelikli sorunlar olduğunun ve gelecek statülerinin de bir birini etkileyeceğinin farkındadır. Bu sebeple bir taraftan Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü tanımakla birlikte diğer taraftan da Abhazya ve Güney Osetya'daki ayrılıkçı yönetimlere sıcak yaklaşmaktadır¹⁵⁰.

Ermenistan-Gürcistan arasındaki tarihsel güvensizlik, iki ülkenin bağımsızlığı sonrası ilişkilerini etkilemiştir. Aynı zamanda farklı stratejik yönelim ve ulusal hedefler ile bu doğrultuda atılan adımlar var olan güvensizliği yeniden beslemiştir. Böylece, iki ülke ilişkilerine karşılıklı güvensizlik sarmalının hakim olduğu söylenebilir. Bununla birlikte, günümüzde özellikle Ermenistan'ın Rus destekli irredentist politikalarının, hatırı sayılır bir Ermeni azınlığı içinde barındıran Gürcistan'da yarattığı tedirginliğin iki ülke ilişkilerinde belirleyici olduğu gözlemlenmektedir.¹⁵¹

¹⁴⁹ Ağacan, a.g.m.

¹⁵⁰ gös. yer.

¹⁵¹ gös. yer.

4.4. Ermenistan-İran İlişkileri

Ermenistan İran'ın Kafkasya politikasında bir kaldıraç görevi görmektedir. Ermenistan'ın Azerbaycan'la gergin ilişkisi, Azerbaycan'ın büyümesini ve İran'daki Türkler için bir çekim merkezi olmasını engellemektedir. Ayrıca Azerbaycan Ermenistan çatışması, her iki devleti İran'a doğru itmektedir. Ermenistan İran açısından Batıya karşı Rusya safında tutulması gereken bir ülke konumundadır. İran, Rusya'ya karşı bağımlı bir dış politika izlediği bilinen Ermenistan'ın Rusya'dan batıya yaklaşmasından endişe duymakta ve bunu engellemek için kendisi de Ermenistan'ı destekleyerek onu rahatlatmak istemektedir. İran, Ermenistan'ı Türkiye'nin Kafkasya'daki etkinliğini sınırlandırmanın araçlarından biri olarak görürken, bir taraftan da Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Ermeni diasporasının kendisine küresel politikalara müdahil olacak bazı kapılar açabileceğini düşünmektedir.

İran Dağlık Karabağ sorununu milli güvenliğini tehdit eden unsurlar arasında değerlendirmektedir. Bunun ilk nedeni, sorunun İran'a komşu iki ülke arasında cereyan etmesidir. 1993'te İran sınırı yakınlarında gerçekleşen çatışma, sığınmacı akınıyla karşılaşma korkusu veya yabancı güçlerin muhtemel askeri müdahalesi gibi nedenlerle İran'ı kaygılandırmıştır. Diğer neden ise, çatışmalar sırasında İran'ın Azerbaycan'ı desteklemesi, İran toplumunda özellikle Azerbaycan Türklerini rahatsız etmiş, Dağlık Karabağ sorunu milliyetçi duygusal bir zemin oluşturmuş, Azerbaycanlı öğrencilerin, şairlerin ve aydınların birinci söylemi haline gelmiş ve bu doğrultuda Tebriz ve Tahran'da "İran'ın Ermeni yanlısı" politikalarını protesto eden gösteriler düzenlenmiştir. İran, Karabağ sorununda çelişkili söylemler ortaya atmıştır. Bir yandan Karabağ bölgesinin Azerbaycan toprak bütünlüğü içinde olduğunu açıklarken, diğer yandan da buradaki çatışmaya Dağlık Karabağ'da yaşayan Ermeniler ile Azerbaycan devletinin savaşı görünümü verme eğilimi içinde olmuştur. Bu açıdan bakıldığında Ermenistan sadece Dağlık Karabağ'da yaşayan Ermenileri desteklemiştir. Diğer taraftan genelde Ermenistan- Azerbaycan savaşını

Ermeni-Müslüman savaşı olarak tanımlamaktan mümkün olduğunca kaçınmış ve bu çatışmayı etnik bir çatışma olarak nitelendirmeye çalışmıştır. Ancak zaman zaman İranlı yetkililerin bölgedeki “Müslüman halk”tan söz ettiklerini görmüştür. Örneğin Haziran 1993’te Tebriz’deki bir gösteride halka seslenen İran dini lideri Hamaney, “Ermenistan devleti ve Karabağ Ermenileri bölgedeki Müslümanlara zulüm uygulamaktadır.” Demiştir. İran liderinin Karabağ Ermenilerini Ermenistan’dan ayrı biçimde nitelemesi ise dikkat çekicidir. İran Dağlık Karabağ sorununu temel olarak bölgedeki dinsel ve etnik farklılıkları potansiyel bir istikrarsızlık alanı olarak görmektedir. Kafkasya’daki her türlü sıcak çatışma ve kontrolsüz istikrarsızlığın kendi milli güvenliğini tehdit ettiğini düşünmekte, bu çerçevede her türlü çatışmaya karşı çıkmaktadır.¹⁵²

Türkiye-Ermenistan arasındaki ilişkilerin iyileştirilmesi konusunda başta ABD olmak üzere Rusya ve İran gibi bölge ülkelerinden de farklı açıklamalar gelmektedir. Özellikle İran, Türkiye-Ermenistan arasındaki sorunların çözümü konusunda arabulucu olmaya hazır olduğunu sık sık çeşitli beyanatlarla dile getirmiştir. İran’ın bu ‘arabuluculuk’ önerisine Türkiye tarafından sıcak bakılmamıştır. Bunun iki nedeni olduğunu söylemek mümkündür. Birincisi Türkiye’nin Ermenistan’la arasındaki sorunların çözümü konusunda araya üçüncü bir ülkeyi dâhil etmek istememe ihtimalidir. İkincisi ise Türkiye’nin resmi yetkililerce de belirtildiği üzere Ermenistan’la zaten bir takım görüşmeleri yürütüyor olmasıdır.

153

¹⁵² **Arif Keskin**, “İran’ın Kafkasya Politikası”, *Stratejik Analiz*, Sayı: 94 Şubat 2008, Ankara s.s. 49-54

¹⁵³ **Yıldız Deveci Bozkuş**, “İran’ın Türkiye-Ermenistan İlişkilerinde Arabuluculuk Girişimleri”, *Stratejik Analiz*, Sayı: 101 Eylül 2008, s.12-13

4.5. Ermenistan-Rusya İlişkileri

SSCB'nin dağılması ve Soğuk Savaşın sona ermesiyle yeni devletler ortaya çıktı. 1991 yılında bağımsızlığına kavuşan Ermenistan, Rusya ile işbirliği arayışına girmiş ve Kafkasya'da Rusya'ya en yakın politika izleyen ülke olmuştur. Ermenistan üzerinde etkin olan ülke Rusya'dır. Rusya'nın ekonomik, siyasi ve kültürel etkisi Ermenistan üzerinde kendisini göstermektedir. Kadife devrimler sayesinde Ermenistan, Rusya'nın Kafkasya'daki en önemli kalesi haline gelmiştir. Rusya bu gelişmelerle Ermenistan üzerindeki baskısını arttırmaya başlamıştır.

4.5.1. Rusya'nın Ermeni Sorununa Yaklaşımı

Rusya'nın Ermeni sorununa yaklaşımı diğer ülkelerden ve Ermeni politikalarından daha farklıdır. Rusya Ermeni politikasını kendi iç politika araçlarından biri olarak kullanmaktaydı. Rusya'nın sıcak denizlere inme politikası ve bunun ekseninde güçlü bir kara ve deniz devleti olmayı gerçekleştirme hedefi vardır. Bu hedefler doğrultusunda politikalarını belirleyen Rusya, Küçük Kaynarca Antlaşması ile Karadeniz sahillerine ulaşmış ve Osmanlı İmparatorluğu'nda ki Hristiyanlar koruyuculuğu hakkını elde etmesi Rusya'nın işlerini kolaylaştırmıştır.

Bu bağlamda baktığımız zaman Ermenistan'ın bulunduğu bölge Rusya açısından oldukça önemlidir. Bunun nedenlerine kısaca değinirsek;

-Sıcak denizlere inmek için Rusların kullanabileceği ikinci güzergâh Ermenilerin yaşadığı topraklardan geçiyordu. Ayrıca Ermeniler, Anadolu'da Erzurum'dan Mersine uzanan bir coğrafyada yaşıyorlardı. Bu bölgede Rusya'nın hamiliğinde kurulacak olan bir Ermeni devleti Rusya'nın sıcak denizlere inmesi anlamına geliyordu.

- Rusya'nın Doğu cephesinde Osmanlı İmparatorluğu ile yaptığı savaşlarda Ermeniler Rusya'ya yardımda bulunuyorlardı. Rusya Ermenileri Osmanlı İmparatorluğu'na karşı her zaman kullanabilirdi.

- Rusya, İngiltere'nin denetiminde bulunan Hindistan'ı ve Hint Yolunda hâkimiyet kurmak ve İngiltere'ye karşı girişeceği bir mücadelede İngiltere'yi zorlayabilmek için Ermeni toprakları Rusya'nın işine yarayabilirdi.

- Ortadoğu topraklarında petrolün bulunması ve büyük devletlerin dikkatlerini bölgeye çevirmesi Rusya'nın da bölgede yoğunlaşmasına neden olmuştur.

- Rusya Osmanlı İmparatorluğu ile olan mücadelelerinde olduğu gibi İran ile olan mücadelelerinde Ermenilerden yararlanıyordu.

1890'lı yıllara kadar yani Ermenilerin bağımsızlığını savunduğu döneme kadar Rusya Ermenilerin ezilen halk olduğunu ve bağımsızlık yönündeki tezlerini desteklemekle birlikte Ermenilere isyan ve ihtilal gibi konularda fikirler vererek galeyana getirmiş, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı isyana teşvik etmiştir. Berlin Anlaşması ile birlikte Rusya Ermeniler üzerindeki nüfuzu İngilizlere kaptırmıştır. İngilizlerin Rusların güneye inmesini engelleyecek şekilde bir Ermenistan kurmak istemesi çıkarlarına ters düşmüştür. Bu durum 1910'lu yıllara kadar sürmüştür. Bu dönemde Rusya Ermenilere karşı tekrar bağımsızlık vaatlerinde bulunmaya başlamıştır. İngiltere'nin İran bölgesine nüfuzunun başlaması ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşında Almanya'nın yanında yer alması sürecini hızlandırmıştır. Bu dönemde Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na Ermenilerin bağımsız devlet kurmaları yönünde baskılar yapmaya başlamıştır. Ermenilere ise savaşta kendilerine fayda gösterdikleri takdirde bağımsızlık vaat etmiştir. Bu süreçte Rusya Ermenistan'ı kışkırtmak ve savaşta kullanmak için çeşitli politikalar izlemiştir. Bunların bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz:

- a) Bağımsızlık vaatlerinde bulunarak Ermenileri Rusya'ya yakınlaştırma,
- b) Ermeni Çetelerine silahlı eğitim verip, gerekli cephaneleri tedarik ederek kendilerini güvende hissetmelerini sağlamak,

- c) Ermeni ileri gelenlerine kendi bünyelerinde hizmet hakkı vererek ve onların yardımı ile bölgede propaganda yapmalarını sağlamak,
- d) Rusya bünyesinde yaşayan Kafkas Ermenileri kullanıp faaliyet gösterecek Ermeni çeteleri oluşturmak.

Rusya'nın Kafkasya'daki temel amacı Amerika Birleşik Devletleri'nin bölgedeki güçler üzerindeki etkisini azaltmaktır. Rusya ekonomik açıdan bölge üzerindeki zayıflığını askeri varlığını pekiştirerek telafi etmeye çalışmaktadır. Rusya Kafkasya'daki güvenlik ve savunma konusuna önem vermesinden dolayı askeri üslure ve ikili ya da çok taraflı antlaşmalara önem vermektedir.¹⁵⁴ *“Güvenlik antlaşmalarından en önemlisi Mayıs 1992’de imzalanan Taşkent Ortak Güvenlik Antlaşmasıdır. Ermenistan’ın da taraf olduğu bu antlaşmanın dördüncü maddesi antlaşmaya taraf olan ülkelerden birine yönelecek bir saldırının tüm taraf ülkelere yönelik bir saldırı sayılacağı belirtilmektedir. “Yakın çevre” politikası ile birlikte Rusya Kafkasya’da Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan üzerindeki etkisini artırmaya yönelmiş ve hem askeri varlığının bölgede devamını hem de özellikle bölge enerji kaynaklarının uluslararası pazarlara ulaştırılmasında kontrolü elinde tutma politikası izlemiştir.”*¹⁵⁵

Ermenistan’da 27 Kasım 2005 tarihinde yapılan Anayasa referandumu ile yeni düzenlemeler getirilmiştir; Rusya Ermenistan ilişkilerine çok boyutlu bir düzleme oturmasını sağlamıştır. Yeni anayasa ile getirilen düzenlemelere göre “diaspora” Ermenileri çifte vatandaşlık hakkını elde etmiş, böylece önümüzdeki dönemde Ermenistan’da yapılacak seçimlerde seçme ve seçilme hakkına sahip olmuşlardır. Rusya’da yaşamakta olan yaklaşık 2 milyon Ermeni vatandaşını göz önüne aldığımız zaman Kremlin’in Ermeni iç siyasetine ne kadar daha fazla etki edebileceğini kestirmek mümkündür. Artık Rusya’nın Ermenistan siyaseti sadece kişilere ve kişilerin politik iktidarına bağlı, olmaktan kurtulmuştur denilebilir.¹⁵⁶ Rusya’nın Ermenistan politikasını etkileyen bir diğer gelişme ise, Ermenistan iç

¹⁵⁴ **Kamer Kasım**, “Rusya Ermenistan İlişkileri: Bölgesel Hegemon Güç ile Stratejik Ortağı Arasındaki İlişki”, *Rusya Stratejik Araştırmaları-1*, ed. İhsan Çomak, İstanbul: Tasam Yayınları, 2006, s. 236.

¹⁵⁵ **Kasım**, a.g.m., s. 233.

¹⁵⁶ **Kocaman**, a.g.m., s. 247.

siyasetinde meydana gelen gelişmelerdir. Ermenistan yönetimine olan memnuniyetsizlik ve Ermenistan iç siyasetinde her an çıkabilecek iç karışıklık yüzünden “Uluslararası Krizler Grubu” Ermenistan raporu yayınlamıştır. Yayımlanan bu rapora göre Ermenistan halkı Karabağ kökenli Ermeni politikacıların siyasetindeki ağırlıklarından dolayı ciddi bir rahatsızlık içinde oldukları yönündedir.

Ermenistan, Kafkasya’da Rusya’ya karşı oluşumların içersinde olmadığı gibi topraklarında Rus askeri üslerinin bulunması konusunda itirazı olmamıştır. Ermenistan’ın Rusya ile ilişkileri sıkıdır. *“Rusya Ermenistan’da üsler bulundurmaktadır. Ermenistan’da Rusya’yı ülkenin hamisi ve güvenliğinin garantisi olarak gören çevrelerin varlığı, Rusya’nın bu ülkeye etkisini kolaylaştırırken, Rusya’da da tarihsel olarak Ermenistan’ı müttefik gören bakış açısı, belki Rusya’nın da çıkarına aykırı olacak şekilde Kafkasya’da Ermenistan lehine bir politika izlemesine neden olmaktadır. Ancak Kafkasya’daki genel istikrarsızlık ve etnik temelli çatışmalar, hem Rusya’nın bölgeye yönelik politikasını etkilemiş ve aynı zamanda Rusya için bir araç olmuş, hem de Rusya Ermenistan ilişkilerini etkilemiştir.”*¹⁵⁷ Rusya askeri varlığı ile Kafkasya bölgesine istediği baskıyı yapabilme potansiyeline sahiptir. Rusya bölgeye askeri olduğu kadar siyasi baskılarda da bulunabilmektedir. Örneğin Azerbaycan’da istemediği kişinin iktidara gelmesiyle rejimi devirmek için girişimlerde bulunmuştur.

4.5.2. Rusya’nın İzlediği Politikaların Etkileri

Rus Çarlığı Ermeniler konusunda sistemli bir çalışma yapabilmek için Ermeni Şark Dilleri Enstitüsünü kurmuştur. İran savaşını kazandığında imzalanan antlaşmaya göre, “Revan ve Nahcivan Hanlıklarını birleştirerek Ermeni vilayetinin oluşmasını ve İran da ki Ermenilerin de göç etmesini sağlamıştır.” Rusya, Ermenilerin nüfus olarak yoğunluk oluşturdıkları her Osmanlı İmparatorluğu vilayetinde konsolosluklar açarak buradaki Ermenilerle daha yakın temasta

¹⁵⁷ gös. yer

bulunmayı ve onları daha etkin şekilde kontrol altına almayı amaçlamıştır. Ermenileri bizzat etkileyen kişilerle ilişkisini arttırıp onlara her türlü yardımı sağlayarak Ermeniler üzerindeki etkinliğini arttırmaya çalışmıştır. Konsoloslukların dokunulmazlıklarından da istifade ederek görev ve yetkilerini aşıp devletin içişlerine müdahale gibi hukuka aykırı hareketlere başvurmuşlardır.¹⁵⁸ Ruslar, 1828-1829 yıllarında Osmanlı İmparatorluğu Ermenileriyle ilişkiye girmiş, Ermenileri Osmanlı İmparatorluğu'na karşı kıskırtmışlardır. Osmanlı İmparatorluğu ve İran Ermenilerini kendi yanına çekebilmek ve onları kendi emellerinde kullanabilmek için Ermeni gençlerini Rus okullarında eğitmeye başlamışlardır. Bu okullarda Ermeni milliyetçiliğinin aşılmasını ve Ermeni misyonerler İran veya Doğu Anadolu'ya geçecekler ve Ermeniler arasında fikir alışverişinde bulunmasını planlanmışlardır ve bunun ilk meyvelerini de İran savaşında elde etmişlerdir.

Soğuk Savaşın sona ermesiyle dünya iki kutuplu düzenden tek kutuplu düzene geçmeye başlamıştır. 1991'de Sovyet imparatorluğunun parçalanmasıyla Rusya, Büyük Petro zamanından beri kazandığı hemen hemen her şeyi geri vermiştir. *“Hiçbir büyük dünya devleti, herhangi bir savaş kaybetmeden, bu kadar çabuk ve bu kadar kesin dağılmamıştı.”*¹⁵⁹ Rusya'nın başarısızlığının nedeni, karşı koyamayacağı bir şekilde tarihinin onu büyümeye zorlamasıdır.¹⁶⁰ I.Petro, İran'la yaptığı savaşlarda Ermenilerden yardım alırken Ermenilerin bir kısmını kendi topraklarına yerleştirmiş ve onları göç ettirmiştir. Bu dağılmanın ardından bağımsız cumhuriyetler ortaya çıkmıştır. Bağımsızlığını kazanan kimi ülkeler (Gürcistan, Azerbaycan) Rusya ekseninden çıkmaya çalışıp uluslararası arenaya dâhil olmaya çalışırken, Ermenistan Rusya'nın çıkarlarını savunan bir politika izlemiştir. Ermenistan'ın bağımsızlığı sonrası yaşadığı ekonomik sorunlar Ermenistan'ı Rusya'ya bağımlı kılarken, Rus desteğiyle Karabağ'ı işgal etmesi ve Rusya'nın “Ermeni soykırım” iddialarına zemin oluşturması Ermenistan'ı Rusya ekseninden çıkarmamıştır. Ancak Rusya diğer bağımsızlığını ilan eden devletlerarasında aynı bağımlılığı, sadakati görememiştir.

¹⁵⁸ **Gülnaz Topgüloğlu**, “Fransa'nın ‘Küçük Ermenistan Politikasının Türk-Fransız İlişkilerine Yansıması” Edirne Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şubat 2008 (Yüksek Lisans Tezi) s. 32.

¹⁵⁹ **Henry Kissenger**, *Diplomasi*, çev. İbrahim H. KURT, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007, s. 741.

¹⁶⁰ Gös. yer.

Rusya'nın Ermenistan'a yaklaşımını, Rusya'nın Kafkasya politikasına bakarak da incelememiz gerekmektedir. Rusya Kafkasya'daki sorunlara çoğu kez katılmış, Kafkasya'da üssü bulunan Ermenistan ile stratejik işbirliği yapmıştır. Rusya Ermenistan'ı Gürcistan ve Azerbaycan'a karşı kullanırken, Ermenistan'ın yayılmacı politikasına da göz yummuştur, ancak Ermenistan'ın yayılmacı politikasını kendi çıkarları doğrultusunda desteklemiştir. Bu destekleme sayesinde Kafkasya'daki otoritesini daha rahat sağlayacağını düşünmektedir.¹⁶¹ Ermenistan ile Rusya arasında yaşanan bu dayanışmalar, işbirlikleri Rusya'nın daha çok işine gelmektedir.

Rusya'nın Ermenistan'da izlediği siyasette, önceleri Kremlin, Ermeni iç siyasetine çok fazla müdahalede bulunuyordu. Bunu da Rusya'da yaşayan yaklaşık iki milyon Ermeni vatandaşın varlığına dayandırıyor. Artık Rusya, Ermenistan'da izlediği siyasette kişilere ve kişilerin politik iktidarına bağlanarak hareket etmemektedir. Rusya, Azerbaycan ve Ermenistan arasında savaşa neden olan "Karabağ" sorunuyla ilgili olarak da Ermenistan'a ciddi anlamda askeri ve ekonomik yardımda bulunmuştur. Ermenistan bu destek sayesinde sadece Karabağ'ı kontrol altına almakla kalmamış, Karabağ'ın dışındaki Azerbaycan toprakları da dahil olmak üzere ülkenin %20'sini işgal etmiştir.¹⁶²

Koçaryan, Ermenistan'ın önemli kurumlarına ve konumlarına Karabağ kökenli Ermenileri yerleştirmiştir. Örneğin 2000-2007 yılları arasında Ermenistan Savunma Bakanlığı yapan Ser Sarkisyan, Koçaryan'ın halefi gözü ile bakılan Karabağ klanından gelen önemli figürlerden birisidir. "17 Temmuz 2002'de Rusya ile Ermenistan arasında yapılan bir ticari anlaşmayla Erivan Rusya'ya olan 101 milyon dolar borcu karşılığında ülkenin büyük askeri tesisi olan Noirit, Mars ve ülkede elektrik ihtiyacının % 40'ını üreten Hrozdan Hidro Elektrik Santrali başta olmak üzere beş büyük tesisi almaya karar vermiştir. 2003'te nükleer santral INTER, RAOEES vasıtasıyla RAO'nun yan şirketi EES Rossii'ye devredildi, borçlara karşılık

¹⁶¹ **Ümit Nazmi Hazır**, "Ermeni Sorununda Rusya'nın Rolü", 13 May 2010, <http://www.caspianweekly.org/turkce-makale/kafkaslar/1787-ermen-sorununda-rusyann-rolue.html>

¹⁶² **Ömer Kocaman**, "Rusya'nın Ermenistan Politikasında Değişim Sinyalleri: Tek Boyutlu Siyasetten Çok Boyutlu Siyasete Mi?", *Rusya Stratejik Araştırmaları*-,1Ed: İhsan ÇOMAK, İstanbul: Rusya Stratejik Araştırmaları Tasam Yayınları 2006, s. 248.

beş şirketini RF'ye veren Ermenistan bu kapsamda ülkenin bütün enerji üretim kapasitesinin % 30'una tekabül eden Rosran'ı da Rusya Federasyonu'na devretti".¹⁶³ Rusya Ermenistan ile olan ilişkilerinde ekonomi boyutuna verdiği önemi arttırmaya başlamıştır. Ermenistan'a yönelik olarak, Putin Eylül 2001'de yaptığı ziyaret esnasında imzalamış olduğu "2010 Yılına Kadar Uzun Vadeli Ekonomik İşbirliği Anlaşması"na göre, Rusya Federasyonu-Ermenistan iktisadi ilişkileri 2001-2010 dönemini kapsayan uzun vadeli ekonomik işbirliği planına dayandırılmaya başlanmıştır. 1997 sonrasında günümüze kadar Rusya'nın Ermenistan siyaseti Koçaryan yönetimi altında Rusya ile ilişkilerini her alanda özellikle askeri alanda geliştirmeye devam etmiştir. 2000 sonrası dönemde Rusya ve Ermenistan arasındaki askeri ilişkiler hızlı bir gelişmeyle devam etmiştir. Ermenistan halkı Koçaryan yönetimi zamanında ekonomik alanda çeşitli sorunlar yaşamışlardır. Bu sorunlar Ermeni iç politikasında ciddi bir muhalif hareketin doğmasına neden olmuştur. Batılı ülkeler özellikle Amerika Birleşik Devletleri bu muhalif harekete ciddi destek sağlamışlardır ve bu muhalif alan gün geçtikçe güçlenmiştir. Bu şartlar altında Rusya'nın Ermenistan halkı nezdinde ki otoritesi ve etkisi günden güne azalmıştır.¹⁶⁴ "Sistem açısından baktığımızda Ermenistan bölgede Rusya'ya bağımlı topraklarında Rusya'nın pek bir itirazla karşılaşmadan askeri üsler bulundurabildiği bir ülkedir".

165

¹⁶³ Kocaman, a.g.m., s. 252.

¹⁶⁴ Kocaman, a.g.m., s. 253.

¹⁶⁵ Kamer Kasım, "Protokoller ve ABD'deki Karar Tasarısının Ardından Türkiye-Ermenistan İlişkileri" <http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=1379> 09.03.2010 (Erişim Tarihi: 14.06.2010)

BÖLÜM V

ERMENİSTAN'IN AVRUPA BİRLİĞİ VE AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİYLE İLİŞKİLERİ

AB üyesi ülke parlamentolarında, Ermeni sorunu ile ilgili karar ve girişimler olmuştur. İtalya, İsveç, Belçika, Yunanistan ve Slovakya parlamentolarında kararlar alınmıştır. 25 Nisan 1996 tarihinde Yunanistan 24 Nisan'ı Ermenilerin Türkler tarafından soykırımı anma günü olarak kabul ederlerken, 26 Mart 1998'de Belçika Senatosu da Türkiye'den "soykırımı" tanınmasını istemektedirler. 29 Mart 2000 tarihinde İsveç Parlamentosu'nun Dışişleri Komisyonu tarafından hazırlanan raporda, Türkiye'nin "soykırımı" kabul etmesi istenmiştir. İtalya Roma Şehir Meclisi 16 Haziran 2000 tarihinde aldığı kararla, İtalyan hükümetinin Ermeni "soykırımı" resmen tanınmasını istemiştir.¹⁶⁶ *"Avrupa Parlamentosu tarafından kabul edilen ve çok tartışılan bir raporda, İsveçli Yeşiller grubu üyesi Per Garhton tarafından hazırlanan 'Ortak ve İşbirliği Antlaşmaları çerçevesinde AB'nin Güney Kafkasya ile İlişkileri' başlıklı rapordur. Avrupa Parlamentosu'nun 28 Şubat 2002 tarihinde kabul ettiği rapor, Türkiye-AB ilişkilerini, hem Ermeni iddiaları hem de Türkiye-Ermenistan ilişkileri ile ilgili değerlendirmeleriyle etkilemiştir."*¹⁶⁷ Raporun 15. Maddesinde, Avrupa Parlamentosu, "Türkiye'den, Avrupa'ya katılmak amacıyla uyum halinde olarak, Ermenistan'a uyguladığı ablukayı sona erdirmeye yönelik uygun önlemlerin alınmasını ister."¹⁶⁸ Rapor, Türkiye'de tepki ile karşılanmış ve 28 Şubat 2002 tarihinde TBMM'de ortak bir bildiri yayınlanarak, kararın tarihi gerçekler ile bağdaşmadığı belirtilmiştir.

¹⁶⁶ **Kamer Kasım**, "Türkiye'nin Avrupa Birliği (AB)'ne Üyelik Sürecinde Ermeni Sorunu", Ed: Mehmet Seyfettin Erol-Ertan Efegil, *Türkiye-AB İlişkileri Dış Politika ve İç Yapı Sorunsalları*, Ankara: Alp Yayınları, 2007, s. 7.

¹⁶⁷ **Kasım**, a.g.m., s. 12.

¹⁶⁸ **Kasım**, a.g.m., s. 13.

Ermeni diasporasının en kalabalık olduğu ülke ABD olup, çok sayıda Ermeni kuruluşu bulunmaktadır. En fazla Ermenilerin yaşadığı ülke ise Fransa'dır ve Fransa Ermeni diasporasının en etkin olduğu Avrupa ülkesi olmasından dolayı Ermenistan'ın Avrupa Birliği ile ilişkilerinde Fransa ayrı bir başlık altında incelenecektir. Fransa'nın önemli olmasının nedeni, Ermeni terör eylemlerinin yaşandığı ülke olmasıdır. Diğer Avrupa Birliği üyesi ülkelerden biri olan İngiltere'de ise 15bin civarında ermeni yaşamaktadır.¹⁶⁹

5.1. Ermenistan-Fransa İlişkileri

Fransa kendine çıkar sağlamak amacıyla Ermenilerle ilk ilgilenen devletlerden biridir. Nitekim bu amaçla özellikle Fransa'daki Ermeni faaliyetlerine göz yummuş ve destek olmuş ve Fransa kamuoyunu Ermeniler lehine etkilemeye çalışmıştır. Bundan başka, mezhep birliğinin etkili olacağını düşünerek Ermeniler arasında Katolikliğin yayılması için çeşitli çalışmalarda bulunmuştur. Anadolu'da bulunan Fransız konsolosları da hemen her konuda açık veya gizli destek verdikleri Ermenilerin, şırmalarında ve Osmanlı İmparatorluğu'na karşı ayrılıkçı fikirlerle donatılmalarında büyük rol oynamışlardır. Bu ilgi özellikle Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra Anadolu'nun işgali sırasında Fransız-Ermeni ilişkileri şeklinde gelişmiş, Fransa işgal kuvvetleri Ermeni milis ve ordu teşkilatlarıyla Anadolu'nun işgaline başlamış, müttefikler arası görüşme ve konferanslarda Ermenileri Fransızlar büyük ölçüde desteklemişlerdir.¹⁷⁰

Fransa'daki geniş demokratik haklardan yararlanmakta olan Ermenilerin son yıllarda bazı Fransız siyasi partileri ile politik kişilerinin ilgilerini çekebilen sayısal durumlara erişmeleri, güçlerinin artmasına neden olmuştur. Ülkedeki parlamenterlerin aynı zamanda yöresel görevler "Belediye Başkanlıkları" da

¹⁶⁹ Kasım, a.g.m., s. 6.

¹⁷⁰ Faruk Kırmızı, "Ermeni-Fransız İlişkileri (1918-1919)", <http://faruk-kirmizi.blogcu.com/ermen-fransz-ilkiler-1918-1918/6966579> 02.06.2010 (Erişim Tarihi: 27.06.2010)

üstlenebilmeleri, yaşadıkları kentlerde etkinliklerini çok iyi değerlendirebilen çeşitli Ermeni kuruluşları açısından ayrı bir avantaj olmaktadır. Bundan yararlanarak, yaşadıkları yörelerdeki sokak isimlerini (Ermenistan, Erivan, 24 Nisan 1915 Ermeni Katliamı vb. gibi) değiştirmekteler, anıt dikebilmekteler (Parado, Komitas vb. gibi). Ermenistan - 1915 benzeri temsiller vermekteler. Musa Dağı'nda 40 gün ile Türkiye'nin doğu ve güneydoğu illerinden çekilmiş filmleri oynatmaktadırlar. Yazılı ve görsel basın ile sergilerde, oturumlarda, sözde davalarını savunabilmekte, toplantılar, konferanslar ve gösteri yürüyüşlerini kolayca yapabilmektedirler. 1973 yılında Ermenilerin Marsilya 'daki Ermeni Parado Kilisesi 'nin bahçesine diktikleri anıt, Türk - Fransız ilişkilerinin de belli bir süre için duyarlı hale gelmesine neden olmuştur. Bu tarihte Türkiye Cumhuriyeti'nin Paris Büyükelçisi olan Hasan Esat Işık, bu anıtın açılmasına tepki olarak merkeze çekilmiştir. Bu arada özellikle şu iki hususun altını çizmekte yarar vardır. İlki Fransa'daki Ermeniler, Fransız medyasında çok güçlüdürler. Ermeni asıllı birçok Fransız medyada çalışmaktadır. İkincisi Fransa'daki Ermeni lobisi, Ermenistan üzerinde çok etkilidir.¹⁷¹

Fransa'da halen yüze yakın çeşitli siyasi ve sosyal içerikli Ermeni örgütleri etkinlik yapmaktadırlar. Örneğin: Sivaslı Ermeniler Derneği, İstanbul Ermeni Esseyan Lisesi'nden Yetişenler Derneği, 1914 - 1918 - 1920 Fransız Ordusu'nda Gönüllü Eski Ermeni Muharıpleri Derneği, 1939 - 1945 Savaşı Eski Muharıpleri, Fransız - Ermeni Dostluk Derneği, Ermeni Dili ve Kültürünü Eği tme Hareketi vb. gibi. Fransa'daki Ermeni Hayır kuruluşları şunlar:

* Croix Rouge Arménienne (Ermeni Kızıl haçı)

* Association Arménienne d'Aide Sociale (AAAS - Ermeni Sosyal Yardım Birliği)

* Union d'Aide aux Arm'eniens veya Croix Blue Arm'énienne (Ermenilere Yardım Birliği veya Ermeni Mavi Haç'ı)

¹⁷¹**Sedat Laçiner**, “Fransa-Türkiye İlişkilerinde Ermeni Sorunu (2002 Yılına Kadar)”, USAK Gündem, <http://www.usakgundem.com/makale.php?id=6>

* Union Générale Arménienne de Bienfaisance (UGAB - Ermeni Genel Hayır Birliği). Diaspora'da etkinlik gösteren hayır kuruluşlarının hemen hepsinin Fransa'da kolları vardır. Samuel Moorat gibi yatılı ve yatısız okullara, dispanserlere sahiptirler. Hayır işleriyle uğraşırlar. Öğrencilere, okul idarelerine, fakirlere, hastalara, kiliselere önemli yardımlar yaparlar. Finansörleri Gülbenkian Vakfı gibi müessese ve Charles Aznavour gibi meşhur ve zengin şahıslardır. Ermeni kadın kuruluşları, çok fazla gelir kaynakları olmamasına karşın, Fransa'da etkili bir şekilde sosyal çalışmalarını sürdürmekte ve özellikle, Ermenilerin benliklerini korumalarında önemli rol oynamaktadırlar.¹⁷²

Paris'te Kanada meydanında sözde Ermeni soykırımı anısına din adamı ve besteci Komitas anıtı 24 Nisan 2003 yılında açılmıştır. Fransa'da görülen en önemli Ermeni etkinliklerinden biri de Diaspora'daki Ermenilerin, 3-6 Eylül 1979 tarihleri arasında, Paris'te yaptıkları "I. Dünya Ermeni Örgütleri Kongresi"dir. Söz konusu kongrede şu kararlar alınmıştır.¹⁷³

- * Ermeniler arasında birlik ve beraberliğin sağlanması,
- * Askeri güç oluşturulması,
- * Ermeni Bankası kurulması,
- * Diaspora Ermenilerinin bir bütün olarak konuya sahip çıkmaları,
- * Lokal faaliyet gösterecek basın bürolarının açılması. Bu kongrede alınan kararların önemli bir bölümü gerçekleştirilmiştir.

Fransa'daki tüm bu Ermeni siyasi, sosyal ve dini kuruluşlarının Türkiye aleyhindeki çabaları, zaman içinde artarak devam etmiştir. Bunun için yoğun gayretler gösterilmekte ve çok paralar harcanmaktadır. Sözü edilen tüm bu

¹⁷² Laçiner, a.g.m.

¹⁷³ Laçiner, a.g.m.

etkinliklerin de katkılarıyla Fransız Yasaması 1990'dan bu yana tarihi olaylar ile ilgili yasalar çıkarmıştır. Anılan yasalar:¹⁷⁴

1. 13 Temmuz 1990 tarihli "İnsanlık Suçlarının İnkâr Edilmesini Cezalandıran Gayssot Yasası.
2. 29 Ocak 2001 tarihli "Ermeni Soykırımının Tanınması Yasası.
3. 21 Mart 2001 tarihli "Kölelik ve Zenci Ticaretinin İnsanlık Suçu Olarak Tanınması Yasası.
4. Fransa'nın geçmişteki sömürge siyasetinin olumlu gösterilmesini öngören 23 Şubat 2005 tarihli "Sömürge Yasası" dır.

2003 yılında, Paris'te Komitas Soghomonyan anıtı dikilmiştir. Adı geçen, 1869'da Kütahya'da doğmuş, Ermeni dini müziği ve türküleri üzerinde araştırmalar yapmış, ünlü bir müzikolog ve din adamıdır. 23 Nisan 2005'te, Fransa Cumhurbaşkanı Jacques Chirac, ülkeyi ziyaret eden Ermenistan dönem Cumhurbaşkanı Koçaryan ile Komitas'ın heykeli önünde düzenlenen törene katılıp, saygı duruşunda bulunmuştur. J. Chirac'ın bu davranışı, sözde Ermeni soykırımının 90. yıldönümü olan 24 Nisan 2005 günü, böyle bir davranış ile 29 Mayıs 2005'te yapılan Avrupa Birliği Anayasası Referandumu'nda Ermeni oylarını etkilemek olarak yorumlanmıştır. Yine Paris'te 24 Nisan 2005 günü yapılan sözde Ermeni soykırımını anma törenlerinde konuşan Fransız ana muhalefet Sosyalist Parti Genel Sekreteri François Hollande, SP Meclis Grubu'na sunacağı "Ermeni soykırımı olmadı demeyi suç sayan" yasa teklifini diğer siyasi grupların da desteklemelerini istemiştir. F. Holande, "insan haklarına önem veren herkesin Ermeni savlarını tanıması gerektiğini" belirtmiş, Türkiye'nin, Ermeni soykırımını tanımaması durumunda AB'ye üye olamayacağını vurgulamıştır. Fransa Demokrasi Birliği

¹⁷⁴ Laçiner, a.g.m.

(UIF) lideri François Bayrou, sözde Ermeni soykırımının tanınması için Nisan 2005'te AB'ye bir teklif sunulduğunu açıklamıştır.¹⁷⁵

Fransa'da 2005 Mayıs ayında yapılan AB Anayasası oylamasında, hayır oyu çıkmıştır. Ülkedeki Ermeniler de aynı doğrultuda oy kullanmışlardır. Bu tavır, Türkiye'nin AB'ye alınmaması hususunu içermektedir. Nitekim Ermeni yanlısı, eski Fransa Cumhurbaşkanı Valéry Giscard D'Estaing, 2004 yılı başlarında, "Türkiye Avrupalı değildir" diyerek Türkiye'nin AB'ye girmesini önlemeye çalışmaktadır.

Fransa'da iktidardaki Halk Hareketi Birliği (UMP) lideri, İçişleri Bakanı Nicolas Sarkozy, 2006 yılı mesajında; "AB'nin kurumları uyumlu hale gelmeden yeni bir genişlemeye karşı olduğunu" belirtmiştir. Anlaşılacağı üzere Fransa sonuçta, Ermenilerin sözde soykırım iddialarını siyasallaştırmada öncülük etmiştir. Türkiye ise bu savlar üzerinde tarihçilerin çalışma yapmalarını öne sürmekte ve yardımcı olmak amacıyla arşivlerini dünyaya açmaktadır. Fransa, 2006'yı "Ermenistan Yılı" ilan etmiştir. Buna tepki gösteren Türkiye, Ermeni diasporasının bu kararı "soykırım gösterisine" dönüştürmesi olasılığına karşı Fransa'yı uyarmıştır.¹⁷⁶

5.2. Ermenistan- İngiltere İlişkileri

İngiltere'de toplam Ermeni nüfusu 10.000 ile 20.000 arasında olmasına rağmen İngiltere'de Ermeni sorunu üzerinde etkin bir rol oynamışlardır. Ermeniler Londra'da da belli bölgelerde toplanmışlardır. İngiltere Ermenileri daha çok Orta Doğu ülkeleri (özellikle Suriye, Lübnan, Irak ve Kıbrıs) göçmenidirler. Bu kişilerin büyük bir kısmı politize, hatta terörize olmuş, ailelerden gelmişlerdir. Özellikle Lübnan kökenli aileler bu ülkede bulundukları sürede yoğun bir Türk karşıtı propagandaya maruz kalmışlardır. Ayrıca bir kesimin Birinci Dünya Savaşı yılları ile

¹⁷⁵ Laçiner, a.g.m.

¹⁷⁶ Laçiner, a.g.m.

ilgili olarak geliştirdikleri Türk karşıtı hikâyeler de Türk düşmanlığını bu aileler arasında canlı tutmuştur. İngiltere Ermenilerinin karşılaştıkları sorunların başında; ‘kimlik krizi’ gelmektedir. Hemen hemen her diasporanın karşılaştığı bu sorunun temelinde anayurttan uzakta, çok gelişmiş bir kültürel doku içinde farklılıklarını koruyabilme gayreti yatar. İngiltere Ermenileri; tek bir ülkeden gelmediklerinden aralarındaki farklar da fazladır. Örneğin, Suriye’den gelen bir Ermeni’nin kültürel ihtiyaçları ile eski Sovyetler Birliği Cumhuriyetlerinden gelenlerin ihtiyaçları farklı olabilmektedir. Bu da ortak bir kimliğin oluşturulmasını ve korunmasını zorlaştırmaktadır. Bu zorluğu aşmada en çok kullanılan yöntem dini inançları ve tarihi olayları abartmaktır. İngiltere’deki Ermeni örgütlerine bakılacak olursak, daha çok diğer ülkelerdeki derneklerin bu ülkede şube açtıkları görülmektedir. Bu da uluslararası alanda işbirliğini güçlendirmektedir. Böylece uluslararası alanda başlatılan bir kampanyaya kısa sürede İngiltere Ermenileri de dâhil edilebilmektedir. Bu şubelerin bir diğer etkisi de İngiltere Ermenilerini politize etmesi ve radikalleştirmesidir. Diğer dernekler arasında Ermeni Enformasyon ve Tavsiye Merkezi (CAIA) ön plana çıkmaktadır. Bir kütüphanesi ve kültür merkezi de bulunan dernek faaliyetlerini resmi ve özel bağışlar yoluyla sürdürmektedir. Yerel yönetimlerden ve sosyal fonlardan sağladığı bağışlar dikkat çekicidir. CAIA’ın ayrıca okul öncesi ve sonrası olmak üzere Ermenice kursları da bulunmaktadır. Bunun dışında Doğu ve Batı Ermenice de eğitim veren birkaç kurs daha mevcuttur. Tüm Ermeniler arasında takip edilen dergi aynı zamanda İngiltere’deki önemli noktalara da dağıtılmaktadır. Ayrıca siyasi grupların da yayınları bulunmaktadır. Bu yayınlar içinde Türkiye’ye karşı silahlı mücadeleyi de savunmuş olan Kaytzer öne çıkmaktadır. 1988’e kadar yayınlanan bu dergi Ermeni Öğrenciler Derneği’nin yayın organıydı.¹⁷⁷

Türk diplomatlarına dönük Ermeni terör saldırıları 27 Ocak 1973’te ABD’nin Santa Barbara şehrinde başlamıştır ve bundan İngiltere de payına düşeni almıştır. Bu ülkede herhangi bir öldürme olayı yaşanmazken yedi kez bu ülkedeki Türk hedefleri

¹⁷⁷ **Sedat Laçiner**, “İngiltere’deki Ermeni Diasporası ve Ermeni Meselesi”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı: 3, Eylül-Ekim-Kasım 2001
<http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=DergiIcerik&IcerikNo=254> (Erişim Tarihi: 21.01.2010)

saldırıya uğramıştır. Ermeni teröristlerin aldığı tutum nedeniyle İngiltere’yi suçlamaları ve iki ayrı İngiliz hedefine İngiltere dışında saldırımlarıdır. Bu olaylarda İngiltere Ermenilerinin kanıtlanabilmiş bir katılımları bulunduğunu söylemek zordur. Eylemlerin etkisiz kalması da popüler bir desteğin bulunmadığına işaret etmektedir. Fakat İngiltere Ermenileri saldırıları kınanamamışlardır. Ayrıca Kilise ve toplum derneklerinin açıkça teröre karşı tavrı almamaları anlaşılabilir bir yaklaşım sayılmamalıdır. 1980’lerin ortalarında güç kaybeden terör olaylarının da etkisiyle siyasi lobicilik yapılmasını savunan gruplar ağırlıklarını arttırmışlardır. Bu gruplar Parlamento’nun her iki kanadında Türkiye karşıtlığını canlı tutmayı başarmışlarsa da önemli bir kararın alınmasını sağlayamamışlardır.¹⁷⁸ Sonuç olarak İngiltere’deki Ermeni diasporasının birçok sorunu bulunmaktadır. Buna karşın Ermeniler bu sorunları ellerindeki imkânları kullanarak çözmek yerine sorunlarını bir dış düşmana havale etmeyi yeğlemektedirler

5.3. Ermenistan-ABD İlişkileri

Ermenistan’ın bağımsızlığını kazanmasından kısa bir süre önce meydana gelen 40bin kişinin hayatını kaybettiği ve yaklaşık 14 milyar dolar hasara yol açan deprem için Ermenistan, ABD açısından büyük çıkarlar vaat etmeyecek kadar küçük bir ülkedir. Ancak stratejik olarak Ermenistan ABD için kilit nokta oluşturmaktadır. Ancak ABD’nin Ermenistan yaklaşımına karşın Ermenistan bunun tam tersi olarak İran ve Rusya’ya yönelmektedir.¹⁷⁹

Cumhuriyetleri birbirine bağımlı kılmak gibi bir amaç güden komünist rejimden çıkan Ermenistan ve eski Sovyet ülkelerini zorlu bir süreç beklemekteydi. Parçalardan oluşan bir malın her bölümünün farklı yerlerde üretilip merkezde birleştirildiği bir sistemin kalıntılarından kurtulmak ve bu açığı kapatmak için Ermenistan’ın komşularıyla normalden iyi geçinmeye çalışması kaçınılmaz bir

¹⁷⁸ Laçiner, a.g.m.

¹⁷⁹ Hüseyin Kalaycı, “ Komşuların Gölgesinde ABD- Ermenistan İlişkileri”, *Stratejik Analiz*, Sayı 51, Temmuz 2004, s. 14

durumdur. Dışa bağımlı bir ekonomiye sahip olan Ermenistan'ın enerji sisteminin petrol ve gazı dayanması nedeniyle ve ulaşım açısından komşularının iyi niyetine bağımlı olması Ermenistan'ı bir noktada komşularının eline mahkûm etmiştir. Ancak var olan durum ise bunun aksine birçok komşusuyla toprak konusunda sorunludur. Ermenistan, Avrupa ve eski Sovyet ülkelerine ulaşmak için Batum deniz yolunu, Orta Asya ülkeleriyle ticaret içinse Azerbaycan'ın tren yoluna ve Hazar Denizi Limanlarına ihtiyaç duymaktadır.

ABD'nin Ermenistan'a verdiği önem ve yapılan yardımlar Ermenistan'ın bölgedeki konumunun ve ABD dış politikası açısından işlevselliğinin çok ötesindedir. ABD içerisindeki güçle Ermeni lobilerinin ABD'nin Ermenistan politikasında önemli rolleri olmuştur. ABD'nin Ermenistan politikasında etkili olan Ermeni diasporası ve diaspora içerisindeki gruplardan kaynaklanan çelişkili bir durum söz konusudur. Ermeni diaspora örgütünün çoğu Ermenistan'ın Rusya'ya olan aşırı bağımlılığından memnun olmamasına ve Ermenistan'ın ABD ile yakın ilişki kurmasını savunmuşlardır. Buna rağmen Ermenistan iç politikasında Rusya ve İran ile yakın ilişkileri savunan siyasi parti ve gruplar ABD'deki diasporanın etkili grupları tarafından desteklenmektedir. ABD'deki Ermeni diasporalarından dolayı ABD, Ermenistan gibi küçük bir ülkenin dış politikasını etkileyememekte ve Ermenistan'ın iç politikasında belirli bir ağırlığa sahip olamamaktadır. Ermenistan'ın Rusya'ya bağımlı hale gelmesi, ABD'nin Kafkasya'daki çıkarlarına aykırı bir durum oluşturmaktadır. Ermenistan'ın Batı ile yakınlaşıp Rusya'ya olan bağımlılıktan kurtulmasının yolu Dağlık Karabağ sorununu çözümü ve Ermenistan'ın Azerbaycan ve Türkiye ile ilişkilerini normalleştirmesidir.¹⁸⁰

2008 Ağustos Güney Osetya Savaşından sonra Amerika Birleşik Devletleri Ermenistan'ı Rusya'nın ekseninden çıkarmak için Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesini istiyor, bundan dolayı sınırın açılması konusunda Türkiye'ye baskıda bulunuluyor.

¹⁸⁰ Kasım, a.g.e., s.180-187.

SONUÇ

Bu çalışmada Ermeni Sorununun Ermenistan dış politikasını nasıl etkilediği ortaya konulmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde Osmanlı toprakları üzerinde Ermeni devletinin kurulmak istenmesi olarak da özetlenebilecek olan Ermeni sorunu, Osmanlı İmparatorluğunun yıkılmasından ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra bir süreliğine ortadan kalkmış ancak yarım yüzyıl sonra Ermenilere soykırım yapıldığı iddiasıyla yeniden ortaya çıkmıştır. Bu iddianın arkasında Ermenilere tazminat ödenmesi ve hatta toprak talebine kadar uzanan bir takım talepler bulunmaktadır. Ermenilerin bu iddiası Türkiye için bazı zorluklar yaratmaktadır. Manevi olarak, Türkiye ve Türklerin insanlığa karşı işlenmiş en büyük suç olan soykırım ile itham edilmesi Türkiye için ciddi bir imaj bozulmasına neden olmaktadır. Siyasi alanda ise Ermeni sorunu, Türkiye'nin Ermenistan ile olan ilişkilerini olumsuz etkilemekte ve başta Karabağ olmak üzere birçok sorun nedeniyle barış ve istikrara kavuşamayan bu bölge için ek bir yük oluşturmaktadır.

Günümüzde Ermeni sorununun temelini soykırım iddiaları oluşturmaktadır. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, 1991'de bağımsızlığını ilan eden Ermenistan, Türkiye'ye yönelik "soykırım" iddialarını bir devlet politikası haline getirmiştir. Türkiye yaptığı bazı çalışmalara rağmen sesini Ermeni diasporası kadar duyuramamış ve bu nedenle Ermenilere soykırım uygulandığına ilişkin kanının en azından bazı ülkelerde yerleşmesini engelleyememiştir. Soykırım iddiasının tanınmasını hedefleyen girişimler, birçok ülkede yoğunlaşmış, bu ülkelerde soykırım anıtları dikilmiş, hatta bazı ülkelerde ders olarak okutulmaya başlanmıştır.

1991 yılında Ermenistan'ın bağımsızlığı ile birlikte, Ermeni iddialarının Ermeni Diasporası tarafından çeşitli ülkelerde gündeme getirilmesi, Ermenistan'ın hem Türkiye ile ilişkiler bağlamında hem de Ermenistan'ın diasporayla bağlantısı ile Ermeni sorununa bir aktör olarak girmesiyle sorunun uluslararası ilişkiler boyutu ön plana çıkmıştır. Ermenistan ile Türkiye arasındaki Ermenistan yönetiminin soykırım iddialarını uluslararası alanda gündeme getirme çabalarından ve Karabağ sorunundan kaynaklanan gerginlik diasporanın da devreye girmesiyle diğer ülkeler ile Ermenistan arasında Ermeni sorununu Ermenistan'ın dış politikasını etkileyen bir noktaya getirmiştir. Ermenistan'ın dış politikasında soykırım iddialarının bir amaç olarak kalması ve diasporanın fazlaca etkinliğine karşı Ter-Petrosyan döneminde atılmak istenen bazı adımlar diaspora ve Ermenistan'daki diaspora destekli gruplar tarafından eleştirilmiş ve engellenmek istenmiştir. Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarının işgaline verdiği destek ve izlediği dış politika Kafkasya'da istikrarsızlığın önemli bir nedenini oluşturmaktadır. “Karabağ Klanı” olarak adlandırılan ekibin Koçaryan ile birlikte Ermenistan yönetimine hakim olması ve Ermeni Devrimci Federasyonunun faaliyetine başlaması Ermenistan'ı komşularıyla sorunlarını çözmek yerine çözümden biraz daha uzaklaştırmıştır. Bunlardan dolayı Gürcistan ülkede bulunan Ermeni azınlık nedeniyle Ermenistan'a kuşkuyla yaklaşırken, İran, Karabağ savaşı boyunca Ermenistan için önemli bir ticari partner olsa da İran'daki Azerbaycan Türklerinin varlığından dolayı Ermenistan tarafından her zaman güvenilebileceği bir ülke olmamıştır. Ayrıca ABD'nin İran'da uyguladığı yaptırımlar nedeniyle Ermenistan'ın İran ile olan bağı ABD ile ilişkilerinde soruna yol açabilmektedir.

Ermenistan yönetimi üzerinde özellikle diaspora partileri aracılığıyla söz sahibi olan Ermeni diasporası Ermenistan Türkiye ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiştir. Denize çıkışı olmayan Ermenistan'ın ekonomik ve politik istikrarı için Türkiye ile ilişkilerini normalleştirmek Ermenistan'ın çıkarına olacaktır. Ermenistan izleyeceği çok taraflı bir politika ile Rusya'ya olan bağımlılığını azaltabilir. Ermenistan'daki bazı gruplar ve diaspora destekli partiler sadece soykırım iddiaları peşinde değil “Büyük Ermenistan”ı da kurma çabaları içindedirler ve bu konuda

Ermenilere en fazla yardımı Rusya yapmaktadır. Rusya hem bölgesel güç olması hem de Ermenistan'la olan ilişkileri nedeniyle Ermenistan açısından önemli bir ülke konumundadır. Karabağ savaşı ve sonrasında Rusya'dan destek alan Ermenistan, savunmasından ekonomisine kadar Rusya'nın etkisi ve kontrolü altındadır. Ermenistan izlediği dış politika nedeniyle Rusya'ya bağımlı hale gelmiştir.

Ermenistan dış politikasında diaspora haricindeki bir diğer mesele Karabağ sorunudur. Karabağ Sorunu Ermenistan dış politikasının merkezi bir konumunda bulunmaktadır. Ermenistan'ın Türkiye ve Azerbaycan ile ilişkilerini etkileyen sorunun Azerbaycan'da olduğu gibi iç politik yansımaları da olmuştur.

Rusya-Gürcistan savaşı sırasında Gürcistan sınırının kapanması Ermenistan'ı zor durumda bırakmıştır. Ermenistan'ın içerisindeki mevcut yapı dış politikasında değişim yapmasının önünde önemli bir engeldir. Diasporadaki bazı gruplar tarafından da desteklenen yapının değişmemesi halinde Kafkasya'da bir bölgesel işbirliği ortamının kurulması çok zor olacaktır.

Bir ülkenin dış politikasında ve savunmasında etken olması o ülkenin zenginliğine ve ekonomik yapısına bağlıdır. Ekonomik bağımsızlığı olmayan ülkeler sınırlı özgürlüğe sahiptir ve bir ülkenin en önemli güç göstergesi ekonomisidir. Etnik çatışmaların kolayca gerçekleştiği Kafkasya bölgesinde, her an çatışma çıkması ve çıkabilme ihtimalinin olması beklentisi bölgeye yatırım yapılmasını engelleyen önemli bir faktördür. Bir ülkenin izlediği dış politikanın uluslararası sistemden bağımsız olarak ele alınamadığından dolayı bu kargaşalar Ermenistan'ın ticaret yapabilme gücünü zayıflatmakta ve dışarıya bağımlı bir ülke haline getirmektedir. Ermenistan'ın dış politikasında soykırım iddiaları çerçevesinde şekillenen Ermeni sorununun etkisi devam ettiği ve bu Ermenistan yönetimi tarafından bir araç olarak kullanıldığı sürece Ermenistan bölgesinde istikrarsızlık unsuru olup komşularıyla ilişkilerinde problemler yaşayan bir ülke olmaya devam edecektir.

EKLER

Ek1

ÜYE OLDUĞU ULUSLAR ARASI KURULUŞLAR

BSEC (Karadeniz Ekonomik İşbirliği),

CCC (Gümrük İşbirliği Konseyi),

CE (Avrupa Konseyi),

CIS (Bağımsız Devletlerin Topluluğu),

EAPC (Avrupa - Atlantik Ortaklık Konseyi),

EBRD (Avrupa Yatırım ve Kalkınma Bankası),

ECE (Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu),

ESCAP (Asya ve Pasifikler Ekonomik ve Sosyal Komisyonu),

FAO (Tarım ve Gıda Örgütü),

IAEA (Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı),

IBRD (Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası),

ICAO (Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü),

ICRM (Uluslararası Kızılhaç ve Kızılay Hareketi),

IDA (Uluslararası Kalkınma Birliği), IFAD (Uluslararası Tarımsal Kalkınma Fonu),

IFC (Uluslararası Finansman Kurumu),

IFRCS (Uluslararası Kızılhaç ve Kızılay Toplulukları Federasyonu),

ILO (Uluslararası Çalışma Örgütü),

IMF (Uluslararası Para Fonu),

Intelsat,

Interpol (Uluslararası Polis Teşkilatı),

IOC (Uluslararası Olimpiyat Komitesi), IOM (Uluslararası Göçmen Teşkilatı),

ISO (Uluslararası Standartlar Örgütü),

ITU (Uluslararası Haberleşme Birliği),

NAM (gözlemci),

NATO (Kuzey Atlantik Paktı)

OPCW (Kimyasal Silahları Yasaklama Organizasyonu),

OSCE (Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Örgütü),

PFP (Barış için Ortaklık),

UN (Birleşmiş Milletler),

UNCTAD (Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı),

UNESCO (Eğitim-Bilim ve Kültür Örgütü),

UNIDO (Endüstriyel Kalkınma Örgütü),

UPU (Dünya Posta Birliği),

WFTU (Dünya İşçi Sendikaları Federasyonu),

WHO (Dünya Sağlık Örgütü),

WIPO (Dünya Fikri Mülkiyet Teşkilatı),

WMO (Dünya Meteoroloji Örgütü),

WToO (Dünya Turizm Örgütü),

WTrO (Dünya Ticaret Örgütü)

Ek2

DIŞ TEMSİLCİLİKLERİ ¹⁸¹

Ermenistan'ın dış temsilcilikleri;

Almanya (Berlin-elçilik), Arnavutluk Cumhuriyeti, Güney Afrika Cumhuriyeti, Arjantin (Buenos Aires-elçilik), Avusturya Cumhuriyeti (Viyana-elçilik), Belarus Cumhuriyeti, Belçika Krallığı (Brüksel-elçilik), Bulgaristan Cumhuriyeti (Sofya-elçilik), Kanada (Ottawa-elçilik), Brezilya (Sao Paulo-konsolosluk), Çin Halk Cumhuriyeti (Pekin-elçilik), Hırvatistan Cumhuriyeti, Kıbrıs, Çek Cumhuriyeti, Danimarka Krallığı, Mısır (Kahire-elçilik), Estonya Cumhuriyeti, Finlandiya (Helsinki-elçilik), Fransa Cumhuriyeti (Paris-elçilik), Georgia, Federal Almanya Cumhuriyeti, Yunanistan Cumhuriyeti, Macaristan Cumhuriyeti, Hindistan Cumhuriyeti, İran İslam Cumhuriyeti, İtalya Cumhuriyeti Roma-elçilik), Kazakistan Cumhuriyeti, Kırgız Cumhuriyeti, Kuveyt, Letonya, Litvanya Cumhuriyeti, Lüksemburg Büyük Dükalığı, Moldova Cumhuriyeti, Libya, Norveç Krallığı, Hollanda (Lahey-konsolosluk), Umman Sultanlığı, Polonya Cumhuriyeti (Varşova-elçilik), Romanya (Bükreş-elçilik), Rusya (Moskova-elçilik), Sırbistan, Karadağ, Slovak Cumhuriyeti, Slovenya Cumhuriyeti, İsveç Krallığı, İsviçre Konfederasyonu (Cenevre-elçilik), Suriye (Şam-elçilik), Tunus Cumhuriyeti, Türkmenistan (Aşgabat-elçilik), Ukrayna Kiev-elçilik), Birleşik Arap Emirlikleri Abu Dabi-elçilik), Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallık, Amerika Birleşik Devletleri (Vaşington, D.C.-elçilik, Beverly Hills-konsolosluk), Uruguay Doğu Cumhuriyeti, Yunanistan (Atina-elçilik)

¹⁸¹ <http://www.armeniaforeignministry.com/ministry/embassiesList.html#represent> (Erişim Tarihi: 10.06.2010)

Ek3

SÖZDE SOYKIRIMI KABUL EDEN ÜLKELER

“*Uruguay parlamentosunda 20 Nisan 1965’te kabul edilen ve 24 Nisan 1965 tarihini ‘Ermeni şehitlerini Anma Günü’ ilan eden karar (Ermeni nüfusunun isteği üzerine) (2004 ve 2005’te de tekrar tanımıştır)

*ABD temsilciler meclisine 8 Nisan 1975’te kabul edilen ve 24 Nisan 1975 tarihini ‘İnsanın İnsana Zulmetmesini Anma Günü’ olarak ilan eden karar,

*1985’te Arjantin senato ve parlamentosunda alınan hükümeti BM kuruluşlarında Ermeni iddialarını desteklemeye çağıran tavsiye kararı, 1993 yılında soykırımı insanlığa karşı suç ilan eden karar ve soykırım kurbanları ile dayanışma kararı, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007’de gündeme geldi ve hepsinde de kabul edildi.

*Avrupa parlamentosunun 18 Nisan 1987 tarihli ve ‘Ermeni sorununa siyasi çözüm başlıklı kararı, 2004 yılında da konuyla ilgili bir yasa çıkarmıştır

*Yunanistan parlamentosunun 25 Nisan 1996’da kabul ettiği, 24 Nisan tarihini ‘Ermeni soykırımın anma günü’ ilan eden kanun,

*Belçika senatosunun 26 Mart 1998 tarihli oturumunda kabul edilen ‘1995 yılında Türkiye’deki Ermenilere yapılan soykırım kararı’

*Fransa senatosunda 8 Kasım 2000 tarihinde acil görüşme yönetimiyle gündeme getirilen ve kabul edilen kanun önerisi,

*Avrupa parlamentosunda Avrupa Birliği’nin genişleme süresi kapsamında Türkiye için hazırlanan rapor 15 Kasım 2000 tarihinde gündeme getirildiğinde, sözde Ermeni soykırımına atıfta bulunan ve kabul edilen öneri.”¹⁸²

*Kıbrıs Rum kesimi 1982 yılında soykırım iddialarını kabul etmiştir

¹⁸² **Nurtemin Başaran**, “Fransa’nın ‘Ermeni Soykırım’ Yasasına Bakışı: Avrupa, ABD, İsviçre ve Türkiye’nin Yaklaşımı”, *Stratejik Analiz*, Sayı: 12 (Nisan 2001), s. 34-39.

- *Rusya 1995 ve 2005’de kabul etmiştir
- *Kanada 1996, 2000 ve 2004’de her gündeme geldiğinde de kabul etmiştir
- *Lübnan 1997 ve 2000 yılında kabul etmiştir
- *İsveç 11 Mart 2010 tarihinde sözde soykırımı tanıdı
- *Vatikan 2000
- *İtalya 2000
- *İsviçre 2003
- *Slovakya 2004
- *Hollanda 2004
- *Polonya 2005
- *Litvanya 2005
- *Almanya 2005
- *Şili 2007’de sözde Ermeni soykırımını kabul etmişlerdir.

Ek4

TÜRKİYE CUMHURİYETİ İLE ERMENİSTAN CUMHURİYETİ ARASINDA DİPLOMATİK İLİŞKİLERİN KURULMASINA DAİR PROTOKOL METNİ

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
İLE
ERMENİSTAN CUMHURİYETİ
ARASINDA
DİPLOMATİK İLİŞKİLERİN KURULMASINA DAİR
PROTOKOL**

Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti,

Aynı gün imzalanan İlişkilerin Geliştirilmesine Dair Protokol'de öngörüldüğü şekilde, halklarının yararına hizmet etmek amacıyla iyi komşuluk ilişkileri tesis etmeyi, siyasi, ekonomik, kültürel ve diğer alanlarda ikili ilişkileri geliştirmeyi arzulayarak,

Birleşmiş Milletler Şartı, Helsinki Nihai Senedi, Yeni Bir Avrupa için Paris Şartı çerçevesindeki yükümlülüklerine atıfta bulunarak,

İkili ve uluslararası ilişkilerinde, eşitlik, egemenlik, diğer ülkelerin iç işlerine müdahale etmeme, toprak bütünlüğü ve sınırların dokunulmazlığı ilkelerine saygılı olacakları ve bu ilkelere saygı gösterilmesini sağlayacakları yönündeki taahhütlerini teyit ederek,

İki ülke arasında güven ve itimat ortamı oluşturulmasının ve bunun muhafaza edilmesinin, tüm bölgede barışın, güvenliğin ve istikrarın kuvvetlenmesine katkıda bulunacağını, güç kullanımından ya da güç kullanma tehdidinden imtina etmeye kararlı olarak, anlaşmazlıkların barışçı yollardan çözümünü teşvik etmenin, insan haklarının ve temel özgürlüklerin korunmasının önemini akılda tutarak,

İki ülke arasındaki mevcut sınırın uluslararası hukukun ilgili antlaşmalarında tarif edildiği şekliyle karşılıklı olarak tanındığını teyit ederek,

Ortak sınırın açılması hususunda aldıkları kararı vurgulayarak,

İyi komşuluk ilişkileri anlayışıyla bağdaşmayacak herhangi bir siyaset izlemeyeceklerine dair taahhütlerini yineleyerek,

Hangi nedenle olursa olsun terörizmin tüm biçimlerini, şiddeti ve aşırıcılığı kınayarak, bu tür eylemlerin teşvikinden veya müsamaha görmesinden kaçınılacağını ve bunlara karşı mücadelede işbirliğine gidileceğini taahhüt ederek,

Ortak çıkarlar ve iyi niyet zemininde, barış, karşılıklı anlayış ve uyum hedefleri doğrultusunda ilişkileri için yeni bir model geliştirme ve istikamet belirleme iradelerini teyit ederek,

1961 tarihli Diplomatik İlişkilere Dair Viyana Sözleşmesi uyarınca bu Protokolün yürürlüğe girdiği tarihten itibaren diplomatik ilişki kurulması ve karşılıklı olarak diplomatik temsilcilik açılması hususunda anlaşmışlardır.

Bu Protokol ve Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti arasında İlişkilerin Geliştirilmesine Dair Protokol aynı gün, ve esasen onay belgelerinin değişimini takip eden ilk ayın ilk günü yürürlüğe girecektir.

10 Ekim 2009 günü Zürih'te, Türkçe, Ermenice ve İngilizce dillerinde her biri orijinal olarak ikiye nüsha olarak imzalanmıştır. Yorum farklılığı olması halinde İngilizce metin esas alınacaktır.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ ADINA

Ahmet Davutoğlu
Dışişleri Bakanı

ERMENİSTAN CUMHURİYETİ ADINA

Edward Nalbandian
Dışişleri Bakanı

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
İLE
ERMENİSTAN CUMHURİYETİ
ARASINDA İLİŞKİLERİN GELİŞTİRİLMESİNE DAİR
PROTOKOL**

Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti,

Aynı gün imzalanan Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti arasında Diplomatik İlişkilerin Kurulmasına Dair Protokol **rehberliğinde,**

İkili ilişkilerini karşılıklı çıkarlara saygı ve güven temelinde geliştirme hedeflerini göz önünde **bulundurarak,**

İkili ilişkilerini iki ülkenin ortak çıkarları temelinde, siyasi, ekonomik, enerji, ulaştırma, bilimsel, teknik, kültürel ve diğer alanlarda geliştirmeye ve ilerletmeye **kararlı olarak,**

Uluslararası ve bölgesel örgütlerde işbirliğinin, iki ülke arasında özellikle BM, AGİT, Avrupa Konseyi, Avrupa-Atlantik Ortaklık Konseyi ve KEİ kapsamında geliştirilmesine **destek vererek,**

İki devletin, bölgede demokratik ve sürdürülebilir gelişmenin sağlanması, bölgesel istikrar ve güvenin güçlendirilmesi için işbirliği yapmak yönündeki ortak amaçlarını **dikkate alarak,**

Bölgesel ve uluslararası uyumsuzluk ve çatışmaların uluslararası hukuk ilkeleri ve normları temelinde barışçı şekilde çözümlenmesi hususundaki taahhütlerini **tekrarlayarak,**

Terörizm, sınıraşan örgütlü suçlar, uyuşturucu ve silah kaçakçılığı gibi bölgeye ve dünya güvenlik ve istikrarına yönelik ortak güvenlik tehditleri konusunda uluslararası toplumun eylemlerini etkin şekilde desteklemeye hazır olduklarını **yeniden vurgulayarak,**

1. Bu Protokolün yürürlüğe girmesinden itibaren 2 ay içerisinde ortak sınırın açılması hususunda anlaşmışlardır,

2. Her iki ülkenin Dışişleri Bakanlıkları arasında düzenli siyasi istişare gerçekleştirilmesi;

İki halk arasında karşılıklı güvenin yeniden tesis edilmesi amacıyla, mevcut sorunların tanımlanmasına ve tavsiyelerde bulunulmasına yönelik olarak, tarihsel kaynak ve arşivlerin tarafsız bilimsel incelemesini de içerecek şekilde tarihsel boyuta ilişkin bir diyalogun uygulamaya konulması;

İki ülke arasında mevcut ulaştırma, iletişim, enerji altyapısı ve şebekelerinden en iyi şekilde istifade edilmesi ve bu yönde tedbirler alınması;

İki ülke arasında işbirliğini güçlendirmek amacıyla ikili hukuki çerçevenin geliştirilmesi;

İlgili kurumlar arasında ilişkilerin desteklenmesi ve uzman ve öğrenci değişimini teşvik etmek yoluyla bilim ve eğitim alanlarında işbirliği yapılması ve iki tarafa ait kültürel mirasın korunması ve ortak kültürel projelerin başlatılması amacıyla harekete geçilmesi;

İki ülkenin vatandaşlarına gerekli yardımı ve korumayı sağlayabilmek için 1963 tarihli Konsolosluk İlişkilerine dair Viyana Sözleşmesi uyarınca konsolosluk alanında işbirliği tesis edilmesi;

İki ülke arasında ticaret, turizm ve ekonomik işbirliğinin geliştirilmesi amacıyla somut tedbirler alınması;

Çevre konularına ilişkin diyalog kurulması ve işbirliğinin güçlendirilmesi;

hususlarında **anlaşmışlardır.**

3. Bu Protokol'ün yukarıdaki 2. işlem paragrafında ifade edilen yükümlülüklerin hızlı bir şekilde uygulanmasını teminen, ayrı alt komisyonları da kapsayan Hükümetlerarası bir ikili Komisyon'un kurulması hususunda **anlaşmışlardır.** Hükümetlerarası komisyonun ve alt komisyonlarının çalışma kurallarını hazırlamak üzere işbu Protokolün yürürlüğe girmesini izleyen günden 2 ay sonra iki Dışişleri Bakanı başkanlığında bir çalışma grubu oluşturulacaktır. Bu çalışma kuralları, işbu Protokol'ün yürürlüğe girmesini izleyen 3 ay içerisinde Bakanlar seviyesinde onaylanacaktır. Hükümetlerarası komisyon anılan çalışma kurallarının kabul edilmesinin hemen ardından ilk toplantısını gerçekleştirecektir. Alt komisyonlar bu andan itibaren en geç 1 ay içerisinde çalışmalarına başlayacak ve görevlerini tamamlayana dek ara vermeden çalışacaklardır. Uygun olması halinde alt komisyonlara uluslararası uzmanlar da katılacaktır. İşbu Protokol'ün uygulanmasına ilişkin ve iki tarafın üzerinde mutabakata vardıkları zaman çizelgesi ve unsurlar bu Protokolün ayrılmaz parçası olan ekli belgede zikredilmektedir.

Bu Protokol ve Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti arasında Diplomatik İlişkilerin Kurulmasına Dair Protokol aynı gün ve esasen onay belgelerinin değişimini takip eden ilk ayın ilk günü yürürlüğe girecektir.

10 Ekim 2009 tarihinde Zürih'te, Türkçe, Ermenice ve İngilizce dillerinde her biri orijinal olarak ikişer nüsha olarak imzalanmıştır. Yorum farklılığı olması halinde İngilizce metin esas alınacaktır.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ ADINA

Ahmet Davutoğlu
Dışişleri Bakanı

ERMENİSTAN CUMHURİYETİ ADINA

Edward Nalbandian
Dışişleri Bakanı

Ekli belge: Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti arasında İlişkilerin Geliştirilmesine Dair Protokolün uygulanması için zaman çizelgesi ve unsurlar.

Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti arasında İlişkilerin Geliştirilmesine Dair Protokol'ün uygulanmasına ilişkin zaman çizelgesi ve unsurlar

Atılacak adımlar	Zamanlama
1. Ortak sınırın açılması	Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti arasında İlişkilerin Geliştirilmesine Dair Protokolün yürürlüğe girmesinden sonra 2 aylık bir süre içinde
2. İki Dışişleri Bakanının başkanlığında, hükümetlerarası komisyonun ve alt komisyonlarının çalışma kurallarını hazırlamak üzere bir çalışma grubunun oluşturulması	Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti arasında İlişkilerin Geliştirilmesine Dair Protokolün yürürlüğe girmesini izleyen günden 2 ay sonra
3. Hükümetlerarası komisyonun ve alt komisyonlarının çalışma kurallarının Bakanlar düzeyinde onaylanması	Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti arasında İlişkilerin Geliştirilmesine Dair Protokolün yürürlüğe girmesinden sonra 3 aylık bir süre içinde
4. Hükümetlerarası komisyonun ilk toplantısının düzenlenmesi	Hükümetlerarası komisyonun ve alt komisyonlarının çalışma kurallarının Bakanlar düzeyinde onaylanmasından hemen sonra
5. Aşağıdaki alt komisyonların çalışmaya başlamaları: -siyasi istişare alt komisyonu; -ulaştırma, iletişim ve enerji altyapı ve şebekeleri alt komisyonu; -hukuki konulara ilişkin alt komisyon; -bilim ve eğitim alt komisyonu; -ticaret, turizm ve ekonomik işbirliği alt komisyonu; -çevre sorunlarına ilişkin alt komisyon; ve - iki halk arasında karşılıklı güvenin yeniden tesis edilmesi amacıyla, mevcut sorunların tanımlanmasına ve tavsiyelerde bulunulmasına yönelik olarak, tarihsel kaynak ve arşivlerin tarafsız bilimsel incelenmesini de içerecek şekilde bir diyalogun uygulamaya konulması için ve Türk, Ermeni ve aynı zamanda İsviçreli ve diğer uluslararası uzmanların da yer alacakları tarihsel boyuta ilişkin alt komisyon.	Hükümetlerarası komisyonun ilk toplantısından en geç 1 ay sonra

TÜRKİYE CUMHURİYETİ ADINA

Ahmet Davutoğlu
Dışişleri Bakanı

ERMENİSTAN CUMHURİYETİ ADINA

Edward Nalbandian
Dışişleri Bakanı

KAYNAKÇA

AĞACAN, Kamil, Ermenistan Gürcistan İlişkileri”, <http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=364> sonbahar 2005, (Erişim Tarihi: 31.01.2010)

ASLANLI, Araz, “Türkiye-Ermenistan Sınırları Açılmalı Mı?” <http://www.ermenisorunu.gen.tr/turkce/makaleler/makale59.html> (Erişim Tarihi: 20.05.2008)

AYDIN, Ali İhsan, “Fransa’dan Özgürlüğe Darbe”, Zaman Gazetesi, <http://www.zaman.com.tr/webapp-tr/haber.do?haberno=434733> (Erişim Tarihi: 13.10.2006)

AYIŞIĞI, Metin, “Kurtuluş Savaşı Sırasında Türkiye’ye Gelen Amerikan Heyetleri”, Ankara: TTK Yayınları, 2004, s. 101-102.

BAŞARAN, Nurtemin, “Fransa’nın ‘Ermeni Soykırım’ Yasasına Bakışı: Avrupa, ABD, İsviçre ve Türkiye’nin Yaklaşımı”, *Stratejik Analiz*, Sayı: 12 (Nisan 2001) s. 34-39.

BEKTAŞ, Hamza, *Ermeni Soykırım İddiaları ve Gerçekler*, Bursa: Uludağ Üniversitesi Araştırma Merkezi, 2001.

BOZKUŞ, Yıldız Deveci, “Ermenistan- Türkiye İlişkileri: Sorunlar Ve Beklentiler Konulu Toplantının Düşündürdükleri”, *Stratejik Analiz*, Sayı: 94 Şubat 2008 s. 90-91.

_____, **Deveci**, “PKK; Dağlık Karabağ’a Yerleşebilir mi?”, *Stratejik Analiz*, Sayı:93 Ocak 2008 Ankara, s. 8-9.

_____, **Deveci**, “İran’ın Türkiye-Ermenistan İlişkilerinde Arabuluculuk Girişimleri”, *Stratejik Analiz*, Sayı: 101 Eylül 2008, s. 12-13.

,
<http://www.turksam.org/tr/index.asp>,<http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat=7&yazi=82>, (Erişim Tarihi: 22 Temmuz 2004) – Arşivi (Erişim Tarihi: 28.05.2008)

_____, **Hatem**, “Ermenistan’da Türkiye İmajı”, *İnsanlığa Karşı Suçlar Araştırma Enstitüsü Ermeni Araştırmaları*, Sayı:7, Sonbahar 2002, <http://www.iksaren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=104> (Erişim Tarihi: 30.01.2006)

_____, **Hatem**, “Rusya’daki Ermeni Diasporası: Oluşumu Ve Faaliyetleri”, ed: Ömer Engin Lütem, *Ermeni Araştırmaları*, Ankara: Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Eylül-Ekim-Kasım 2001, Sayı:3 (Eylül-Ekim-Kasım 2001) s.131-152.

CANKARA Yavuz- KILIÇOĞLU Gökmen- KARAKOÇ Ercan, “Ermeni Terörü ve ASALA Terör Örgütü”, *Dünden Bugüne Türk Ermeni İlişkileri*, (Genişletilmiş İkinci Baskı), Ed: İdris Bal, Mustafa Çufalı, Ankara: Lalezar Kitabevi, 2006, s. 682.

ÇELİKPALA, Mitat, “Ermenistan Devlet Başkanlığı Seçimleri, İç Ve Dış Politikadaki Değişimin Habercisi Olabilir Mi?”, *Stratejik Analiz*, Sayı:95 Mart 2008, s. 50-57.

DEDEYEV, Bilal, “Dağlık Karabağ Sorununun Tarih Arka Planına Bakış”, *Karabağ Savaşı Siyasi-Hukuki-Ekonomik Analiz*, Ed: Osman Nuri Aras, Bakü: Kafkasya Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2008 s. 15-34.

DEMİR, Abdullah, “Hukuk Tarihi Açısından 1915 Ermeni Tehciri”
[Http://Www.E-Akademi.Org/Incele.Asp?Konu=Hukuk%20tar%Ddh%Dd%20a%C7ısından%201915%20ermen%Dd%20tehc%Ddr%Dd&Kimlik=-721069565&Url=Makaleler/Ademir-4.Htm](http://www.E-Akademi.Org/Incele.Asp?Konu=Hukuk%20tar%Ddh%Dd%20a%C7ısından%201915%20ermen%Dd%20tehc%Ddr%Dd&Kimlik=-721069565&Url=Makaleler/Ademir-4.Htm)

EREN, Oya, “Türkiye-Ermenistan İlişkilerinde 2008 Yılına İlişkin Beklentiler”, *Stratejik Analiz*, Sayı: 94 Şubat 2008, Ankara, s. 12-13.

_____, **Oya**, “BM Kararı Azerbaycan’ı Sevindirdi”, *Stratejik Analiz*, Sayı: 97 Mayıs 2008, s. 10-11.

_____, **Oya**, “24 Nisan ve Sözde Soykırım İddiaları” Eraren, 24Nisan 2007, <http://www.eraren.org/index.php?Page=Print&MakaleNo=2377&Yer=Makaleler> (Erişim Tarihi: 12.02.2008)

GÖZÜ, Bilgi, “Lozan’dan Günümüze Türkiye Cumhuriyeti-Ermeni İlişkileri”, Ermeni Sorunu, İddialar-Gerçekler, http://www.ermenisorunu.gen.tr/turkce/ozet/dort_t.html

GÜL, Nazmi, “Kafkasya”, *Stratejik Analiz*, Cilt:2, Sayı:15, Temmuz 2001, s. 142.

HALAÇOĞLU, Yusuf, “Yer Değiştirmeye Tabi Tutulan Ermenilerin Malları”, *Ermeni Tehcirine Dair Gerçekler (1915)*, Ankara: Ttk Yayını, 2001. [Http://Www.Ermenisorunu.Gen.Tr/Turkce/Tehcir/Mallari.Html](http://Www.Ermenisorunu.Gen.Tr/Turkce/Tehcir/Mallari.Html)(Erişim Tarihi: 12.06.2010)

HAZIR, Ümit Nazmi, “Ermeni Sorununda Rusya’nın Rolü” 13 Mayıs 2010 <http://www.caspianweekly.org/turkce-makale/kafkaslar/1787-ermen-sorununda-rusyann-rolue.html>

HASANOV, Yusuf, “Rus Yönetimi Altında Ermeniler İle Azerbaycan Türkleri Arasında İlişkiler”, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2008.

İLTER, Erdal, “Lübnan’da Ermeni Diasporası” Ed: Ömer Engin Lütem, *Ermeni Araştırmaları*, Ankara: Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Eylül-Ekim-Kasım 2001, s. 122-130.

İYİGÜNGÖR, Aydan, “Almanya’daki Ermeni Diasporası’nın Profili” *Ermeni Araştırmaları*, Ankara: Eylül-Ekim-Kasım 2001, s. 165.

KALAYCI, Hüseyin, “Komşuların Gölgesinde ABD- Ermenistan ilişkileri”, *Stratejik Analiz*, Sayı 51, Temmuz 2004.

KANBOLAT, Hasan, “Türkiye Ermenistan İlişkileri” 01.06.2006-ASAM <http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=Makaleler&MakaleNo=352>

KANTARCI, Şenol, “Tarihi Boyutuyla Ermeni Sorunu”, *Ermeni Sorunu El Kitabı*, Ed: Şenol Kantarcı- Kamer Kasım- İbrahim Kaya- Sedat Laçiner, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 2002, s. 1-52.

_____, **Şenol**, “ABD ve Kanada’da Ermeni Diasporası: Kuruluş ve Faaliyetleri”, *Ermeni Araştırmaları*, Ankara: Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Sayı:3 (Eylül-Ekim-Kasım 2001) s. 78-79.

KARABEKİR, Kazım, *Ermeni Dosyası*, İstanbul: Emre Yayınları, 2005.

KARAGÜL, Soner, “20. Yüzyılda Ermeni Diasporası Ve Faaliyetleri”, *Dünden Bugüne Türk Ermeni İlişkileri*, Ed: İdris Bal-Mustafa Çallı (Genişletilmiş İkinci Baskı), Ankara: Lalezar Kitabevi, 2006, s.586

KASIM, Kamer, “Protokoller ve ABD’deki Karar Tasarısının Ardından Türkiye-Ermenistan İlişkileri” <http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=1379> 09.03.2010 (Erişim Tarihi: 10.06.2010)

_____, **Kamer**, “Türkiye ve Ermenistan Arasındaki Protokollerin Analizi”, <http://www.usakgundem.com/yazar/1225/t%C3%BCrkiye-ve-ermenistan-aras%C4%B1ndaki-protokollerin-analizi.html> (Erişim Tarihi: 11.06.2010)

_____, **Kamer**, “ABD’nin Ermenistan politikası”, (12 Mart 2010) <http://www.usakgundem.com/ders-notu/22/abd%E2%80%99nin-ermenistan-politikas%C4%B1.html> (Erişim Tarihi: 12.06.2010)

_____, **Kasım**, “Ermeni Lobisi ve Karşılıklı Beklentiler Kısacasında Türk Amerikan İlişkileri”, <http://www.usakgundem.com/yazar/1119/ermen-lobisi-ve-karsilikli-beklentiler-kiskacinda-t%C3%BCrk-amerikan-iliskileri.html> (Erişim Tarihi: 27.05.2010)

_____, **Kamer**, *Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya*, Ankara: USAK Yayınları, 2009.

_____, **Kamer**, “Karabağ Sorununda Gelenen Nokta”
<http://www.turkishweekly.net/turkce/yorum.php?id=616> 24.04.2008 (Erişim Tarihi:
 20.05.2008)

_____, **Kamer**, “Türkiye’nin Avrupa Birliği (AB)’ne Üyelik Sürecinde Ermeni Sorunu”, Ed: Mehmet Seyfettin Erol-Ertan Efegil, *Türkiye-AB İlişkileri Dış Politika ve İç Yapı Sorunsalları*, , Ankara: Alp Yayınları, 2007, s. 1-24

_____, **Kamer**, “Rusya Ermenistan İlişkileri: Bölgesel Hegemon Güç ile Stratejik Ortağı Arasındaki İlişki”, Ed: İhsan Çomak, *Rusya Stratejik Araştırmaları-1*, İstanbul: Tasam Yayınları, 2006, s. 231-246.

_____, **Kamer**, “Ermeni Sorunu ve AB Üyelik Süreci”, *turkishweekly*,
<http://www.turkishweekly.net/turkce/makale.php?id=72> 25.04.2005 (Erişim Tarihi:
 20.05.2008)

_____, **Kamer**, “Avrupa Birliği Üyelik Sürecinde Kıbrıs, Ermeni Sorunu ve Azınlıklar”, *Avrasya Dosyası*, Cilt:11, Sayı:1, 2005, s. 85-112.

_____, **Kamer**, “Ermenistan’ın Dış Politikası: Ter-Petrosyan ve Koçaryan Dönemlerinin parametreleri” , *Stratejik Analiz*, Cilt:3, Sayı:27, Temmuz 2002, s. 42-49.

_____, **Kamer**, “Avustralya’da Ermeni Toplumu”, *Ermeni Araştırmaları*, Ankara: Eylül-Ekim-Kasım 2001, s. 169-172.

KAYA, İbrahim, “Ermeni Sorununun Hukuksal Boyutları: Ulusal ve Uluslararası”, *Ermeni Sorunu El Kitabı*, ed: Şenol Kantarcı-Kamer Kasım-İbrahim Kaya-Sedat Laçiner, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 2002. S.53-76

KESKİN, Arif “İran’ın Kafkasya Politikası”, *Stratejik Analiz*, Sayı:94 Şubat 2008, Ankara, s. 49-54.

KIRMIZI Faruk, “Ermeni-Fransız İlişkileri (1918-1919)”, <http://faruk-kirmizi.blogcu.com/ermeni-fransiz-iliskileri-1918-1918/6966579> 02.06.2010 (Erişim Tarihi: 27.06.2010)

KISSENGER, Henry, *Diplomasi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Çev: İbrahim H. Kurt, Baskı:6, 2007.

KOCAMAN, Ömer, “Rusya’nın Ermenistan Politikasında Değişim Sinyalleri: Tek Boyutlu Siyasetten Çok Boyutlu Siyasete Mi?” ÇOMAK, İhsan, *Ermenistan-Rusya*, İstanbul:Rusya Stratejik Araştırmaları Tasam Yayınları 2006, s. 248-259.

KOÇ, Yılmaz, *Osmanlı Mebusan Meclisinde Görev Yapan Ermeni Mebuslar Ve Faaliyetleri*, Afyonkarahisar: Afyonkarahisar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2009.

LAÇİNER, Sedat, “Ermenistan Anayasa Mahkemesi ve Protokoller” 20 Ocak 2010, <http://www.usakgundem.com/yazar/1400/ermenistan-anayasa-mahkemesi-ve-protokoller.html> (Erişim Tarihi: 07.08.2010)

LÜTEM, Ömer Engin “Ermeni Sorununun Tarihsel Boyutu”, http://www.eraren.org/bilgibankasi/tr/index1_1_3.htm

_____, **Sedat**, *Türkler ve Ermeniler*, Ankara: Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu Yayını, 2005

_____, **Sedat**, “Ermeni Sorunu ve Türk Dış Politikası (1965-2004)”, USAK Gündem, <http://www.usakgundem.com/makale.php?id=6>

_____, **Sedat**, “Ermeni İddiaları ve Terör”, *Ermeni Sorunu El Kitabı*, ed: Şenol Kantarcı-Kamer Kasım-İbrahim Kaya-Sedat Laçiner, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi (Genişletilmiş İkinci Baskı), 2003, s. 77-104

_____, **Sedat**, “Fransa-Türkiye İlişkilerinde Ermeni Sorunu (2002 Yılına Kadar)”, USAK Gündem, <http://www.usakgundem.com/makale.php?id=6> (Erişim Tarihi: 12.06.2010)

_____, **Sedat**, “11 Eylül Olayları (Yeni Terörizm) ve Ermeni Sorunu”, *Stratejik Analiz*, Sayı 19, Kasım 2001

_____, **Sedat**, “İngiltere’de Ermeni Diasporası ve Ermeni Sorunu”, *Ermeni Araştırmaları*, Ed: Ö. Engin Lütem, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, Eylül-Ekim-Kasım 2001, s. 160-164.

OĞAN, Sinan, “Ermenistan Anayasa Mahkemesi’nin ‘Gerekçeli’ Kararı sonrası Protokoller ve Türkiye-Ermenistan İlişkileri” 11 Şubat 2010, <http://www.turksam.org/tr/a1917.html> (Erişim Tarihi: 07.08.2010)

ORAN, Baskın, (Editör), *Türk Dış Politikası Cilt:II 1980-2001*, 7.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004

ÖZKAN, Zafer, *Tarihsel Akış İçerisinde Terörden Politikaya Ermeni Meselesi*, İstanbul: Baskı Er Ofset san., 2001.

SARAY, Mehmet *Ermenistan ve Türk – Ermeni İlişkileri*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2005.

SELVİ, Haluk, “ABD’de Ermeni Faaliyetleri”, *EĞİTİM Tarihinden Bir Kesit*, Sayı 38 özel Sayı (2003 Nisan), s.119-126.

TOPGÜLOĞLU, Gülnaz , “Fransa’nın ‘Küçük Ermenistan Politikasının’ Türk-Fransız İlişkilerine Yansıması” Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Şubat 2008 (yüksek lisans tezi)

TÜMENOĞLU, Rıdvan, “Osmanlı Devletinde Ermeni Sorunu Ve Avrupa Devletlerinin Ermeni Politikaları”, Türkiye Uluslararası İlişkiler Stratejik Araştırmalar Merkezi, <http://www.turksam.org/tr/a456.html> 18 Nisan 2006 (Erişim Tarihi: 31.01.2008)

URAS, Esat, “Ermeni İsyanları Musa Olayları”, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İstanbul:1987 <http://www.ermenisorunu.gen.tr/turkce/sorun/isyan1.html>

YILDIRIM, Hüsamettin, *Ermeni İddiaları ve Gerçekler*, Ankara: Sistem Yayınları, 2000.

<http://www.armeniaforeignministry.com/ministry/embassiesList.html#represent>
(Erişim Tarihi: 10.06.2010)

Ermeni Diasporası ve Türkiye'nin Uluslararası İlişkilerine Etkisi,
<http://www.tasam.org/index.php?altid=500>

<http://www.beyazgazete.com/haber/2010/04/24/obama-buyuk-felaket.html>(Erişim Tarihi: 28.06.2010)

http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/2/2b/Ermenistan_haritas%C4%B1.PNG (Erişim Tarihi: 20.07.2010)

http://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:Da%C4%9Fl%C4%B1k_Karaba%C4%9F_haritas%C4%B1.PNG (Erişim Tarihi: 19.07.2010)

<http://www.ermenisorunu.gen.tr/turkce/24041915/index.html> (Erişim Tarihi: 12.06.2010)

Baktabulcom, “Ermeni Sorunu”, <http://www.baktabul.com/showthread.php?t=327> (Erişim Tarihi: 31.01.2006)

http://www.turkcebilgi.com/moskova_antla%C5%9Fmas%C4%B1/ansiklopedi (Erişim Tarihi: 06.06.2010)

ÖZGEÇMİş

Adı Soyadı : Zehra AKARSU

Sürekli Adresi : Zafer Mahallesi Keklik Caddesi Başaran Evleri 2. Blok A
Giriş ½ No:112 Merkez Afyonkarahisar

Doğum Yeri ve Yılı : Afyonkarahisar 01.08.1984

Yabancı Dil : İngilizce

Orta Öğretim : Milli Piyango Anadolu Lisesi 1996-2002

Lisans : Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi,
Uluslararası İlişkiler Bölümü (2003-2007)

2. Lisans : Anadolu Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İktisat Bölümü (2009-
Devam Ediyor)

Yüksek Lisans : Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Anabilim
Dalı

İş Deneyimi:

2009-2010: Afyonkarahisar Karacan Akademi-Smm Ve Açık öğretim Fakültesi
Gruplarında Öğretmenlik

2009-2010: Afyonkarahisar Amerikan Kültür Derneği Eğitim Danışmanlığı Ve
Afyonkarahisar Karacan Akademi Eğitim Danışmanlığı

2010 Temmuz-halen devam: Afyonkarahisar Yargı Dersanesi Açıköğretim Fakültesi
Grupları Eğitim Koordinatörü Ve Öğretmenlik